

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

HAKAN TÜRKKAN

**ASKERÎ MECMUA'DA
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRK CEPHELERİ
(1-145. SAYILAR)**

Yüksek Lisans Tezi

TEZ YÖNETİCİSİ
YRD. DOÇ. DR. ORHAN AVCI

KIRIKKALE-2007

ÖZET

Askerî Mecmua, 1882 yılından günümüze kadar bir takım değişikliklerle yayınlanmaya devam eden bir süreli yayındır. Mart 1919 – Mart 1948 tarihleri arasında yayınlanan sayılarını ele aldığımız Askerî Mecmua Birinci Dünya Savaşı Türk Cepeleri esas alınarak incelenmiştir. Askerî Mecmua’da genellikle askerler tarafından yazılar kaleme alınmıştır. Yazılarda askerlik mesleğinin teknik ayrıntılarından, önemli tarih konularına kadar geniş bir dağılım söz konusudur. Birinci Dünya Savaşı Türk Cepeleri konusunda Askerî Mecmua’da yazılan yazılar savaştan hemen sonra ve kimi zaman bizzat yaşayan kişiler tarafından yazılmıştır. Bunun yanı sıra yazılarda bir takım harp raporları, telif ve tercüme eserler, hatıralar, mektup ve gazetelerden yararlanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk Ordusunda askêri teşkilat ve askerî hayat ile ilgili bir takım değerlendirmelere de yer verilmiştir. Askerî Mecmua bu yönüyle tarih yazımına katkı sağlayabilecek önemli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır.

ABSTRACT

From 1882 onwards, Askerî Mecmua has been one of the periodic journals which has been published with certain changes. By focusing, on the World War I and Turkish War Fronts, Askerî Mecmua's issues between the dates of March 1919 and March 1948 were analyzed in this study. Askerî Mecmua generally included articles written by military people. The articles include a wide variety of issues ranging from technical details of military to some important historical subjects. The articles on the World War I and Turkish fronts were written right after the end of the war, in some cases, by some people who witnessed the war personally. Besides, some war reports, published and translated books, memoirs, letters and newspapers have been generally used by this journal's writers. In these articles, there were some evaluations regarding the Turkish military organization and life during the World War I. By taking into consideration of these journals such specifications, Askerî Mecmua can be considered as one of the important resources that can contribute into the writing of history.

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Askerî Mecmua’da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleri (1-145)” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

09-2006

Hakan Türkkân

ÖNSÖZ

Askerî Mecmua 1882 tarihinden günümüze kadar yayın hayatını sürdürmekte olup, köklü bir geçmişe sahiptir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yayın hayatına ara vermek zorunda kalmakla birlikte, 1 Mart 1919 tarihinden itibaren tekrar yayınlanmaya başlamıştır. 1948 yılında isim değişikliği yapılarak yayın hayatına devam etmiştir.

Askerî Mecmua'yı tez olarak çalışmaya karar verdiğimde öncelikli olarak Askerî Mecmua'da yer alan konuları inceledim. Askerî Mecmua'yı ne şekilde ele alabilirim sorusunun cevabı, zamanla şekillendi. Askerî Mecmua bir meslek dergisi idi ve ele alınan konular içerisinde askerlik mesleğinin teknik yönleri de bulunmakta idi. Belli bir konu çerçevesinde Askerî Mecmua'nın incelenmesinin uygun olacağına karar verdim. Birinci Dünya Savaşı Türk Cephelerinin, Mecmua'nın, hem metodolojik yönlerini ele almamda hem de tarih yazımına katkılarını ortaya koymamda uygun bir merkez olacağını düşündüm ve çalışmalarına bu yönde devam ettim. Askerî Mecmua çok çeşitli konularda yazıların yayınlandığı bir süreli yayın olma özelliğini taşımaktadır. Hem askerlik mesleği açısından hem de Türk ve dünya tarihi açısından çok çeşitli yazılar bulunmaktadır. Farklı bir bakış açısı elbette kullanılabilirdi.

Çalışmalarım esnasında tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Orhan Avcı'nın yardımlarını ve desteğini hiçbir zaman unutamam. Bunun yanı sıra başta Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. İsmail Özçelik'e, kütüphanesinden yararlandığım Yrd. Doç. Dr. Hamit Pehlivanlı'ya ve birlikte çalıştığım hocalarım ve araştırma görevlisi arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
TABLolar DİZİNİ	IX
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

ASKERÎ MECMUA ve ASKERÎ MECMUADA YER ALAN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI İLE İLGİLİ YAZILAR

A- ASKERÎ MECMUA	7
B- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRK CEPHELERİ HAKKINDA YER ALAN YAZILAR VE YAZARLARI	8
1-Yazarlar	8
2-Yayınlanan Yazılar.....	11
a- Birinci Dünya Savaşı İle İlgili Yazılar	11
b – Çanakkale Cephesi İle İlgili Yazılar.....	15
c- Kafkas Cephesi İle İlgili Yazılar	21
d- Irak Cephesi İle İlgili Yazılar.....	33
e- Asir-Yemen Cephesi İle İlgili Yazılar.....	36
f- Sina, Filistin, Suriye Cephesi İle İlgili Yazılar.....	37
g- İran Cephesi İle İlgili Yazılar.....	40
h- Türk Askeri Gönderilen Avrupa Cephesi İle İlgili Yazılar.....	41
h-a- Romanya Cephesi İle İlgili Yazılar	41
h-b -Galiçya Cephesi İle İlgili Yazılar.....	43

II. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRK CEPHELERİ İLE İLGİLİ OLARAK ASKERİ MECMUA'DA KULLANILAN KAYNAKLAR

A- ARŞİV MALZEMELERİ	44
B- HATIRALAR.....	57
1- Yazarlara Ait Hatıralar	58
2- Yazarların Kullandıkları Hatıralar	60
C- MEKTUPLAR	64
D- TELİF ESERLER	66
E- TERCÜME ESERLER.....	68
F- GAZETELER	69

III. BÖLÜM

ASKERİ MECMUA'DA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRK CEPHELERİ

A-ÇANAKKALE CEPHESİ.....	70
B- KAFKAS CEPHESİ.....	80
C- IRAK CEPHESİ.....	81
D- ASİR-YEMEN CEPHESİ	83
E- SİNA-FİLİSTİN-SURİYE CEPHESİ	84
F- İRAN CEPHESİ	87
G- TÜRK ASKERİ GÖNDERİLEN AVRUPA CEPHELERİ	88
1- Romanya Cephesi.....	88
2- Galiçya Cephesi	89

IV. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI KONUSUNDA ASKERİ MECMUADA YER ALAN BAZI DEĞERLENDİRMELER

A- ASKERİ TEŞKİLATLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER	91
1- Türk Askeri Hakkındaki Düşünceler.....	91
2- Birinci Dünya Savaşı'nda Sevk ve İdare.....	95
3- Ulaştırma	101
4- Haberleşme	104
5- İaşe ve İkmal Meselesi	105
6- Sağlık Durumu	110
B- ASKERİ HAYATLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER	114
1- Türk-Alman Münasebetleri	114
2- Ortadoğu'da İngiliz Taraftarlığı.....	126

V. BÖLÜM
ASKERÎ MECMUA'NIN TARİH YAZIMINA KATKILARI

A- GENEL ANLAMDA TARİH YAZIMINA KATKILARI	129
B- ASKERÎ TARİH YAZIMINA KATKILARI.....	131
SONUÇ.....	135
BİBLİYOGRAFYA	136
İNDEKS	144
ÖZGEÇMİŞ	147

TABLÖLAR DİZİNİ

- Tablo 1:** Birinci Dünya Savaşı Türk Cephesi konusunda Askerî Mecmua'da makalesi bulunan yazarların meslek ve rütbelere göre dağılımı.
- Tablo 2:** Ocak 1915 Tarihinde Kafkas Cephesi'nde hasta ve yaralı olarak hastaneye girenler
- Tablo 3:** Ocak 1915 Tarihinde Kafkas Cephesinde çeşitli hastalıklar nedeni ile hastaneye girenler
- Tablo 4:** Süveyş Kanalı Harekâtı sırasında kişi başına düşen yiyecek ve su miktarları ile hayvanlara ayrılan yem ve su miktarları
- Tablo 5:** Aralık 1915 tarihli rakamlara göre Kafkas Cephesi'ndeki hastanelerin durumu.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
M.E.B.	: Millî Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları, Yayınevi

GİRİŞ

Etkileri ve sonuçları itibariyle yakın dönem dünya tarihinin en önemli olaylarından biri hiç şüphesiz Birinci Dünya Savaşı'dır. Savaşın başlamasından önceki süreç ve savaş sonrasında ortaya çıkan siyasî, ekonomik ve sosyal durumun iyi tahlil edilmesi büyük önem arz etmektedir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler günümüzde meydana gelen pek çok gelişmenin anlaşılabilmesini sağlayacak niteliktedir¹. Savaş, sanayileşmiş ülkeler arasında dünya siyasî ve ekonomik hâkimiyetinin paylaşımı konusunda ortaya çıkan uzlaşmazlıklar doğrultusunda gelişmiştir. Bu uzlaşmazlıklar çoğunlukla Osmanlı Devleti sınırlarında kalan topraklar ve sömürgeler konusunda zaman zaman şiddetlenmiştir. Osmanlı coğrafyası; Avrupa, Hindistan ve Süveyş Kanalı'na uzanan yolları ve Bağdat demiryolu nedeniyle Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte özellikle İngiltere, Almanya ve Rusya arasında iktisadî ve siyasî bir mücadele sahası olmuştur². Bu dönemde İngiltere; Filistin, Irak ve Arabistan'ı ele geçirmeye çalışmakta idi. Diğer Avrupa Devletleri'nin de Osmanlı topraklarından az ya da çok bir pay alma gayreti içinde buldukları unutulmamalıdır. Fransa Haçlı Seferleri döneminden beri Suriye ve Kudüs bölgesine ilgi duymakta idi. İtalya ise Anadolu'nun güney kıyısındaki Antalya civarını, Arap Yarımadasının karşısında bulunan Eritre'yi ve kömür ihtiyacını karşılamak için de Karadeniz Ereğlisi'ni elde etmeye çalışmakta idi. Yunanistan, eski Bizans İmparatorluğu'nun hayalini kurarak İzmir ve Batı Anadolu'yu elde etmek istiyordu. Avusturya-Macaristan ise bu rekabetten geri kalmayarak gelecekte Antalya havalisinde bir koloni kurma plânlarını yapmakta idi³. Rusya hem Balkanlarda hem Boğazlar bölgesinde genişleyerek, Akdeniz'e ulaşmak isterken Almanya daha fazla sömürge elde etmek suretiyle ekonomisini güçlendirmek amacını gütmekte idi⁴. Dünya ülkelerinin bu uzlaşmazlıklara paralel olarak "Üçlü İttifak" ve "Üçlü İtilaf" şeklinde iki gruba ayrılması ve silahlanmanın artması Birinci Dünya Savaşı'na giden süreci hızlandırmıştır⁵. Bu sürecin sonunda Avusturya-Macaristan,

---

¹ Kemal Arı, Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Genel Kurmay Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 1.

² A.M. Zayonçkovskiy, "Büyük Harp (1914-1918) Kafkas Cephesi", Çev. Latif, Askerî Mecmua, C. VI, Sayı. 97, İstanbul, 1 Haziran 1935, s. 445.

³ Joseph Pomiankowski, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü (1914-1918 I. Dünya Savaşı), Çev. Kemal Turan, Çevik Matbaacılık, İstanbul, 1990, s. 16.

⁴ "Dünya Harbi I", Türk Ansiklopedisi, C. IV, M.E.B. Yayını, Ankara, 1966, s.173.

⁵ Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. VI., İstanbul, 1992, s. 196.

Almanya, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'dan oluşan İttifak Devletleri'ne karşı, Sırbistan, Rusya, Lüksemburg, Fransa, Karadağ, Japonya, İtalya, San Marino, Portekiz, Romanya, Amerika Birleşik Devletleri, Panama, Siyam, Yunanistan, Küba, Liberya, Çin, Brezilya, Guatemala, Nikaragua, Kostarika, Haiti ve Honduras'tan oluşan 25 devlet İtilaf Devletleri tarafında savaşa katılmıştır. Arjantin, Danimarka, Habeşistan, Hollanda, İran, İspanya, İsveç, İsviçre, Kolombiya, Meksika, Norveç, Paraguay, Salvador, Şili ve Venezuela ise tarafsızlıklarını korumuşlardır⁶. İttifak Devletleri (Almanya ve Avusturya-Macaristan) Birinci Dünya Savaşı'na kara kuvvetleri açısından daha kuvvetli başlamışlardır. İttifak Devletleri'nin 150 tümen, İtilaf Devletlerinin ise 170 tümen askeri olmasına rağmen İttifak Devletleri'nin kara silahları, özellikle de topçu üstünlüğü vardı. Fakat denizlerde durum İtilaf Devletlerinin lehine bir durum arz etmektedir. Tek başına İngiltere dahi İttifak Devletleri karşısında denizlerde çok üstün bir durumda idi⁷.

28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan Veliahdı'nın bir Sırp tarafından öldürülmesi, genellikle bütün dünyada Birinci Dünya Savaşı'nı başlatan olay olarak kabul edilmektedir. Çünkü İttifak ve İtilaf Grubu'na mensup devletlerin birbirilerine savaş açmaları bu olaydan sonra gerçekleşmiştir. 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesinden sonra Almanya önce Rusya'ya sonra Fransa'ya ve son olarak da Belçika'ya savaş ilan etmiştir. 4 Ağustos 1914 tarihinde de İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi ile birlikte Birinci Dünya Savaşı başlamış ve Almanya'nın mütareke imzaladığı tarih olan 11 Kasım 1918 tarihine kadar devam etmiştir. Başlangıçta Avrupa'nın Batı, Doğu, Galiçya, Balkanlar ve Güney cephelerinde devam etmekte olan savaş Osmanlı Devleti'nin de katılımıyla birlikte geniş bir sahaya yayılmıştır. Böylece Kafkasya, Irak, Filistin, ve Çanakkale gibi Birinci Dünya Savaşı'nda son derece büyük öneme sahip olan cepheler açılmıştır. Bunun yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'ndan kaynaklanan bir takım çatışmaların yukarıda ismi geçen cepheler ile sınırlı kalmayarak Asya içlerine hatta Afrika'ya kadar uzanması, savaşın tüm dünya coğrafyası ve milletleri üzerindeki etkisini göstermesine neden olmuştur⁸. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde yönetimi elinde bulunduran devlet adamları, devletin çıkarları ile Alman siyasî ve askerî hedeflerinin uyumlu olduğunu düşünmüşlerdir. Bu düşüncenin ortaya çıkmasında Osmanlı Devleti'nin coğrafi konumu, dönemin siyasî, askerî ve ekonomik zorunlulukları göz ardı edilmemelidir⁹.

⁶ "Dünya Harbi I", Türk Ansiklopedisi, C. XIV, M.E.B. Yayını, Ankara, 1966, s.173.

⁷ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, s. 105.

⁸ Ercüment Kuran, a.g.m., s. 196.

⁹ İsmet Görgülü, a.g.e., s. 47.

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı Hükümeti resmen tarafsız kalmaya karar vermiştir. Dönemin Sadrazamı Sait Halim Paşa da bu karara paralel olarak 4 Ağustos 1914 tarihinde yabancı elçilere Osmanlı Devleti'nin tarafsızlık kararını bildirmiştir. Ancak 2 Ağustos tarihinde Almanya ile anlaşma imzalanmış ve hazırlıklar dahi tamamlanmadan seferberlik ilan edilmiştir. Seferberlik ilanı Hükümetin Padişah ile de görüşmeden aldığı bir karar olmuştur¹⁰. Osmanlı Hükümeti, Almanlar ile birlikte Birinci Dünya Savaşı'na katılmanın, devletin 200 yıldır devam etmekte olan toprak kaybını durduracağına inanmıştır. Bunun yanı sıra savaştan başarı ile çıkılması halinde Doğu Anadolu ve Boğazlar'ın elde tutulabileceği, Arap Yarımadası ve Süveyş Kanalı'nın kontrol altına alınabileceği ve İslam dünyasındaki eski saygınlığın yeniden elde edilebileceği gibi ümitler beslenmiştir. Alman Hükümeti de tıpkı Osmanlı Hükümeti gibi savaşa birlikte katılmanın kendileri için büyük avantajlar sağlayacağını düşünmüştür. Örneğin, Osmanlı Devleti aracılığı ile Müslüman halklardan oluşan İngiliz sömürgelerinin ayaklandırılması, Süveyş Kanalı'nın kapatılarak İngilizlerin Batı Cephelerine sömürge askerî götürmesinin önlenmesi gibi düşünceler elde edilmesi plânlanan avantajlardan yalnızca bir kaçıdır. Fakat her iki taraf, savaşın ancak karşı tarafın başarılı olması halinde kazanılabileceğini düşünmüştür. Türkler, Almanların Avrupa'da kazanacakları bir zafer sayesinde başarıya ulaşmayı hedeflerken, Almanlar da Türklerin Doğu Anadolu ve Mısır'da kazanacakları zafer sayesinde Avrupa'da başarılı olmayı ümit etmişlerdir. Ancak Almanya'nın Avrupa'da iki cepheyi birden idare edebilecek durumda olmaması, Osmanlı Devleti'nin ise Balkan yenilgisinin etkisini henüz üzerinden atamamış olması iki tarafın da hedefine ulaşmasını engellemiştir¹¹. Resmî ittifak önerisi ilk olarak 22 Temmuz 1914 tarihinde Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wengenheim'a yapılmıştır. Bu sırada Almanlar'ın Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak amacıyla bir takım faaliyetlerde buldukları da görülmektedir. Bu amaçla Almanlar, Osmanlı subay ve aydınlarını, savaşa Almanya yanında girilmesi konusunda ikna etmeye çalışmışlardır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin malî sıkıntıları ciddî seviyelerde idi. Bu fırsatı da değerlendiren Almanlar, Osmanlıları savaşın çabuk biteceğine ve en kısa zamanda savaşa iştirak edilmediği takdirde zaferden pay alamayacaklarını söyleyerek acele ettirmek istemişlerdir¹².

Osmanlı Devleti'nde görev yapmakta olan Alman Askerî heyetinin Osmanlı Devleti'ni Almanya ile birlikte savaşa sokma çabalarının devam ettiği bir dönemde Alman Amiral

¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 1, T.T.K., Ankara, 1983, s. 63

¹¹ İsmet Görgülü, a.g.e., s. 48

¹² Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s. 198-199.

Souchon, 10 Ağustos 1914 tarihinde İngiliz savaş gemilerinden kaçarak Çanakkale'ye sığınan Goeben ve Breslau gemilerini Karadeniz'e çıkarmıştır. Alman Amiralin Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın da onayını aldığı ve gemilerin personeline eğitim yaptırmak amacını taşıyan bu girişim Osmanlı Devleti'ni fiili olarak savaşa sürükleyen eylem olmuştur. Alman gemilerinin Karadeniz'de bulunan Rus limanlarını bombalaması Rusların 2 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi sonucunu doğurmuştur. Ruslar aynı gün Kafkas sınırını geçmiştir. İngilizler ise 3 Kasım'da Çanakkale Boğazını bombalamışlardır. 5 Kasım tarihinde İtilaf Devletleri'nin savaş ilan etmesi ile birlikte Osmanlı Devleti fiili olarak Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmuştur¹³.

Osmanlı Devleti'nin, Almanlarla birlikte yapmış olduğu harekât plânının ortağının yükünü hafifletmek amacına yönelik olduğu görülmektedir. Almanlar bu plân ile Osmanlıların İtilaf Kuvvetleri'ne taarruz etmesi ile birlikte İtilaf Ordularının bir kısmının Batı Cephesinden alı konulmasını ve Boğazların kapatılması ile Çarlık Rusya'sını yalnız bırakılmasını ümit etmişlerdir¹⁴. Plâna göre Doğu Anadolu ve Kafkasya üzerinden Rusya'ya darbe vurulacaktı. Bu harekâta, 23 Kasım 1914 tarihinde ilan edilen Cihad-ı Mukaddes nedeniyle ayaklanan Kafkasya ve Orta Asya Müslümanlarının çıkartacakları ayaklanmalara güvenilmekte idi. Yine aynı plâna göre İngiltere'nin sömürgelerine giden yolları kesmek amacıyla Süveyş Kanalı'na ve Mısır'a karşı da harekete geçilecekti. Bu cephede ise Trablusgarp ve Sudan Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ni destekleyeceği ümidi ile hareket edilmiştir. Bunun yanı sıra Ege ve Akdeniz'de bulunan İngiliz ve Fransız donanmalarına karşı Çanakkale'yi korumak amacı ile Trakya'da yeterli kuvvet bırakılmasına karar verilmiştir¹⁵. 900 bin kişilik Türk Ordusunun cephelere göre dağılımı da bu plân doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. I. ve II. Ordular İstanbul ve Boğazlar Bölgesinde, III. Ordu Kafkas Cephesi'ne, IV. Ordu Filistin ve Suriye'de konuşlandırılmış durumda idi¹⁶. Daha savaşın başında dört cephede birden savaşmak durumunda kalan Türk Ordusunun mücadele ettiği cephe sayısı ilerleyen dönemlerde 10'u bulmuştur. Bu cepheler Kafkas, Irak, Filistin-Suriye, Çanakkale, Galiçya, Makedonya, Romanya, Hicaz-Yemen, İran ve Libya Cepheleridir¹⁷.

Çalışmamızda esas olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında açılmış olan Türk cepheleri göz önünde tutulmuştur. Bu çerçevede 1 Mart 1919 tarihinden itibaren yayın hayatına

¹³ "Dünya Harbi I", Türk Ansiklopedisi, C. XIV, M.E.B. Yayını, Ankara, 1966, s.176.

¹⁴ Şemsi Zobu, "Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi?", Askerî Mecmua, C. VI, Sayı 98, İstanbul, 1 Eylül 1935, s.763.

¹⁵ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 111.

¹⁶ "Dünya Harbi I", Türk Ansiklopedisi, C. XIV, M.E.B. Yayını, Ankara, 1966, s.177.

¹⁷ İsmet Görgülü, a.g.e., s. 51.

başlayan Askerî Mecmua'nın 145 sayısı incelenmiştir. Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan makalelerin konularına göre çeşitlilik arzettiği görülmektedir. “Sevk ve idare, tabiye tedrisatı, harp tarihi tetkikleri, talim ve terbiye, dağcılık, ordu ve fen, gece harekât ve muharebeleri, oyalama muharebesi, tabiye meselesi, hatıralara hürmet, yabancı memleketlere ait askerî haberler, orduda spor, kitap tanıtımları” gibi konularda kaleme alınmış yazıları Askerî Mecmua'da bulmak mümkündür. Yukarıda zikrettiğimiz bu konu başlıklarının bazı sayılarda farklı adlandırıldığı ya da yeni konu başlıklarının eklendiği de görülmektedir. 92. Sayıda yer alan “hatıralara hürmet” başlığının 97. Sayıda “andaça saygı” adını alması sözünü ettiğimiz farklı adlandırmaya bir örnektir.

Çalışmamıza esas teşkil eden makaleler genellikle Askerî Mecmua'nın “harp tarihi tetkikleri” kısmında yayınlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleleri'ni doğrudan ilgilendiren makaleler bulunduğu gibi genel olarak Birinci Dünya Savaşı ya da Birinci Dünya Savaşı ile ilgili muhtelif konularda kaleme alınmış makaleler de bulunmaktadır. Biz konumuzu doğrudan ilgilendirmekte olan makalelerin tamamını incelemeye çalıştık.

Her çalışmanın belirli sınırları olduğu muhakkaktır. Biz çalışmamızı Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleleri ile sınırladık ve Askerî Mecmua'yı bu sınır dâhilinde ele aldık. Ancak Askerî Mecmua'da “Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleleri” ile ilgili makaleler yanında Türk ve dünya tarihi ile ilgili de pek çok çalışma bulunmaktadır. Fakat mevcut çalışmalar Mecmua'nın adından da anlaşılacağı üzere genel askerî tarih ile ilgilidir. Ayrıca incelemiş olduğumuz makalelerin çoğunluğunun Birinci Dünya Savaşı ile doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan askerler tarafından kaleme alındığını belirtmek yerinde olur. Belirtilmesi gereken başka bir husus ise Askerî Mecmua'nın tarih sayıları ile bazı sayıların ekleridir. “Tarih Sayıları” 76. sayıdan yani Nisan 1930 tarihinden itibaren çıkmaya başlamıştır. Söz konusu sayı ve ekler de yaklaşık olarak bir mecmua boyutundadır. Fakat bu sayı ve ekler yalnızca bir konu için tahsis edilmiştir. Sözünü ettiğimiz ayrı sayı ve ekleri de yine Birinci Dünya Savaşı Türk Cepleri kapsamında ele almaya çalıştık.

Çalışmamızda öncelikle Askerî Mecmua hakkında bilgi vermeye çalıştık. “Mecmua-i Askerîye” isminin tarihçesini anlattığımız için çalışmamızın tamamında “Askerî Mecmua” ismini kullanmayı tercih ettik. Çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız çalışmaların yazarları hakkında da bilgi verdik. Bu kısımda yazarlarla ilgili mümkün olduğu kadar doyurucu bilgi vermeye gayret ettik. Bunun yanı sıra her cephe hakkında kaleme alınan makalelerin içeriği, boyutları, muhtevası hakkında bilgi vererek Askerî Mecmua'nın çalışmamıza esas teşkil eden kısmını tanıtmaya çalıştık. Daha önce belirtmiş olduğumuz ayrı sayı ve ekleri de yine bu bölümde tanıttık.

Çalışmamızın bir başka bölümünü ise Askerî Mecmua'da kullanılan kaynaklar konusu oluşturmaktadır. Bu bölümde Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleeri hakkındaki çalışmalar hazırlanırken yazarların kullandıkları kaynakları değerlendirmeye çalıştık. Bunun yanı sıra Türk Cepheleeri'ni Askerî Mecmua'dan yararlanarak ele aldığımız bir bölüm de çalışmamızda yer almaktadır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı ile ilgili bir takım hususları da Askerî Mecmua'da yayınlanan makaleler ışığında değerlendirmeye çalıştık. Seçtiğimiz konu çerçevesinde ele aldığımız Askerî Mecmua'nın tarih yazımına olan katkılarını ise son bölümde ele almaya çalıştık. Bunu yaparken günümüzde Birinci Dünya Savaşı'nın incelenmesinde kullanılan başvuru kaynaklarını ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleeri ile ilgili olarak kaleme alınmış olan bir takım askerî tarih çalışmalarından yola çıktık.

Çalışmamızın Askerî Mecmua'nın değerlendirilmesine katkısı olmasını ümit ediyoruz.

I. BÖLÜM

ASKERÎ MECMUA ve ASKERÎ MECMUADA YER ALAN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI İLE İLGİLİ YAZILAR

A- ASKERÎ MECMUA

Türk Silahlı Kuvvetleri en eski ve köklü müesseselerimizden biridir. Dünyadaki her türlü yenilik ve gelişmenin takip edilerek ülkemize getirilmesinde öncülük yapmaktadır. Bu özelliğini yayın hayatında da devam ettiren Türk Silahlı Kuvvetleri, gazetecilik ve dergicilik gibi süreli yayınlar konusunda yaptığı çalışmalarla da öncü olmaya devam etmiştir. 1863 yılında yayınlanmaya başlayan “Cerîde-i Askerîye” ilk askerî süreli yayın olma özelliğini taşımaktadır. Askerî süreli yayınlar, ilki 1878 yılında yayınlanan “Mecmua-i Fünûn-ı Askerîye” ile devam etmiştir¹⁸. Yayın hayatına “Mecmua-i Askerîye” ismi ile başlayan ve daha sonra “Askerî Mecmua” ismini alan askerî dergiler bizim çalışmamıza esas teşkil etmektedir.

Mecmua-i Askerîye, 1878 yılında yayın hayatına başlayan Mecmua-i Fünûn-ı Askerîye'nin bir devamı niteliğindedir¹⁹. 1882 tarihinde yayın hayatına “Mecmua-i Askerîye” adı ile devam etmiştir. Derginin 1909 tarihinde yöneticiliğini dönemin Erkan-ı Harp Yayın Şubesi'nde çalışmakta olan, aynı zamanda Darülfünun Tarih öğretmeni ve Yüzbaşı olan Ahmet Refik Altınay yapmıştır²⁰. Yayın hayatına Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra ara verilmiştir²¹. 1 Mart 1919 tarihinden itibaren birinci sayı ile yayın hayatına yeniden başlamıştır. Bu tarihlerde Türk Milletinin ölüm kalım mücadelesi veriyor olmasına rağmen dergi yayın hayatını devam ettirebilmiştir. Bu yıllarda Askerî Mecmua'nın

¹⁸ Hamit Pehlivanlı, Genelkurmay, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Süreli Yayınları Makaleler Dizini I, Genel Kurmay Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. XIII.

¹⁹ Hamit Pehlivanlı, a.g.e., s. XIII

²⁰ http://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Refik_Altınay

²¹ Hamit Pehlivanlı, “Son Dönem Tarih Araştırmalarında Askerî Gazete ve Süreli Yayınların Yeri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XXI, Sayı 61'den ayrı basım, Ankara, Mart 2005, s. 251.

dolayısıyla sivil olarak ifade edebileceğimiz yazar sayısı ise birdir. Bu da bize Askerî Mecmua'nın daha çok asker yazarlar tarafından tercih edildiğini göstermektedir.

Rütbe	Makale Sayısı
Tuğgeneral	2
Emekli Doktor Tümgeneral	1
Tümgeneral	4
Emekli Albay	1
Kurmay Albay	1
Albay	4
Emekli kurmay Yarbay	1
Emekli yarbay	3
Kurmay yarbay	5
Yarbay	7
Süvari Binbaşı	1
Kurmay Binbaşı	2
Binbaşı	2
Emekli Topçu Kıdemli Yüzbaşı	1
Emekli Yüzbaşı	1
Topçu Yüzbaşı	1
Öğretmen Yüzbaşı	1
Kurmay Yüzbaşı	3
Yüzbaşı	3
Saylav (Milletvekili)	1
Sivil	1
Çeviri	12

Tablo 1: Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleeri Konusunda Askerî Mecmua'da makalesi bulunan yazarların meslek ve rütbelere göre dağılımı.

Çalışmamızda, yazılarını kullanmış olduğumuz yazarlarımız hakkında biyografik bilgiler vermeye çalışacağız.

İlk olarak, “Büyük Harpte Çanakkale Seferi”²⁶ isimli çalışmasını incelediğimiz, Emekli Yarbay Bursalı Mehmet Nihat hakkında bilgi vereceğiz. Mehmet Nihat 1905 tarihinde Harbiye Mektebi'nden Teğmen rütbesi ile mezun olmuştur. 1906 yılında üsteğmen olmuştur.

²⁶ Mehmet Nihat, “Büyük Harpte Çanakkale Seferi”, Askerî Mecmua, C.46, Sayı 70, İstanbul, Eylül 1928.

Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına katılmıştır. Bir süre sonra Harbiye Mektebi'nin boş kalan harp tarihi derslerine öğretmen yardımcısı olarak girmiştir. 1914 yılında Genel Karargâh I. Şube Müdürlüğü'ne getirilmiştir. 1915'te kıdemli yüzbaşı, 1916'da binbaşı, 1922'de yarbay olmuştur. 1928 yılında İzmir'de nöbetçi asker tarafından yanlışlıkla açılan ateş sonucu ölmüştür²⁷.

Biyografisi hakkında bilgi verecek olduğumuz bir başka yazarımız ise Emekli Doktor Tümgeneral Tefvik Sağlamdır. Çalışmamızda yazarın “Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik”²⁸ isimli çalışması kullanılmıştır. Yazarın asıl ismi, Ali Tefvik Salim'dir. 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1891 yılında Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'ne girmiştir. 1895'de Kuleli Askeri Tıp Okulu'na, ardından 1898'de Demirkapı'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye kaydolan Tefvik Sağlam, 1903 yılında Tabip Yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. Bir yıl kadar Gülhane'de İç Hastalıkları Kliniği'nde çalışan Dr. Sağlam, 1906'da da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane İç Hastalıkları öğretmen yardımcılığı sınavını kazanmıştır. 1912 yılında başlayan Balkan Savaşı'nda Selanik'te Sıhhiye Bölüğü, Hadımköy Sıhhiye Bölüğü ve Yassıviran Bölge Hastanesi'nde çalışmıştır. Askerler arasında başlayan tifüs ve kolera salgını ile mücadele ederken tifüs hastalığına yakalanarak İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Tıp Fakültesi'ndeki görevinden istifa ederek Askeri Tıp Okulu'na geçmiş ve 1915'te II. Ordu Başhekimliği'ne atanmıştır. Aynı yıl Erzurum'daki III. Ordu'nun emrine verilen Dr. Tefvik Sağlam; burada Sıhhiye Başkanı olmuş, 1917'de ise Albay rütbesine yükselmiştir. 1918 yılında yenilgiden sonra cepheden dönerek tekrar Tıp Fakültesi'nde çalışmaya başlamıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra çeşitli görevlerde bulunan Tefvik Sağlam 1952 yılında emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra da halk sağlığı için çeşitli faaliyetlerde bulunan yazar 1963 yılında ölmüştür²⁹.

Hakkında bilgi vereceğimiz bir diğer yazar ise İsmail Berkuk'tur. Çalışmamızda yazara ait, “Büyük Harpte (334) Şimali Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve XV. Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri”³⁰, “Irak Cephesindeki Muharebelere Dair Bazı Hatıralarım”³¹ “Irak'ta Garraf Muharebeleri”³², isimli üç adet yazıdan yararlanılmıştır. 1890 yılında Pınarbaşı'na bağlı Yağlıpınar köyünde doğan İsmail Berkuk (Berkuk), Harp okulunu, ardından Harp Akademisini 1910 yılında bitirmiştir. Önce Makedonya'da, Birinci Dünya Savaşı yıllarında

²⁷ Askerî Mecmua, C. III, Sayı, 86, İstanbul 1932, s. 473,474.

²⁸ Tefvik Sağlam, “Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik”, Askerî Mecmua, C.VI, Sayı 97, İstanbul, 1 Haziran 1935.

²⁹ <http://www.saglik-info.com/NETGAZETE/izbirak.asp>

³⁰ İsmail Berkuk, “Şimali Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz”.

³¹ İsmail Berkuk, “Irak Cephesindeki Muharebelere Dair Bazı Hatıralarım”, Askerî Mecmua, Sayı 113, İstanbul, 1 Haziran 1939.

³² İsmail Berkuk, “Irak'ta Garraf Muharebeleri”.

ise Irak ve Kafkasya cephelerindeki çeşitli birliklerde kurmay görevlerinde bulundu. İstanbul'daki Kafkas göçmen örgütleri içinde yer aldı. Mondros Mütarekesi'nden sonra 1918'de İstanbul'a döndü. Cumhuriyet döneminde de çeşitli askeri görevlerde bulunarak Tuğgeneral rütbesine kadar yükseldi. Daha Binbaşı rütbesinde iken askeri okullarda ve Harp Akademisi'nde vermeye başladığı tabiye (taktik) dersleri ve bu konudaki eserleriyle "Türk ordusunun hocası" lakabını kazandı. Bu yönüyle İsmail Berkuk, bir çok ünlü askerin hocalığını yapmış biridir. 1936'da Harp Tarihi Encümeni Başkanlığı'na getirildi. 1946'da Askeri Yargıtay Üyesi oldu. Tuğgeneral rütbesinde iken kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. 1950-1954 yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kayseri Milletvekili olarak görev yaptı. 1954 seçimlerinde yine milletvekili seçildi ise de Meclis'e katılmadan, Londra'da geçirdiği bir ameliyat sonucu 1954 yılında öldü.

2-Yayınlanan Yazılar

Yayınlanan Yazılar başlığı altında, Askerî Mecmua'da, incelediğimiz konu kapsamında yayınlanmış olan çalışmalar hakkında bilgi vereceğiz. Verdiğimiz bilgiler tanıtacak olduğumuz makale hakkında fikir verebilecek türde bir özet hükmünde olacaktır. Çalışmalar ele alınırken yayınlanma tarihi sıralamada izlenen yol olarak kabul edilmiştir.

a- Birinci Dünya Savaşı İle İlgili Yazılar

Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak yayınlanmış olan 9 adet makale bulunmaktadır. Bu makaleleri şu şekilde sıralayabiliriz.

- 1- Binbaşı M.Laşer, Çev. Yüzbaşı İbrahim "Büyük Harp Esnasında Türk ve Alman Kumandanlıkları"³³.
- 2- Yarbaş Mustafa Kemal³⁴, "Büyük Harpte İkinci Alman Başkumandanlığı Yahut Falkenhayn"³⁵.
- 3- Emekli Binbaşı Mülman, "Büyük Harpte Türkiye'nin Almanya'ya Muaveneti"³⁶.

³³ M., Laşer, "Büyük Harp Esnasında Alman ve Türk Kumandanlıkları", Çev. İbrahim, Askerî Mecmua, Sayı 59, İstanbul, 1 Aralık 1925, s. 48-64.

³⁴ Yazarımız, Mustafa Kemal, Mustafa Kemal Atatürk ile karıştırılmamalıdır.

³⁵ Mustafa Kemal, "Büyük Harpte İkinci Alman Başkumandanlığı Yahut Falkenhayn", Askerî Mecmua, Sayı 61, İstanbul, 1 Haziran 1926, s. 1-62

- 4- Emekli Yüzbaşı İhsan Sacit, “Büyük Harbin Avrupa Cephelerindeki Ponoraması”³⁷.
- 5- M. Ertuğrul, “Büyük Harpte Küçük Bataryam; İngiliz-Fransız Muavin Kruvazörlerini Nasıl Batırdı?”³⁸.
- 6- Ali Hayati Ataker, “Türk Ordusu İçin Büyük Harp Ve İstiklâl Harbi’nden Alınan Süvari Dersleri”³⁹.
- 7- Yüzbaşı M. Rahmi Sanalan, “Büyük Harp ve İstiklâl Harbi’nde Türk Ordusu İçin Süvari Kullanılmasından Alınan Dersler”⁴⁰.
- 8- Kurmay Yüzbaşı Fazıl Bilge, “Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı Büyük Harp’ten Daha Muvaffakiyetli Bir Şekilde Çıkabilir miydi?”⁴¹.
- 9- İhsan Özgil, “Büyük Harp’te Deniz Sevk ve İdaresi ve Kara İle Olan Alakası”⁴².

Bu konuda İncelediğimiz ilk makale, Binbaşı M. Laşer tarafından kaleme alınıp Yüzbaşı İbrahim tarafından Türkçe’ye çevrilen “Büyük Harp Esnasında Alman ve Türk Kumandanlıkları”⁴³’dir. 31 Kanun-ı evvel 1341(31 Aralık 1925) tarih ve 59 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti bünyesinde çok sayıda Alman subay ve asker görev almıştır. Çok sayıda askerî harekâta fiili olarak katılan, harekât plânlarının hazırlanmasında katkıda bulunan ya da muharebelerin idare edilmesinde rol oynayan Almanların Türkiye’deki durumu, Türk subay ve askerleri ile olan ilişkileri çalışmada ele alınmıştır. Bunun yanı sıra söz konusu çalışmada Türk ve Alman komuta makamları arasındaki ilişkiler hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcından savaşın başarısızlıkla sonuçlandığı döneme kadar geçen süredeki ilişkiler, bu dönemde görev yapmış olan Alman kumandanlarının hatıralarından da yararlanılmak

---

³⁶ Mülman, “Büyük Harpte Türkiye’nin Almanya’ya Muaveneti”, Çev.?, Askerî Mecmua, Sayı 68, İstanbul, Mart 1928, s 90-91,s 96-117.

³⁷ İhsan Sacit, “Büyük Harbin Avrupa Cephelerindeki Panoraması”, Askerî Mecmua, Sayı 95, İstanbul, 1 Aralık 1934, s. 948-958.

³⁸ M. Ertuğrul, “Büyük Harpte Küçük Bataryam; İngiliz –Fransız Muavin Kruvazörlerini Nasıl Batırdı?”, Askerî Mecmua, C. VI, Sayı 98, İstanbul, 1Eylül 1935, s. 720.

³⁹ Ali Hayati Ataker, “Türk Ordusu İçin Büyük Harp ve İstiklâl Harbinden Alınan Süvari Dersleri, Askerî Mecmua, Sayı 98, İstanbul, 1 Eylül

⁴⁰ M. Rahmi Sanalan, “Büyük Harp ve İstiklâl Harbi’nde, Türk Ordusu İçin Süvari Kullanılmasından Alınan Dersler”, Askerî Mecmua, Sayı 105, İstanbul, 1 Haziran 1937, 295-311.

⁴¹ Fazıl Bilge, “Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı Büyük Harpten Daha Muvaffakiyetli Bir Şekilde Çıkabilir miydi?”, Askerî Mecmua, Sayı 105, İstanbul, 1 Haziran 1937, s. 260-266

⁴² İhsan Özgil, “Büyük Harpte Deniz Sevk ve İdaresi ve Kara İle Olan Alâkası”, Askerî Mecmua, Sayı119, İstanbul, 1 Aralık 1940, s. 770-776.

⁴³ M. Laşer, a.g.m.

suretiyle incelenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ve Alman münasebetleri hakkında değerli bilgiler ihtiva etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak kaleme alınmış olan bir diğer makale ise Yarbay Mustafa Kemal tarafından yazılmıştır. 1 Haziran 1926 tarih ve 61 sayılı Askerî Mecmua'da yayınlanmış olup, “Büyük Harpte İkinci Alman Başkumandanlığı Yahut Falkenhayn”⁴⁴ ismini taşımaktadır. Falkenhayn'ın hatıratının bu makalede esas hareket noktasını teşkil ettiğini söylemek daha doğru olur. Buna dayalı olarak Falkenhayn'ın hatıralarında müttefikleri hakkında yazdıkları üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Çalışmada Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın politikası, Alman ve Türk Başkomutanlıkları arasındaki ilişkiler üzerinde durulduğu görülmektedir.

Emekli Binbaşı Mülman tarafından kaleme alınarak 1 Mart 1928 tarih ve 68 sayılı Askerî Mecmuada yayınlanmış olan “Büyük Harp'te Türkiye'nin Almanya'ya Muaveneti”⁴⁵ isimli makale ise Türk-Alman münasebetlerini ele alan başka bir çalışmadır. Çalışmada Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya yük olduğu şeklinde ortaya atılan düşüncelerin yanlış olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır. Alman Hükümeti ile Alman ordu ve donanmasının Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu ekonomik ve askerî yardımların aslında çok da önemli bir yer teşkil etmediği, fakat Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya askerî ve stratejik anlamda sağladığı desteğin ve Almanya'nın bu sayede elde etmiş olduğu avantaj ve kazançların çok daha önemli ve değerli olduğu kanaati ortaya koyulmaktadır.

Bir sonraki çalışma genellikle Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa cephelerini ilgilendirmektedir. Fakat Osmanlı Devleti'nin bazı Avrupa cephelerine de asker gönderdiğini göz önünde bulundurarak bu çalışmanın da zikredilmesi gerektiğini düşündük. Emekli Yüzbaşı İhsan Sacit tarafından kaleme alınan “Büyük Harbin Avrupa Cephelerindeki Panoraması”⁴⁶ isimli çalışma Aralık 1934 tarih ve 95 sayılı Askerî Mecmua'da yayınlanmıştır. 1914-1918 tarihleri arasında Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da cereyan etmiş olan belli başlı muharebeleri bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti'nin müdahil olmadığı Avrupa cepheleri bir tarafa bırakıldığında bu makalenin bizim çalışmamız açısından önemli olan yanı, Osmanlı Devleti'nin de asker göndermiş olduğu bir Avrupa cephesi olan Romanya Cephesi hakkında bazı bilgileri içeriyor olmasıdır.

Bir sonraki makalemiz ise Birinci Dünya Savaşı sırasında güney sahillerimizdeki mücadele ile ilgilidir. Bu makale hatıra türünün güzel bir örneğidir. Yazarımız M. Ertuğrul,

---

⁴⁴ Mustafa Kemal, a.g.m.

⁴⁵ Mülman, a.g.m.

⁴⁶ İhsan Sacit, a.g.m.

dağ topraklarından oluşan bir bataryanın komutanı olarak görev yapmıştır. Kendisine verilen görevi yerine getirirken yaşadığı olayları kaleme almıştır. “Büyük Harpte Küçük Bataryam; İngiliz –Fransız Muavin Kruvazörlerini Nasıl Batırdı?”⁴⁷ isimli Çalışma yazarın Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşadığı hadiselerden oluşmaktadır. Yazar, Çanakkale muharebelerinden Kurtuluş Savaşı’nın sonuna kadar geçen süre içinde Türk Ordusunda görev yapmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan olaylar ise 1916 yılında geçmektedir. Yazar komutanı olduğu küçük Erhard dağ topraklarından oluşan bataryası ile Meis Adası’nda “Benami Krea” isimli İngiliz kruvazörünün, Antalya’nın Agva sahilinde Pari dö Fransez kruvazörünün ve daha sonra da Aleksander kurvazörünün batırılmasını ve bu sırada geçen hadiseleri anlatmaktadır. Söz konusu çalışma sayesinde bölgede görev yapmakta olan Türk askerinin iâşe, ikmal ve mühimmat durumu ve sağlık durumu gibi konularda bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Çalışma yazarın hatıraları niteliğini taşımakla birlikte birtakım kaynaklar kullanıldığı da görülmektedir. Bunlar tezimizin ilgili bölümlerinde ele alınacaktır.

Askerî Mecmua’da Birinci Dünya Savaşı sırasında süvari sınıfının istihdamı ve süvarinin faaliyetleri ile ilgili bir takım makaleler yayınlanmıştır. Bunlardan biri de Ali Hayati Ataker tarafından “Türk Ordusu için Büyük Harp ve İstiklâl Harbi’nden Alınan Süvari Dersleri”⁴⁸ adıyla 1 Eylül 1935 tarih ve 98 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Yazar çalışmasında ordunun bir parçası olan süvari sınıfının temel özelliklerini, görevlerini ve zamanla yaşadığı değişiklikleri ortaya koymuştur. Türk süvarisinin çeşitli muharebelerdeki faaliyetleri, bu muharebelerde gösterdiği yararlılıklar ve yapılan hatalar dile getirilmiştir. Çalışmada, yapılan hataların Türk ordusu için bir ders niteliği taşıdığı ifade edilmesi dikkate değerdir.

Savaşta süvari kullanımı ile ilgili olarak yapılmış olan çalışmaların bir diğeri ise Kurmay Yüzbaşı M. Rahmi Sanalan tarafından kaleme alınmıştır. Bu makale 1 Haziran 1937 tarih ve 105 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Sözüünü ettiğimiz makalenin, yazar tarafından “süvari kullanımı” konusunda verilmiş olan bir konferansa ait olduğu anlaşılmaktadır. “Büyük Harp ve İstiklâl Harbi’nde, Türk Ordusu İçin Süvari Kullanılmasından Alınan Dersler”⁴⁹ ismini taşıyan makalede, Birinci Dünya Savaşı’nda, hem Avrupa Cepheleri hem de Kafkas ve Suriye-Filistin Cephelerinde süvari kullanımı ve süvarinin sevk ve idaresi ile ilgili bilgiler yer alır. Çalışmanın devam eden kısmı ise süvarinin Kurtuluş Savaşı sırasındaki durumu hakkındadır.

---

⁴⁷ M. Ertuğrul, a.g.m.

⁴⁸ Ali Hayati Ataker, a.g.m.

⁴⁹ M. Rahmi Sanalan, a.g.m.

“Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı Büyük Harpten Daha Muvaffakiyetli Bir Şekilde Çıkabilir miydi?”⁵⁰ başlıklı çalışma ise Kurmay Yüzbaşı Fazıl Bilge tarafından 1 Haziran 1937 tarih ve 105 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Bu çalışma ise Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşındaki sevk ve idaresine yönelik bir incelemedir. Yazar çalışmasında Birinci Dünya Savaşı sırasında genel gidişatın Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı’nın Filistin Cephesi’ne yoğunlaşmasını gerektirdiğini düşünmektedir. Çalışma yazarın bu kanaatinin sebeplerini incelemektedir. Bu yapılırken Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndaki genel durumu ve hem Türk Ordusunun hem de İtilaf Devletleri ordularının durumları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada sevk ve idarede yapılan hatalar da ele alınarak; “Nasıl daha iyi bir sevk ve idare ve kuvvet taksimi yapılabilirdi?” sorusuna cevap aranmıştır.

Kurmay Öğretmen Yüzbaşı İhsan Özgil tarafından kaleme alınan “Büyük Harpte Deniz Sevk ve İdaresi ve Kara İle Olan Alâkası”⁵¹ isimli çalışma ise Aralık 1940 tarih ve 119 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Sözü ettiğimiz makalede Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman ve İngilizlerin deniz kuvvetlerinin durumu, bu kuvvetlerle Avrupa cephelerinde yapılması düşünülmüş yada yapılmış bazı hareketleri takip etmek mümkün olmaktadır. Bunun yanı sıra, bu dönemde henüz yeni sayılabilecek denizaltı faaliyetlerinin gelişimini ve Birinci Dünya Savaşına olan etkilerini de görebiliriz. Fakat çalışmanın konusunu teşkil eden deniz ve kara harbi ilişkisi genellikle Avrupa cepheleri göz önünde bulundurulmak suretiyle ele alınmıştır.

b – Çanakkale Cephesi İle İlgili Yazılar

Çalışmamızda Çanakkale Cephesi konusunda Askerî Mecmualarda yayınlanmış olan 10 adet makale incelenmiştir. Bu makaleleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Mosorof, Çev. Yüzbaşı Ahmet Şevket, “Çanakkale”⁵².
- 2- Yüzbaşı İbrahim, “Seddülbahir’de Türklerin İlk Şanlı Müdafaası”⁵³.
- 3- İhsan Özgil, “Çanakkale Savaşı’nda Seddülbahir Kıyılarının İlk Şanlı Müdafaası”⁵⁴.

⁵⁰ Fazıl Bilge, “Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı”.

⁵¹ İhsan Özgil, “Deniz sevk ve idaresi”

⁵² Mosorof,, “Çanakkale”, Çev..A. Şevket, Askerî Mecmua, Sayı 71, İstanbul, 1 Kasım 1928, s. 15-22

⁵³ İbrahim, “Seddülbahir’de Türklerin İlk Şanlı Müdafaası”, Askerî Mecmua, Sayı 63, İstanbul, 1 Aralık 1926, s. 38-52.

- 4- Binbaşı Mahmut, “Seddülbahir’de İlk İhraca Karşı Koyan Tabur Kumandanının Notları”⁵⁵.
- 5- Kurmay Yüzbaşı Şemsi Zobu, “Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi?”⁵⁶.
- 6- Tuğgeneral Sabit, “Çanakkale Harbi’nde İngiliz Sevk ve İdaresi I-II”⁵⁷.
- 7- Yarbay Bursalı Mehmet Nihat, “Büyük Harp’te Çanakkale Seferi”⁵⁸.
- 8- Kurmay Binbaşı Kadri Perk, “Çanakkale Savaşları Tarihi I-II”⁵⁹.
- 9- Öğretmen Yüzbaşı Fikri Kozanoğlu, “Gelibolu’ya Çıkarma Bugün Yapılsaydı!”⁶⁰.
- 10- A.M., Zayonçkovskiy, Çev. Süvari Binbaşı Latif, “Büyük Harp (1914-1918), İran ve Çanakkale Cepheleri”⁶¹.

Yayınlanan makaleler Çanakkale Muharebeleri hakkında çeşitli konuları ele almıştır. Bu bölümde incelemiş olduğumuz ilk makale “Çanakkale”⁶² ismini taşımakta olup 11 Nisan 1928 tarih ve 14 numaralı Almanca “Doçe Ver” isimli risalede yayınlanmıştır. Mosorof tarafından kaleme alınan makale Yüzbaşı Ahmet Şevket tarafından Türkçe’ye çevrilmiş ve Kasım 1928 tarih ve 71 sayılı Askerî Mecmuada yayınlanmıştır. Çalışmada İngiliz savaş muhabiri Elis Bartlet’in hatıraları önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmanın girişinde “Büyük Harp esnasında Çanakkale seferinde İngilizleri takip etmek için gönderilen askerî muhabir Elis Bartlet’in Sansürsüz Çanakkale Harekatı ismi ile yayınlanan harp hatıratı kitabı münasebetiyle” ifadeleri Bartlet’in hatıralarından bu çalışmada önemli derecede yararlanıldığını ortaya koymaktadır.

“Seddülbahir’de Türklerin İlk Şanlı Müdafaası”⁶³ isimli makale ise Çanakkale Cephesi ile ilgili olarak incelemiş olduğumuz diğer bir çalışmadır. Yüzbaşı İbrahim tarafından kaleme alınan çalışma, Aralık 1926 tarihli 63. Sayıda yayınlanmıştır. 25-26 Nisan 1915 tarihinde

---

⁵⁴ İhsan Özgil, “Çanakkale Savaşında Seddülbahir Kıyılarının İlk Şanlı Müdafaası”, Askerî Mecmua, Sayı 110, İstanbul, 1 Eylül 1938, s. 770-776.

⁵⁵ Mahmut, “Seddülbahirde İlk İhraca Karşı Koyan Tabur Kumandanının Notları”, Askerî Mecmua, İstanbul, Eylül 1933, Sayı 90, s. 307-322

⁵⁶ Şemsi Zobu, a.g.m.

⁵⁷ Sabit, “Çanakkale Harbinde İngiliz Sevk ve İdaresi”, Askerî Mecmua, Sayı 85, İstanbul, 1 Haziran. 1932, s. 43-60; Sabit, “Çanakkale Harbinde İngiliz Sevk ve İdaresi”, Askerî Mecmua, Sayı 86, İstanbul, Eylül 1932, s. 326-346.

⁵⁸ Mehmet Nihat, a.g.m.

⁵⁹ Kadri Perk, Çanakkale Savaşları Tarihi (I. Kısım), 115 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Aralık 1939; Kadri PERK, Çanakkale Savaşları Tarihi (II. Kısım), 116 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, Mart 1940.

⁶⁰ Fikri Kozanoğlu, “Gelibolu’ya Çıkarma Bugün Yapılsaydı”, Askerî Mecmua, Sayı 109, İstanbul, Haziran 1938, s. 501-506.

⁶¹ A.M. Zayonçkovskiy, “Büyük Harp (1914-1918), İran ve Çanakkale Cepheleri”, Çev. Latif, Askerî Mecmua, Sayı 97, İstanbul, 1 Haziran 1935, s. 443-471.

⁶² Mosorof, a.g.m.

⁶³ İbrahim, a.g.m.

İngilizlerin Seddülbahir kıyılarına yapmış oldukları taarruzu anlatmaktadır. Aynı gün Seddülbahir’de gerçekleşen muharebeler saat saat anlatılmıştır. Çalışmada Türk askerinin mevcudu, verilen kayıplar, malzeme ve mühimmat durumları hakkında bilgi verilmiştir. Çanakkale Muharebelerinde Türk komuta makamları arasındaki emir alış verişleri çalışmada kullanılan arşiv kaynakları olarak değerlendirilebilir. Fakat belirtilmiş olan emirlerin kaynağı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bunun yanı sıra söz konusu çalışmanın, yazarın hatıratı olup olmadığı tam olarak anlaşılamamaktadır. Çünkü Yüzbaşı İbrahim’in Seddülbahir’de yada Çanakkale’nin başka bir bölgesinde görev yapıp yapmadığı belirtilmemiştir.

Çanakkale Cephesi hakkında incelediğimiz diğer bir makale ise “Çanakkale Savaşı’nda Seddülbahir Kıyılarının İlk Şanlı Müdafaası”⁶⁴ ismini taşımaktadır. Seddülbahir Müdafaası hakkındaki bu çalışmayı Yüzbaşı İhsan Özgil kaleme almıştır. 1 Eylül 1938 tarih ve 110 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Yazar İtilaf kuvvetlerinin Seddülbahir kıyılarına ilk çıkarma hareketına başladıkları 25 Nisan 1915 gününü anlatmaktadır. Çalışma bu dönemde İtilaf kuvvetlerinin ve Türk kuvvetlerinin durumu hakkında bilgiler vermektedir. Bunun yanı sıra her iki tarafın savunma ve taarruz plânları ile ilgili kısa bilgiler de yer almaktadır. Seddülbahir’de görev yapmış olan Türk kuvvetlerinin göstermiş olduğu başarı yazar tarafından çeşitli ifadeler ile takdir edilmiştir.

Binbaşı Mahmut tarafından kaleme alınan “Seddülbahir’de İlk İhraca Karşı koyan Tabur Kumandanının Notları”⁶⁵ isimli çalışma ise Askerî Mecmua’nın Eylül 1933 tarihli 90. sayısında yayınlanmıştır. Binbaşı Mahmut Seddülbahir bölgesinde görev yapmış olan komutanlardan biridir. Çalışmada yazarın ismi yalnızca “Binbaşı Mahmut” olarak geçmiştir. Fakat XXVI. Alay III. Tabur Komutanı yani Seddülbahir’de ilk çıkarma hareketına karşı koyan taburun komutanı Binbaşı Mahmut Sabri’dir. XXVI. Alayın III. Taburu kendisinden yaklaşık on misli üstün düşmana karşı 32 saat direnmiştir. Böylece Çanakkale Muharebelerinde önemli bir yer teşkil etmektedir⁶⁶. Yazar bu başarıyı ortaya koyan XXVI. Alayın III. Taburunun kumandanı olup, yaşadıklarını bizzat kaleme almıştır. Bu nedenle çalışma bir tür hatıra niteliği taşımaktadır. Yazarın görev yaptığı sırada bölgede yaşanan hadiselerin anlatıldığı çalışmada Türk tarafı ve İtilaf kuvvetleri hakkında bilgiler verilmiştir. Yazar, Türk askerinin cesaret ve kahramanlıkları yanı sıra İtilaf kuvvetlerine mensup askerlerin içerisinde buldukları korku halini de olayların şahidi olarak dile getirmiştir.

⁶⁴ İhsan Özgil, “Çanakkale Savaşı’nda Seddülbahir Kıyıları”.

⁶⁵ Mahmut, a.g.m.

⁶⁶ İsmet Görgülü, a.g.e., s. 64-65.

Yazarın muharebeler sırasında yazıldığını ifade ettiği rapor ya da emir gibi arşiv belgesi niteliğindeki dokümanlar kullanılmıştır.

Çanakkale Cephesi'nde cereyan eden hadiseleri ele alan bir başka makale “Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi”⁶⁷ isimli çalışmadır. İsminden de anlaşılacağı üzere genellikle Çanakkale Cephesinde savunma konularının ağırlıklı olarak ele alındığı makale, Kurmay Yüzbaşı Şemsi Zobu tarafından yazılmıştır. 1 Eylül 1935 tarih ve 98 sayılı Askerî Mecmua'da yayınlanmıştır. Şemsi Zobu, 1914 yılında 18 yaşında iken Harbiye Mektebi'nden mezun olan ağabeyi Cevad Zobu'yu Çanakkale'de kaybetmiştir. Yazar neredeyse her ailenin bir ferдинin kaybedildiği Çanakkale Muharebeleri'nin Türk Milleti için unutulmaz olduğunu ifade etmektedir. Kendisinin de ağabeyini bu muharebelerde kaybetmiş olması yazarı Çanakkale konusunda söz söylemeye sevk etmiştir. Fakat bunu yaparken yazarın harp tarihi yazmak gibi bir maksadının olmadığı anlaşılmaktadır. Maksadı yalnızca duygularını paylaşmak ve hasbihal etmektir. Çalışmanın geneli sevk ve idare konularını içermektedir. Alman General Liman von Sanders'in Türk Ordularını sevk ve idaresi ise çalışmada özellikle işlenmiş olan bir konu olarak ön plâna çıkmaktadır.

“Çanakkale Harbinde İngiliz Sevk ve İdaresi”⁶⁸ isimli yazı ise Çanakkale Cephesi'nin açılma sebeplerinden başlayarak bu cephede gerçekleşen olayları ele almaktadır. Çalışmada özellikle İngiliz komuta makamının Çanakkale Cephesi ile ilgili düşünceleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Tuğgeneral Sabit'in çalışması olan bu makale iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım Askerî Mecmua'nın 1 Haziran 1932 tarihli 85. sayısında yayınlanmıştır. İkinci kısım ise 1 Eylül 1932 tarihli 86. sayıda yayınlanmıştır. Makale İngilizlerin Çanakkale'deki faaliyetlerini, teşebbüsün ortaya çıkışından itibaren ele almaktadır. İlk kısımda deniz muharebeleri ikinci kısımda ise çıkarma harekâtı ve kara muharebeleri ele alınmıştır. Çanakkale seferinin İngilizler tarafından nasıl algılandığı, İngilizlerin hazırlık, plân, düşünce ve hayalleri bu çalışmanın ana konularını oluşturmaktadır. İngiliz yüksek komuta makamında görevli komutanların Çanakkale ile ilgili plânları kıyaslanmış ve Çanakkale seferi konusunda İngilizlerin kendi içlerinde yaşamış oldukları görüş ayrılıkları da dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra İngilizlerin bir takım yazışmaları ve hatıralarından da söz edilmiştir. Ayrıca hem Türk tarafının hem de İtilaf Devletlerinin güçleri ve savaş teknolojileri konusunda çeşitli kıyaslama ve değerlendirmelerde bulunmaktadır.

---

⁶⁷ Şemsi Zobu, a.g.m.

⁶⁸ Sabit, a.g.m.

“Büyük Harpte Çanakkale Seferi”⁶⁹ isimli çalışma ise Yarbay Bursalı Mehmet Nihat’ın “İzmir Müstahkem Mevkii Komutanlığı”nda 1927-1928 Kışı Konferansları’nda yapmış olduğu konuşmalarından ibarettir. Bu çalışmayı Askerî Mecmua’da Çanakkale Cephesi ile ilgili olarak yayınlanmış olan makalelerin en teferruatlısı olarak kabul edebiliriz. Çünkü Çanakkale Cephesi’nin açılma sebepleri de dâhil olmak üzere deniz ve kara muharebeleri ve muharebelerin sona eriştiği ayrıntıları ile izah edilmiştir. Çalışmada genel olarak yazarın kendi düşüncelerini ortaya koyduğu görülmektedir. Çanakkale Muharebeleri’nde görev yapmış olması yazarın hadiseleri ele almasına yardımcı olmaktadır. Bu itibarla çalışma aynı zamanda bir tür hatıra özelliği kazanmaktadır. Çünkü çalışmanın bazı bölümlerinde yazarın görevi gereği Çanakkale Muharebeleri’nin çok önemli gelişmelerinde şahit hatta aktör olduğu görülmektedir. Mehmet Nihat Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra yayınlanmış olan bazı çalışmalardan bahsetmektedir. Fakat bunların neler olduğu konusunda hiçbir bilgi yer almamaktadır. Yazar, amacının, Çanakkale Muharebeleri’nden kendince aldığı dersleri incelemeye ve tartışmaya sunmak olduğunu ifade etmektedir. Kendisini bu çalışmaya iten sebep olarak ise gerek Türkiye, gerekse Avrupa askerî camiasında yayınlanan eserlerde, Çanakkale’den alınması gereken dersler ve tecrübeler konusunda hiçbir yazıya rastlamamış olmasını göstermektedir. Fakat yazara göre Çanakkale Cephesi çok değerli bir tecrübeler bütünü ve adeta bir okul niteliği taşımaktadır. Bu amaca uygun olarak çalışmasında Çanakkale Cephesi ile ilgili olarak incelediği hemen her konuda alınması gereken dersleri ve tecrübeleri ayrı ayrı belirtmiştir. Makalenin son kısmında ise, yazdıklarının askerî çevrelerde yankılar uyandırmasını arzuladığını ifade etmektedir. İncelediği konularda karşıt düşünceler olduğu takdirde kendisine cevap verilmesini ve kendisinin de düşüncelerini yeniden izah etmesinin gerektiğini belirtmektedir. Bu durumun, düşünce zincirinin en doğru olanda birleşinceye kadar devam etmesini istemektedir. Böylece Türkiye için çok önemli bir konu olan fakat üzerinde yeterince durulmamış olan sahil müdafaası konusunda yeni düşüncelerin ortaya çıkacağını ve genel kabul gören kuralların ortaya koyulabileceğini düşünmektedir.

Askerî Mecmua’nın 115. ve 116. sayılarının tarih kısımları Çanakkale Cephesi’ne ayrılmıştır. Bu kısımlar Kurmay Binbaşı Kadri Perk tarafından hazırlanmış ve “Çanakkale Savaşları Tarihi”⁷⁰ adı ile yayınlanmıştır. 115. sayının tarih kısmı Aralık 1939; 116. Sayının tarih kısmı ise Mart 1940 tarihinde yayınlanmıştır. Kadri Perk’in çalışmasında Çanakkale Cephesi’nin bütün yönleri ile ele alındığını söyleyebiliriz. Boğazın İtilaf Kuvvetleri tarafından ilk bombardımanından itibaren Çanakkale Cephesinde gerçekleşen muharebeler

---

⁶⁹ Mehmet, Nihat, a.g.m.

⁷⁰Kadri Perk, a.g.e.

kronolojik sıra ile incelenmiştir. Bunun yanı sıra çalışmada, verilen kayıplar, iaşe ve ikmal işleri ile Türk askerinin Çanakkale Cephesindeki başarılarına dair bilgiler bulunmaktadır.

Çalışmamızın bu kısmında ise yukarıda bilgi vermiş olduğumuz makaleler, Çanakkale Cephesini inceleme yöntemleri ve muhtevaları açısından değerlendirilecektir.

Çanakkale Cephesi hakkında Askerî Mecmua'da yayınlanan yazıların incelediği konular açısından çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Yazılan yazılardan üç tanesi doğrudan doğruya Seddülbahir kıyılarının savunmasını konu edinmektedir. Yüzbaşı İhsan Özgil tarafından yazılan “Çanakkale Savaşında Seddülbahir Kıyılarının İlk Şanlı Müdafaası”⁷¹ isimli çalışmada Çanakkale’ye İtilaf Kuvvetlerinin çıkarma harekâtına giriştiği gün olan 25 Nisan 1915 günü gerçekleşen olaylar ele alınmıştır. Yüzbaşı İbrahim tarafından yazılmış olan “Seddülbahir’de Türklerin İlk Şanlı Müdafaası”⁷² isimli çalışmada da aynı şekilde 25 Nisan 1915 günü gerçekleşen çıkarma harekâtı ele alınmıştır. Seddülbahir müdafaasını konu edinen bir başka yazı ise Binbaşı Mahmut’a ait olan “İlk İhraca Karşı Koyan Tabur Kumandanının Notları”⁷³ isimli çalışmadır. İlk iki makalede olduğu gibi bu makalede de yazar 25 Nisan günü gerçekleşen olayları ele almıştır. Bu üç yazıda da hemen hemen aynı konuların ele alındığını görmekteyiz.

Kurmay Yüzbaşı Şemsi Zobu’ya ait olan “Çanakkale Nasıl Müdafa Edildi”⁷⁴ isimli makalede de Çanakkale’deki savunma konusu ele alınmıştır. Fakat yukarıdaki üç makaleden farkı; yukarıda incelediğimiz ilk üç makale yalnızca Seddülbahir müdafaasını ele alırken Şemsi Zobu’nun savunma konusunu Çanakkale Cephesi’nin geneli açısından ele almasından kaynaklanmaktadır. Yazıda Çanakkale Cephesi’nin savunma konusu özellikle Alman General Liman von Sanders ve Alman heyetinin faaliyetleri çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca yazıda, Çanakkale Cephesi’nde ortaya koyulan savunmaya yönelik birtakım eleştiriler de yer almaktadır.

Mosorof tarafından yazılıp, Yüzbaşı Ahmet Şevket tarafından Türkçe’ye tercüme edilen “Çanakkale”⁷⁵ isimli yazıda ise Çanakkale Cephesi’nde 25 Nisan 1915 tarihinde İtilaf kuvvetleri tarafından yapılan çıkarma harekâtının İngilizler açısından bir değerlendirilmesi karşımıza çıkmaktadır. Çanakkale Cephesinde savaş muhabiri olarak görev yapan Elis Bartlet’in “Sansürsüz Çanakkale Harekâtı” isimli eserinden yola çıkılarak yazılan yazıda,

---

⁷¹ İhsan Özgil, a.g.m.

⁷² İbrahim, a.g.m.

⁷³ Mahmut, a.g.m.

⁷⁴ Şemsi Zobu, a.g.m.

⁷⁵ Mosorof, a.g.m.

çıkarma harekâtı konusunda İngiliz askerî makamlarının düşünce ve planları ele alınmıştır. Diğer çalışmalardan farklı olarak İtilaf Kuvvetlerinin faaliyetleri ele alınmıştır.

Öğretmen Yüzbaşı Fikri Kozanoğlu tarafından yazılan “Gelibolu’ya Çıkarma Bugün Yapılıydı!”⁷⁶ isimli çalışmada ise 1915 yılında gerçekleşen çıkarma harekâtı, 23 sene sonraki şartlar ve gelişen silah teknolojisini de göz önünde bulundurarak değerlendirilmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz makalelerden hiçbiri Çanakkale Deniz Muharebelerini ele almamıştır. Tüngeneral Sabit tarafından yazılan ve iki sayı halinde yayınlanan “Çanakkale Harbinde İngiliz Sevk ve İdaresi”⁷⁷ isimli yazıda Çanakkale Cephesinin, başından sonuna kadar ele alındığını görmekteyiz. Çanakkale Cephesi’nin İngilizler açısından incelendiği çalışmada İngilizlerin Çanakkale Cephesi ile ilgili planları, İngiliz Komuta makamları arasındaki tartışmalar, muharebe planları gibi konular ortaya koyulmuştur. Yazının birinci kısmında Çanakkale Cephesi’nin başlangıç safhası ve deniz muharebeleri; ikinci kısmında ise kara muharebeleri ele alınmıştır.

Yarbay Mehmet Nihat’ın “Çanakkale Seferi”⁷⁸ ismi ile yayınlanan yazısının Çanakkale Cephesini bütünüyle ele aldığını görmekteyiz. Yazar Çanakkale Cephesini muharebelerin başlangıcından itibaren ele almıştır. muharebeler deniz ve kara muharebeleri olarak iki kısımda incelenmiş ve yazar kendi yaşadığı bir takım olayları da yazısında nakletmiştir. Bunun yanı sıra muharebeler anlatıldıktan sonra alınması gereken dersler başlığı altında, yapılan hatalar ve bu hataların nasıl düzeltileceğine dair bilgiler verildiği görülmektedir. Kurmay Binbaşı Kadri Perk’e ait olan ve “Çanakkale Savaşları Tarihi”⁷⁹ ismini taşıyan çalışma, 116 sayılı Askerî Mecmua’nın tarih kısmı olarak yayınlanmış olup üç kısımdan oluşmaktadır. Söz konusu çalışma, Askerî Mecmua’da Çanakkale Cephesi konusunda yapılmış olan en kapsamlı ve detaylı çalışma özelliğini taşımaktadır. Bu yönüyle Çanakkale Cephesi konusunda daha önce belirmiş olduğumuz çalışmaları bütüncü bir özelliğe sahiptir.

c- Kafkas Cephesi İle İlgili Yazılar

Kafkas Cephesi ile ilgili olarak ise Askerî Mecmua’da 23 adet makalenin yayınlanmış olduğu görülmektedir. Bu makaleler sırasıyla şunlardır:

---

⁷⁶ Fikri Kozanoğlu, a.g.m.

⁷⁷ Sabit, a.g.m.

⁷⁸ Mehmet Nihat, a.g.m.

⁷⁹ Kadri Perk, a.g.e.

- 1- General Marsi, Çev. Yüzbaşı Mehmet Cemal, “Kafkasya ve Şimali İran’da Bazı Vekayii”⁸⁰.
- 2- Yarbay Mehmet Tevfik, “Şimali Kafkas Muharebeleri”⁸¹.
- 3- Filip Prayis, “Büyük Harp’te Kafkas Cephesi’nde Rus Ordusunun Harekâtına Dair”⁸².
- 4- Frayher von der Goltz, Çev. Yüzbaşı Rahmi, “1918’de Maver-i Kafkas’a Ne İçin Gittik”⁸³.
- 5- Albay Baki, “Meydan Muharebeleri”⁸⁴.
- 6- Yarbay Rasim Bayraktaroğlu, “Kafkas Cephesi’nde Köse Yarması”⁸⁵.
- 7- Emekli Yarbay Asım, “Sarıkamış Muharebeleri Hakkında Bir Tetkik”⁸⁶.
- 8- A.M. Zayonçkovskiy, Çev. Süvari Binbaşı Latif, “Büyük Harp (1914-1918) Kafkas Cephesi”⁸⁷.
- 9- Emekli Yarbay Fehmi, “Büyük Harp’te Azerbaycan Harekâtına Bir Bakış”⁸⁸.
- 10- Emekli Doktor Tümgeneral Tevfik Sağlam, “Büyük Harp’te Kafkas Cephesi’ndeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik”⁸⁹.
- 11- Kurmay Yüzbaşı Raşit Gürgen, “Büyük Harp’te Şark Darülharekâtının Harp ve Harekât Üzerine Yaptığı Tesirler Hakkında Coğrafi Bakımdan Bir Etüt”⁹⁰.
- 12- Yüzbaşı Mithad Alacalıoğlu, “Penek Muharebesi ve Bundan Alınan Dersler”⁹¹.
- 13- Yüzbaşı N. Malkoç, “Büyük Harp’te Şark Cephesi’nde Türk Süvarisi”⁹².

---

⁸⁰ Marsi, “Kafkasya ve Şimali İran’da Bazı Vekayii (1914-1918), Çev. Mehmet Cemal, Askerî Mecmua, Sayı 63, İstanbul, 1 Kanunusani (Ocak), 1926, s. 139-158.

⁸¹ Mehmet Tevfik, “Şimali Kafkas Muharebeleri, Askerî Mecmua, Sayı 64, İstanbul, Mart 1927, s. 129-164.

⁸² Filip Prayis, “Büyük Harpte Kafkas Cephesinde Rus Ordusunun Harekâtına Dair”, Askerî Mecmua, Sayı 70, İstanbul, Eylül 1928, s. 175-190.

⁸³ Frayher von Der Goltz, Çev. Rahmi, “1918’de Maver-i Kafkas’a Ne İçin Gittik?” Askerî Mecmua, Sayı 71, İstanbul, 1 Kasım 1928, s. 43-48

⁸⁴ Baki, “Meydan Muharebeleri”, Askerî Mecmua, Sayı 83, İstanbul, Aralık 1931, s. 867-882.

⁸⁵ Rasim Bayraktaroğlu, “Kafkas Cephesinde Köse Yarması”, Askerî Mecmua, Sayı 92, İstanbul, Mart 1934, s. 52/64

⁸⁶ Asım, “Sarıkamış Muharebesi Hakkında Bir Tetkik”, Askerî Mecmua, Sayı 93, İstanbul, 1 Haziran 1934, s. 328-340

⁸⁷ A.M. Zayonçkovskiy, “Kafkas Cephesi”.

⁸⁸ Fehmi, “Büyük Harpte Azerbaycan Harekâtına Bir Bakış”, Askerî Mecmua, Sayı 96, İstanbul, 1 Mart 1935, s. 165-175.

⁸⁹ Tevfik Sağlam, “Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik”, Askerî Mecmua, Sayı 97, İstanbul, 1 Haziran 1935, s. 487-504

⁹⁰ Raşit Gürgen, “Büyük Harpte Şark Darül Harekâtının Harp Ve Harekât Üzerine Yaptığı Tesirler Hakkında Coğrafi Bakımdan Bir Etüt”, Askerî Mecmua, Sayı 104, İstanbul, Mart 1937, s. 37,54.

⁹¹ Mithad Alacalıoğlu, “Penek Muharebesi ve Bundan Alınan Dersler”, Askerî Mecmua, Sayı 104, İstanbul, Mart 1937, s. 29-36.

- 14- Tümgeneral M. Sabri Ertuğ, “Büyük Harp’te Şark Cephesi’nde Bir Muharebe ve Bir Çekilme ve Bunlardan Alınan Dersler”⁹³.
- 15- Süvari Binbaşı Recep Balkan, “Azap Meydan Muharebesi’nde Türk ve Rus Süvarisinin Operatif Hareketleri”⁹⁴.
- 16- Kurmay Albay Vahit Aykor, “İkinci Tortum Muharebesi’nde XXVIII. Tümen”⁹⁵.
- 17- Yarbay Guze, Çev. Yarbay Hakkı, “Büyük Harp’te Kafkas Cephesi’ndeki Muharebeler”⁹⁶.
- 18- Yarbay Salâhaddin, “Kafkas Cephesi’nde X. Kolordunun Büyük Harbin İptidasından Sarıkamış Muharebeleri Nihayetine Kadar Harekâtı”⁹⁷.
- 19- Emekli Yarbay Rüştü, “Büyük Harp’te Bakü Yollarında V. Kafkas Fırkası”⁹⁸.
- 20- Albay İsmail Berkuk, “Büyük Harp’te (334/1918) Şimali Kafkasya’daki Faaliyetlerimiz ve XV. Fırka’nın Harekâtı ve Muharebeleri”⁹⁹.
- 21- Süleyman İzzet, “Büyük Harp’te (334/1918) XV. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya’daki Harekât ve Muharebeleri”¹⁰⁰.
- 22- Kurmay Yüzbaşı Hulusi Baykoç, “Büyük Harp’te Kafkas ve Irak Cephesi’nde Beşinci Kuvve-i Seferiye (LII. Tümen)”¹⁰¹.
- 23- Albay Recep Balkan, “Büyük Harp’te Şark Cephesi’nde Sağ Kanat Harekâtı”¹⁰².

Askerî Mecmua’da Kafkas Cephesi ile ilgili olarak kaleme alınmış olan makalelerin ilkinin “Kafkasya ve Şimalî İran’da Bazı Vekâyi” isimli çalışma oluşturur. İngiliz General

⁹² Nami Malkoç, “Büyük Harpte Şark Cephesinde Türk Süvarisi”, Askerî Mecmua, Sayı 105, İstanbul, 1 Haziran 1937, s. 312-328

⁹³ M. Sabri Ertuğ, “Büyük Harpte Şark Cephesinde Bir Muharebe ve Bir Çekilme ve Bundan Alınan Dersler, Askerî Mecmua, Sayı 108, İstanbul, 1 Mart 1938, s. 137-158.

⁹⁴ Recep Balkan, “Azap Muharebesinde Türk Ve Rus Süvarisinin Operatif Hareketleri” Askerî Mecmua, Sayı 112, İstanbul, Mart 1939, s. 91-110

⁹⁵ Vahit Aykor, “İkinci Tortum Muharebesinde 28. Tümen”, Askerî Mecmua, Sayı 120, İstanbul, Mart 1941, s. 59,68

⁹⁶ Guze, Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler, Çev. Hakkı, 79 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Ocak 1931.

⁹⁷ Salâhaddin, Kafkas Cephesinde X. Kolordunun Büyük Harbin İptidasından Sarıkamış Muharebeleri Nihayetine Kadar Harekâtı, 83 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, Aralık 1931.

⁹⁸ Rüştü, Büyük Harpte Bakü Yollarında, 93 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Haziran 1934.

⁹⁹ İsmail Berkuk, “Şimali Kafkasya’daki Faaliyetlerimiz”.

¹⁰⁰ Süleyman İzzet, Büyük Harpte (334) XV. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya’daki Harekât ve Muharebeleri, 103 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, Aralık 1936.

¹⁰¹ Hulusi BAYKOÇ, Büyük Harpte Kafkas ve Irak Cephesinde V. Kuvve-i Seferiye (LII. Tümen), 110 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Eylül 1938.

¹⁰² Recep Balkan, Büyük Harpte Şark Cephesinde Sağ Kanat Harekâtı, 141 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Mart 1947.

Marsi tarafından kaleme alınan ve Yüzbaşı Mehmet Cemal tarafından Türkçe'ye çevrilen bu çalışma Ocak 1926 tarih ve 63 sayılı Askerî Mecmua'da yayınlanmıştır. Çalışma İngiliz Generalin Kafkas Cephesindeki mütalaalarından ibarettir. Kafkas Cephesine İngiltere Hükümeti tarafından görevlendirilmiş olan yazar, görevi ile ilgili olarak bir takım bilgiler vermiştir. Yazarın görevinin öncelikle esirlerden ve ajanlardan yararlanarak Kafkas Cephesi hakkında bilgi toplamak olduğu anlaşılmaktadır. Toplanması gereken bilgiler ise Irak, Mısır ve Türkiye'deki Türk birliklerinin kuvvet ve harekâtı ile ilgilidir. General Marsi, görevinin diğer kısmının ise İngiltere Harbiye Nezaretini Rus kuvvetlerinin tertibat ve kuvvetinden haberdar etmek olduğunu ifade etmiştir¹⁰³. Makalede Rus ve Türk ordularının Kafkas Cephesinde çeşitli dönemlerdeki durumları ve iki tarafın bu cephedeki birtakım faaliyetleri hakkında da bilgiler vermektedir. Bunun yanı sıra Yazar dönemin Rus Çarı Grandük Nikola ile Kafkas Cephesi'nde yapmış olduğu seyahatlerden de bahsetmektedir. Bu seyahatlerden yola çıkılarak Kafkas Cephesi hakkında bir takım bilgiler verilmiştir. Yazı Kafkas cephesinin Ruslar ve İngilizler açısından ne şekilde algılandığını burada bizzat bulunmuş biri tarafından ortaya koyması nedeni ile önem arz etmektedir.

Kafkas Cephesi ile ilgili olarak yayınlanan ikinci makale ise “Şimalî Kafkas Muharebeleri”¹⁰⁴ ismini taşımaktadır. Yarbay Mehmet Tevfik tarafından kaleme alınmış olan makale, Askerî Mecmua'nın 1 Mart 1927 tarihli 64. sayısında yayınlanmıştır. Çalışma Birinci Dünya Savaşı'nın son safhasında gerçekleşen Kuzey Kafkasya harekâtı ile ilgilidir. Bu harekât, Azerbaycan seferinin kuzeye doğru genişletilmesi ile ortaya çıkmıştır. Yazar bu çalışmanın söz konusu seferi müteakip olarak 1919 senesi içerisinde yazılmış olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu çalışma ile Türk ve Rus tarafının bu harekât esnasındaki kuvvet durumları ve gerçekleştirdikleri faaliyetler hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

Kafkas Cephesi kapsamında kaleme alınmış olan diğer bir makale ise Rus Kafkas Ordusu'nda bulunan askerî gazeteci Filip Prayis'e aittir. “Büyük Harp'te Kafkas Cephesinde Rus Ordusunun Harekâtına Dair”¹⁰⁵ ismi ile 1 Eylül 1928 tarih ve 70 sayılı Askerî Mecmua'da yayınlanmıştır. Yazar Kafkas Cephesinde bazı seyahatler yaptığını ve bu seyahatleri sırasında Kafkas Cephesi'nde karşılaştığı olayları rapor ettiğini ifade etmiştir. Çalışmada Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girdiği dönemde gerçekleşen hadiseler ele alınmıştır. Almanların Türkleri Birinci Dünya Savaşı'na dâhil etmek için giriştikleri siyasî mücadelelere de değinilmiştir. Ayrıca Rusların Kafkas Cephesi ile ilgili plânları, Rus

---

¹⁰³ Marsi, a.g.m., s. 142.

¹⁰⁴ Mehmet Tevfik, a.g.m.

¹⁰⁵ Filip Prayis, a.g.m.

ordularının Kafkas Cephesinde gerçekleştirmeye çalıştıkları işgal hareketleri ve bunun için yapılan hazırlıklar hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Bunun yanı sıra Kafkas Cephesindeki Türk kuvvetlerinin Ruslara karşı faaliyetleri de olayları bizzat yerinde görmüş bir Rus yazar tarafından anlatılmaktadır..

Kafkas Cephesi ile ilgili bir diğer çalışma ise Yüzbaşı Rahmi'nin tercüme etmiş olduğu bir makaledir. Makale "1918'de Maverai-i Kafkas'a Ne İçin Gittik"¹⁰⁶ adını taşımakta olup Frayher von der Goltz tarafından yazılmıştır. "Doçever" risalesinin Temmuz 928 tarihli 28 numaralı nüshasında yayınlanmıştır. Askerî Mecmua'da ise Yüzbaşı Rahmi'nin tercümesi olarak, 71 numaralı Askerî Mecmua'da Kasım 1928 tarihinde yayınlanmıştır. Söz konusu yazıda Alman Başkomutanlığı'nın 1918 tarihinde asıl cephelerden kuvvet alarak Kafkasya'ya göndermesine yol açan mecburiyetler anlatılmıştır. Buna göre Alman Başkomutanlığı'nın Birinci Dünya Savaşı'na devam edebilmek için Kafkasya'nın yer altı ve yer üstü zenginliklerine mutlaka ulaşılması gerektiğini düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Türk ve Alman askerî kuvvetlerinin Kafkasya'daki faaliyetleri ve mücadeleleri hakkında da bir takım bilgiler yer almaktadır. Bu makale sayesinde Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile Almanya'nın Kafkasya'daki nüfuz mücadelesini bir Alman askerinin anılarından takip etmek mümkün olmaktadır.

Bu grupta incelediğimiz başka bir makale ise "Meydan Muharebeleri"¹⁰⁷ ismini taşımaktadır. Makale isimi doğrudan doğruya Birinci Dünya Savaşı Türk Cephesi ile ilgili olmasa da içerik itibarıyla özellikle Kafkas Cephesini ilgilendirmektedir. Albay Baki tarafından kaleme alınmış olan çalışma 1 Mart 1932 tarih ve 84 sayılı Askerî Mecmua'da yayınlanmıştır. Yazar, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde gerçekleşen meydan muharebelerinden yola çıkarak düşmanla fiili olarak gerçekleştirilen meydan muharebelerini incelemiştir. Meydan muharebelerinde sevk ve idarenin nasıl olması gerektiği, ikmal ve iaşenin ne şekilde halledilmesi gerektiği, beklenmeyen durumlar ortaya çıktığında alınması gereken tedbirlerin neler olduğu ve meydan muharebelerinde ortaya çıkması muhtemel zaafiyetler ele alınmıştır. Ele alınan bu hususlar Kafkas Cephesi'nde meydana gelen muharebelerle örneklendirilmiştir.

Yarbay Rasim Bayraktaroğlu tarafından kaleme alınmış olan "Kafkas Cephesi'nde Köse Yarması"¹⁰⁸ isimli çalışma ise Kafkas Cephesi'nde gerçekleşmiş olan bir muharebenin bizzat bu muharebeye iştirak etmiş olan bir asker tarafından kaleme alınmış olmasından

---

¹⁰⁶ Frayher von Der Goltz, a.g.m.

¹⁰⁷ Baki, a.g.m.

¹⁰⁸ Rasim Bayraktaroğlu, a.g.m.

konu teşkil eden V. Kafkas Tümeni'nin Azerbaycan harekâtına bizzat katılmıştır. Bu yazıyı yaşadığı hadiselerden yola çıkarak kaleme almış olması çalışmaya bir tür hatıra niteliği kazandırmaktadır. Yazar, öncelikle dönemin Azerbaycan halkını ele almıştır. Vardığı sonuç milli benliklerini yitirmeye başlayan ve savaşma kabiliyetleri de azalan Azerbaycan halkının kurtuluşunun Anadolu'dan yapılacak askerî yardım ile mümkün olabileceği yönündedir.

Askerî Mecmua'da yayınlanan makaleler içerisinde Birinci Dünya Savaşı sırasındaki sağlık durumuna dair makaleler çok sınırlıdır. Türk Cepheleleri ile ilgili olarak yazılmış çeşitli makalelerde bu konudaki bilgiler kimi zaman yalnızca küçük paragraflar halinde yer almakta, kimi zaman ise bu konu ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Emekli Doktor Tümgeneral Tefvik Sağlam tarafından kaleme alınmış olan “Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik”¹¹² isimli çalışma bu konuda kaleme alınmış olan tek çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Bu çalışma 1 Haziran 1935 tarih ve 97 sayılı Askerî Mecmua'da yayınlanmıştır. Kafkas Cephesi'nde bizzat görev yapmış olan yazar, Balkan Savaşı'ndan başlayarak Türk askerinin sağlık durumunu ele almıştır. Fakat çalışmanın geneli Kafkas Cephesi'ndeki sağlık durumu ile ilgilidir. Türk askerinin Kafkas Cephesi'nde sağlık konusunda almış olduğu tedbirler, iâşe ve ikmal durumu, Kafkas Cephesi'nde meydana gelmiş olan bir takım muharebelerdeki sağlık durumu gibi konular incelenmiştir. Bazı istatistikî rakamların da kullanıldığı çalışmada istatistiksel veriler genel olarak III. Ordu Sağlık Başkanı'nın raporlarına ve Sağlık Bakanlığı'nın kayıtlarına dayandırılmıştır. Ayrıca söz konusu çalışmada telif eser, arşiv kaynağı niteliği taşıyan bir takım ordu kayıtları, telgraflar ve raporlar da kullanılmıştır. Kafkas Cephesi'nde Türk askerinin yaşadığı mahrumiyeti, sağlıksız ve zor şartları, buna karşılık, orduda görev yapmakta olan bazı kimselerin vurdumduymaz tavırları çalışmada ele alınmıştır.

Kafkas Cephesi'ni coğrafî şartları bakımından inceleyen ve bölgenin sunduğu muharebe ortamını ele alan bir çalışmanın da Askerî Mecmua'da yayınlanmış olduğunu görmekteyiz. “Büyük Harp'te Şark Darülharekâtının Harp ve Harekât üzerine Yaptığı Tesirler Hakkında Coğrafî Bakımdan Bir Etüt”¹¹³ ismini taşıyan çalışma Kurmay Yüzbaşı Raşit Gürgen tarafından kaleme alınmış ve 1 Mart 1937 tarih ve 104 sayılı Askerî Mecmua'da yayınlanmıştır. Kafkas Cephesi'nin coğrafî durumu, iklimi ve mevcut yolları gibi konular ele alınarak bu unsurların muharebelere olan etkisi incelenmiştir.

Kafkas Cephesi'nde meydana gelen muharebelere biri olan Penek muharebesi de Kurmay Yüzbaşı Mithad Alacalıoğlu tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma, “Penek

---

¹¹² Tefvik Sağlam, a.g.m.

¹¹³ Raşit Gürgen, a.g.m.

Muharebesi ve Bundan Alınan Dersler”¹¹⁴ adı ile 1 Mart 1937 tarih ve 104 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Çalışmayı incelediğimizde yazarımız Mithad Alacalıoğlu’nun Penek-Harap kale Muharebesi sırasında Ruslara karşı mücadele eden XXX. Tümeni’in XCII. Alayının III. Taburunda Bölük Komutanı olarak görev yapmış olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla Penek-Harap kale muharebesinde bizzat bulunmuş ve kendi tecrübe ve hatıralarından yola çıkarak makalesini kaleme almıştır. Makale, Sarıkamış kuşatma manevrasının ilk safhasında kuşatmaya memur olan X. Kolordu ile asıl Rus ordusunun sağ yanını korumakla görevli olan İstomin kuvvetleri arasında cereyan eden muharebelerin son kısmı olan Penek-Harap kale muharebesi esas alınarak yazılmıştır. Yazar bu çalışmayı yapmaktaki amacını, oyalama muharebeleri ile üstün kuvvetleri durdurmaya ve yıpratmaya çalışan zayıf bir düşman kuvvetine karşı nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair mevcut kuralı harp tarihine dayanan bir örnek ile açıklamak olarak belirtmektedir.

“Büyük Harpte Şark Cephesi’nde Türk Süvarisi”¹¹⁵ isimli çalışma ise Yüzbaşı N. Malkoç tarafından kaleme alınmış olup 1 Haziran 1937 tarih ve 105 numaralı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Nurettin ve Malazgirt muharebelerini veren IX. Kolordu’nun taarruzlarına katılan II. Süvari Tümeni, aldığı emirle 26 Nisan 1915 gününü Malazgirt yakınında noksanların tamamlanması ile geçirmiştir. Yazar II. Süvari Tümeni’nin takip muharebelerin sevk ve idaresi açısından ele almıştır.

Kafkas Cephesi ile ilgili olarak yazılan bir diğer makale ise Tümgeneral M. Sabri Ertuğ’a aittir. “Büyük Harpte Şark Cephesinde Bir Muharebe ve Bir Çekilme ve Bunlardan Alınan Dersler”¹¹⁶ adındaki bu çalışma 1 Mart 1938 tarih ve 108 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Çalışmada 14 Mart 1914 tarihinde Rusların, Körsan mıntikasına taarruz etmeleri ve XVII. Tümenin arkasına geçip aynı gün Mamahatun’a varmaları ile birlikte XVII. Tümenin bu bölgede içine düştüğü zor durum anlatılmaktadır. Yazar, tümenin yaptığı bu muharebelerin ve sonunda yapılan çekilmenin, okuyucuların gözünde canlandırılmasının, gelecek muharebeler açısından yararlı olacağını ifade etmektedir. Çalışma 1916 yılında Erzurum ve çevresinde görev yapmakta olan Türk askerinin durumunu ve bölgenin sunduğu elverişsiz koşullar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bunun yanı sıra Ruslara ve tabiat şartlarına karşı verilen mücadele de ele alınmıştır.

Kafkas Cephesi’nde gerçekleşen Azap Meydan Muharebesi ile ilgili olarak ise Süvari Binbaşı Recep Balkan tarafından yazılan “Azap Meydan Muharebesinde Türk ve Rus

---

¹¹⁴ Mithad Alacalıoğlu, a.g.m.

¹¹⁵ N. Malkoç, a.g.m.

¹¹⁶ M. Sabri Ertuğ, a.g.m.

Süvarisinin Operatif Hareketleri”¹¹⁷ isimli çalışmayı görmekteyiz. Çalışma, 1 Mart 1939 tarih ve 112 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Yazar, öncelikli olarak eksik keşif, hatalı ve birlikleri tereddüde düşürücü ifadeler taşıyan rapor ya da emirlerden kaynaklanan sevk ve idare hataları üzerinde durmuştur. Azap Meydan Muharebesi de bu çerçevede incelenmiştir.

“İkinci Tortum Muharebesinde 28. Tümen”¹¹⁸ ismini taşıyan yazı da yine Kafkas Cephesi’nde gerçekleşmiş olan bir muharebeyi ele almaktadır. Kurmay Albay Vahit Aykor’un kaleme aldığı yazı, 1 Mart 1941 tarih ve 120 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Yazar, muharebenin sevk ve idaresi meselesi üzerinde durmuştur.

Kafkas Cephesi ile ilgili olarak Alman Yarbay Guze tarafından yazılan ve Yarbay Hakkı tarafından Türkçe’ye çevrilmiş olan “Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler”¹¹⁹ isimli çalışma Kanunusani (Ocak)1931 Tarihli ve 79 numaralı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı olarak yayınlanmıştır. Çalışmada Kafkas Cephesi’ndeki muharebelerin başlangıcından Rusların Birinci Dünya Savaşından çekildikleri anlaşma olan Brest Litovsk’a kadar geçen sürede meydana gelen muharebeler anlatılmıştır. Bunun yanı sıra orduların iâşe ve ikmal işleri, cephedeki sağlık hizmetleri ve ulaşım imkanları konusunda bilgiler yer almaktadır.

Yarbay Salâhaddin tarafından yazılan “Kafkas Cephesinde X. Kolordunun, Büyük Harbin İptidasından Sarıkamış Muharebeleri Nihayetine Kadar Harekâtı”¹²⁰ isimli çalışma ise 83 sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı Olarak yayınlanmıştır. Çalışmada X. Kolordunun yapısı, Kafkas Cephesi hazırlıkları, taarruz planları ve çeşitli faaliyetleri anlatılmıştır.

Emekli Yarbay Rüştü tarafından yazılmış olan “Büyük Harpte Bakû Yollarında V. Kafkas Fırkası”¹²¹ isimli çalışma ise Kafkas Cephesi ile ilgili olarak hazırlanmış olup 93 sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı olarak yayınlanmıştır. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan’a yapmış olduğu ilk askerî yardımdan başlanarak Bakû’ nun ele geçirilmesine kadar geçen süredeki olaylar ele alınmıştır.

Albay İsmail Berkuk tarafından yazılmış olan “Büyük Harpte 334 (1918) Şimali Kafkasya’daki Faaliyetlerimiz ve XV. Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri”¹²² isimli çalışma 94 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmını oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikli olarak Kafkasya’nın iç ve dış, askerî ve idarî durumu anlatılmıştır. Daha sonra XV. Tümenin Kuzey

¹¹⁷ Recep Balkan, “Azap Meydan Muharebesi”.

¹¹⁸ Vahit Aykor, a.g.m.

¹¹⁹ Guze, a.g.m.

¹²⁰ Salâhaddin, a.g.m.

¹²¹ Rüştü, a.g.m.

¹²² İsmail Berkuk, “Şimali Kafkasya’daki Faaliyetlerimiz”.

Kafkasya'ya nakli ve buradaki faaliyetleri anlatılmıştır. Son olarak ise Kuzey Kafkasya'nın Türkler tarafından tahliyesi ele alınmıştır.

103 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı ise Süleyman İzzet tarafından yazılmış olup “Büyük Harpte (334-1918) XV. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Hareket ve Muharebeleri”¹²³ ismini taşımaktadır. Kanunuevvel (Aralık) 1936'da yayınlanan Çalışmada XV. Piyade Tümeninin Romanya Cephesinden alınıp Batum'a naklinden başlanarak, Kuzey Kafkasya'nın Türkler tarafından tahliyesine kadar geçen zaman içerisinde Tümenin bölgedeki faaliyetleri ele alınmaktadır.

Kurmay Yüzbaşı Hulusi Baykoç tarafından yazılan “Büyük Harp'te Kafkas ve Irak Cephesinde Beşinci Kuvve-i Seferiye (LII. Tümen)”¹²⁴ isimli çalışma ise 110 sayılı Askerî Mecmua'nın tarih kısmı olarak yayınlanmıştır. Çalışmanın I. ve II. kısımları LII. Tümenin Kafkas Cephesi'ndeki faaliyetlerine ayrılmıştır. Öncelikli olarak tümenin oluşturulması anlatılmıştır. Daha sonra ise Kafkas Cephesine hareketi, buradaki faaliyetleri ve son olarak da Irak Cephesi'ne hareketi ele alınmıştır.

Kafkas Cephesi ile ilgili olarak Askerî Mecmua'nın tarih kısmı şeklinde yayınlanan son çalışma ise Albay Recep Balkan'a aittir. “Büyük Harpte Şark Cephesinde Sağ Kanat Harekâtı”¹²⁵ ismini taşıyan çalışma 141 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı olarak yayınlanmıştır. Çalışmada öncelikli olarak Kafkas Cephesinin çeşitli coğrafi özellikleri anlatılmıştır. Daha sonra Sağ Kanat Grubu'nun oluşturulması ve lağvına kadar geçen süredeki olaylar ele alınmıştır.

Çalışmamızın bu kısmında ise Kafkas Cephesi ile ilgili olarak Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan ve yukarıda tanıtmaya çalıştığımız makaleleri, Kafkas Cephesini ele alma yöntemleri ve muhtevaları bakımından değerlendireceğiz.

Askerî Mecmua'da Kafkas Cephesi ile ilgili olarak yazılan yazıların büyük bir kısmının cepheyi bütünüyle ele almaktan ziyade belli muharebe ve konulara yönelik olarak yazıldığı görülmektedir. Yarbay Rasim Bayraktaroğlu'nun “Kafkas Cephesinde Köse Yarması”¹²⁶ isimli çalışması, 18 Temmuz 1916'da gerçekleşen ve Rusların III. Türk Ordusunu gerilettikleri muharebe konu edilmiştir. Tümgeneral M. Sabri Ertuğ'un “Büyük Harpte Şark Cephesinde Bir Muharebe ve Bir çekilme ve Bundan Alınan Dersler”¹²⁷ isimli yazısı ise 14 Mart 1914 tarihinde Rus ve Türk kuvvetleri arasında Körsan mıntıkasında meydana gelen

---

¹²³Süleyman İzzet, a.g.m.

¹²⁴Hulusi Baykoç, a.g.m., s. 3-41.

¹²⁵Recep Balkan, “Sağ Kanat Harekâtı”.

¹²⁶Rasim Bayraktaroğlu, a.g.m.

¹²⁷M. Sabri Ertuğ, a.g.m.

muharebe ile ilgilidir. Kurmay Yarbay Mithad Alacalıoğlu'nun "Penek Muharebesi ve Bundan Alınan Dersler"¹²⁸ adıyla yayınlanan yazısında yalnızca Penek-Harapkale muharebelerinin ele alındığı görölmektedir. Kurmay Albay Vahit Aykor tarafından kaleme alınan "İkinci Tortum Muharebesinde 28. Tümen"¹²⁹, Emekli Yarbay Asım tarafından yazılan "Sarıkamış Muharebesi Hakkında Bir Tetkik"¹³⁰, Süvari Binbaşı Recep Balkan tarafından yazılan "Azap Muharebesinde Türk ve Rus Süvarisinin Operatif Hareketleri"¹³¹ isimli yazıların da Kafkas Cephesi'nin genelinden ziyade belli bir muharebesinin ele alındığı yazılar olduğu görölmektedir. Albay Baki'nin "Meydan Muharebeleri"¹³² adlı çalışmasında Kafkas Cephesinde meydana gelen meydan muharebelerin genel olarak ele alındığı görölmektedir. Bunun yanı sıra Kafkas Cephesi ile ilgili bazı konular çerçevesinde yazılan yazılar da bulunmaktadır. Yarbay N. Malkoç'a ait "Büyük Harpte Şark Cephesinde Türk Süvarisi"¹³³ isimli çalışma Kafkas Cephesinde mücadele etmekte olan Türk süvarisi esas alınarak yazılmıştır. Kafkas Cephesi ile ilgili çeşitli konular esas alınarak yazılan en önemli yazılardan biri de Emekli Doktor Tümgeneral Tefvik Sağlam'ın Kafkas Cephesindeki sağlık şartlarını incelemeye çalıştığı "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik"¹³⁴ isimli çalışmasıdır. Kurmay Yüzbaşı Raşit Gürgen tarafından yazılan "Büyük Harpte Şark Darülharekâtının Harp ve Harekât Üzerine Yaptığı Tesirler Hakkında Coğrafi Bakımdan Bir Etüt"¹³⁵ isimli çalışma da ise Kafkas Cephesi'nin coğrafi şartlar bakımından incelendiğini görmekteyiz. Filip Prayis tarafından yazılan "Büyük Harpte Kafkas Cephesinde Rus Ordusunun Harekâtına Dair"¹³⁶ isimli yazıda yazar Kafkas Cephesindeki olayları Rus Ordusu açısından değerlendirmiştir. Frayher von Der Goltz tarafından yazılıp Yüzbaşı Rahmi tarafından Türkçe'ye çevrilen "1918'de Maverai-i Kafkas'a Ne İçin Gittik"¹³⁷ isimli çalışmada ise yazar, Almanların 1918 yılında Kafkas Cephesi'ne hangi sebeplerden dolayı kuvvet gönderdiklerini ele almakta ve Almanların Kafkasya, özellikle Bakü ile ilgili düşüncelerini ortaya koymaktadır. General Marsi tarafından yazılıp Yüzbaşı Mehmet Cemal tarafından Türkçe'ye Çevrilen "Kafkasya ve Şimali İnan'da Bazı Vekayii (1914-1918)"¹³⁸ isimli çalışma, yukarıda incelediğimiz çalışmalar ile karşılaştırıldığında Kafkas Cephesi'ni

---

¹²⁸ Mithad Alacalıoğlu, a.g.m.

¹²⁹ Vahit Aykor, a.g.m.

¹³⁰ Asım, a.g.m.

¹³¹ Recep Balkan, "Azap Meydan Muharebesi"

¹³² Baki, a.g.m.

¹³³ N. Malkoç, a.g.m.

¹³⁴ Tefvik Sağlam, a.g.m.

¹³⁵ Raşit Gürgen, a.g.m.

¹³⁶ Filip Prayis, a.g.m.

¹³⁷ Frayher von Der Goltz, a.g.m.

¹³⁸ Mehmet Cemal, a.g.m.

daha genel anlamda inceleyen bir çalışmadır. Yarbay Mehmet Tevfik tarafından yazılan “Şimali Kafkas Muharebeleri”¹³⁹ isimli çalışma da Kafkas Cephesinin tamamının olmasa bile Kuzey Kafkasya muharebelerinin incelemesi açısından önemlidir. Emekli Yarbay Fehmi’nin kaleme aldığı “Büyük Harpte Azerbaycan Harekâtına Bir Bakış”¹⁴⁰ isimli çalışmada V. Kafkas Tümeni’nin icra ettiği Azerbaycan Harekâtı ele alınmıştır. Kafkas Cephesini bir bütün olarak ele alan makale, A.M. Zayonçkovskiy tarafından yazılmış ve Süvari Binbaşı Latif tarafından Türkçe’ye Tercüme edilmiştir. Ancak “Büyük Harp (1914-1918) Kafkas Cephesi”¹⁴¹ ismi ile yayınlanan bu yazıda muharebelerin detayına inilmediği görülmektedir.

Askerî Mecmua’nın çeşitli sayılarına ait tarih kısımlarının da Kafkas Cephesi’ne ayrıldığı görülmektedir. Ancak Askerî Mecmua’nın tarih kısmı olarak yazılan yazılarda da Kafkas Cephesi ile ilgili belirli dönemler ve konular ele alınmıştır. Kurmay Yarbay Hulusi Baykoç’un 110 sayılı Askerî Mecmua’nın tarih kısmı olarak yayınlanan “Büyük Harpte Kafkas ve Irak Cephesinde Beşinci Kuvve-i Seferiye (LII. Tümen)”¹⁴² isimli çalışması LII. Tümen merkez alınarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde LII. Tümenin oluşturulması ve İstanbul’dan hareket edişine kadar olan süre anlatılmıştır. İkinci bölümde ise Kafkas Cephesine ulaşması ve buradaki faaliyetleri anlatılmıştır. Albay İsmail Berkuk’un 94 sayılı Askerî Mecmua’nın tarih kısmı olarak yayınlanan “Büyük Harpte (1918) Şimali Kafkasyadaki Faaliyetlerimiz ve XV. Fırkanın Harekâtı ve Muharebeler”¹⁴³ isimli çalışmasında, XV. Tümeden hareketle Türk Ordusunun Kuzey Kafkasya’daki faaliyetleri anlatılmıştır. XV. Tümenin Kuzey Kafkasya’daki faaliyetlerini anlatan başka bir çalışma da Emekli Kurmay Yarbay Süleyman İzzet’e aittir. “Büyük Harpte (1918) XV. Piyade Tümeni’nin Azerbaycan ve Şimali Kafkasyadaki Hareket ve Muharebeleri”¹⁴⁴ ismi ile 103 sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı olarak yayınlanmıştır. Çalışma, XV. Tümenin, Romanya Cephesinden Batum’a naklinden başlayarak Kuzey Kafkasya’nın Türk Ordusu tarafından tahliye edilmesine kadar geçen süredeki faaliyetlerini ele almaktadır. Emekli Yarbay Rüştü’nün çalışması ise “Büyük Harpte Bakü Yollarında V. Kafkas Piyade Fırkası”¹⁴⁵ ismi ile 93 sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı olarak yayınlanmıştır. Yazar, V. Piyade Tümeni’nin Azerbaycan’daki faaliyetlerini ele almıştır. Yarbay Salâhaddin’in “Kafkas Cephesinde X. Kolordunun, Büyük Harbin İptidasından Sarıkamış Muharebeleri

---

¹³⁹ Mehmet Tevfik, a.g.m.

¹⁴⁰ Fehmi, a.g.m.

¹⁴¹ A.M. Zayonçkovskiy, “Kafkas Cephesi”.

¹⁴² Hulusi Baykoç, a.g.m.

¹⁴³ İsmail Berkuk, “Şimali Kafkasya’daki Faaliyetlerimiz”.

¹⁴⁴ Süleyman İzzet, a.g.m.

¹⁴⁵ Rüştü, a.g.m..

Nihayetine Kadar Harekâtı”¹⁴⁶ isimli çalışması 88 sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı olarak yayınlanmıştır. Yazar, Türk Ordusunun Kafkas Cephesindeki faaliyetlerini X. Kolordu çerçevesinde değerlendirmiştir. Kafkas Cephesi ile ilgili yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmaların en kapsamlısı ve Kafkas Cephesini bir bütün halinde ele alan tek çalışma Alman Yarbay Guze tarafından yazılıp Yarbay Hakkı tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. “Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler”¹⁴⁷ ismini taşıyan çalışma, Seferberlik faaliyetlerinden başlamış ve kronolojik sıra ile Kafkas Cephesi’nde meydana gelen muharebeler incelenmiştir.

d- Irak Cephesi İle İlgili Yazılar

Askerî Mecmua’da, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk ordularının savaştığı cephelerden biri olan Irak Cephesi ile ilgili olarak da makaleler kaleme alındığını görmekteyiz. Fakat Irak Cephesi ile ilgili olarak yazılan makaleler Çanakkale ve Kafkasya Cephesi ile ilgili olarak yazılan makalelere nazaran daha azdır. Bu çalışmalarını sırasıyla şu şekilde belirtebiliriz:

- 1- Yüzbaşı Hammond, “Bir Süvari Bölüğü Nokta-i Nazarından 1918 Teşrinievvelinde Musul Üzerine Yürüyüş”¹⁴⁸.
- 2- Yarbay Rahmi, “Irak’ta Büyük Kıtaat Yürüyüşleri”¹⁴⁹.
- 3- Binbaşı Abidin, “Irak Darülharekâtı Hakkında Birkaç Söz”¹⁵⁰.
- 4- Tuğgeneral İsmail Berkuk, “Irak Cephesi’ndeki Muharebelere Dair Bazı Hatıralarım”¹⁵¹.
- 5- Tuğgeneral İsmail Berkuk, “Irak’ta Garraf Muharebeleri”¹⁵².
- 6- Kurmay Yüzbaşı Hulusi Baykoç, “Büyük Harp’te Kafkas ve Irak Cephesi’nde Beşinci Kuvve-i Seferiye (LII. Tümen)”¹⁵³.

---

¹⁴⁶ Salahaddin, a.g.m.

¹⁴⁷ Guze, a.g.m.

¹⁴⁸ Hammond, “Bir Süvari Bölüğü Nokta-i Nazarından 1918 Teşrinievvelinde Musul Üzerine Yürüyüş”, Askerî Mecmua, Sayı 49, İstanbul 31 Mayıs 1923, s. 72-78.

¹⁴⁹ Rahmi, “Irak’ta Büyük Kıtaat Yürüyüşleri”, Askerî Mecmua, Sayı 63, İstanbul, 1 Ocak 1926, s. 76-77.

¹⁵⁰ Abidin “Irak Darülharekâtı Hakkında Birkaç Söz”, Askerî Mecmua, Sayı 63, İstanbul, 1 Ocak 1926, s.70-75.

¹⁵¹ İsmail Berkuk, “Irak Cephesindeki Muharebelere Dair ”.

¹⁵² İsmail Berkuk, “Irak’ta Garraf Muharebeleri”.

¹⁵³ Hulusi Baykoç, a.g.e.

İnceleyecek olduğumuz ilk makale, İngilizce'den tercüme edilmiştir. Orjinali 1923 Nisanında yayınlanan İngilizce "Süvari Mecmuası"nda yayınlanmıştır. Yüzbaşı Hammond tarafından kaleme alınmış olup, "Bir Süvari Bölüğü Nokta-i Nazarından 1918 Teşrinievvelinde Musul Üzerine Yürüyüş"¹⁵⁴ ismini taşımaktadır. Askerî Mecmua'da ise 31 Mayıs 1923 tarih ve 49. sayıda yayınlanmıştır. Çalışma İngiliz kuvvetlerinin 1918 yılında yani Mondros Mütarekesi'nin yapıldığı sırada Musul'a karşı yaptıkları harekât ile ilgilidir. Musul'a yürümekte olan İngiliz kuvvetlerinin yürüyüş esnasında Türk birlikleri, çöl ve açlık ile, daha da önemlisi susuzluk ile olan mücadelesi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Çalışma "1 Teşrinde livalar yürüyüşte iken mütareke haberi geldi. fakat bu haber Musul üzerine ileri hareketi tehir etmedi ve 3 Teşrinisani'de Musul'a girildi" sözleri ile son bulmaktadır.

Irak Cephesi ile ilgili bilgi veren bir başka makale ise "Irak'ta Büyük Kıtaat Yürüyüşleri"¹⁵⁵ ismini taşımaktadır. Yarbay Rahmi tarafından kaleme alınan çalışma Ocak 1926 tarih ve 63 sayılı Askerî Mecmua'da yayınlanmıştır. Yazar bu makaleyi "Askerî Mecmua'nın 61. sayısında yayınlanmış olan makale münasebeti ile yazdığını ve Irak Cephesindeki tecrübelerini kaleme aldığını belirtmiştir. Yazar Irak Cephesinde, başta su sorunu olmak üzere, elbise, yürüyüş mesafesi ve yürüyüş zamanı gibi konularda kendi tecrübelerinden de yararlanarak birtakım çıkarımlarda bulunmuştur.

Bir sonraki çalışmamız ise "Irak Darülharekâtı Hakkında Birkaç Söz"¹⁵⁶ ismini taşımaktadır. Binbaşı Abidin tarafından kaleme alınan çalışma Ocak 1926 tarih ve 63 sayılı Askerî Mecmua'da yayınlanmıştır. Çalışma ile yazar, Irak Cephesinde görev yapan Türk birliklerinin bölgede karşılaşmış olduğu başta susuzluk sorunu olmak üzere, güneşin etkisi, İngiliz uçaklarının bombardımanı, çölde siper kazma sorunu ve haberleşme gibi çeşitli konularda bilgi vermektedir. Yazarın kendi tecrübelerinden, başka bir anlamda hatıralarından yola çıkarak kaleme aldığını anladığımız makalede yazarın Irak Cephesindeki görevi hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Irak Cephesindeki muharebelere iştirak etmiş olup Askerî Mecmua'da hatıralarını yayınlayan başka bir yazar ise Tuğgeneral İsmail Berkuk'tur. Yazarın çalışması "Irak Cephesi'ndeki Muharebelere Dair Bazı Hatıralarım"¹⁵⁷ ismi ile 1 Haziran 1939 tarih ve 113 sayılı Askerî Mecmua'da yayınlanmıştır. Yazar Irak'ta görev yapmış olan LI. Tümenin Kurmayı olarak görev yapmıştır. İsmail Berkuk, hatıraların harp tarihine büyük katkısı olduğu düşüncesini taşımaktadır. Bu nedenle yaşamış olduğu bir takım önemli olayları

---

¹⁵⁴ Hammond, a.g.m.

¹⁵⁵ Rahmi, a.g.m.

¹⁵⁶ Abidin, a.g.m.

¹⁵⁷ İsmail Berkuk, "Irak Cephesindeki Muharebelere Dair".

kaleme alma gereği duyduğunu belirtmektedir. Irak'ta İngilizlerle yapılan Selmanpak ve Delabiha muharebelerinde yaşanan olaylar, Türk ve İngiliz taraflarının bu muharebelerdeki kuvvet durumu, Türk askerinin bölgede yaşamış olduğu sıkıntılar dile getirilmiştir. Yazar hatıralarını kaleme alırken bir takım kaynaklardan da yararlanmıştır. Kullanılmış olan kaynaklar çalışmamızın ilgili kısımlarında değerlendirilmiştir.

İsmail Berkuk tarafından Irak Cephesi ile ilgili olarak kaleme alınmış olan bir başka makale ise "Irak'ta Garraf Muharebeleri" ismini taşımaktadır. Söz konusu çalışma Haziran 1940 tarih ve 117 sayılı Askerî Mecmua'da yayınlanmıştır. Yazar harp tarihinin büyük bir öneme sahip olduğunu ve savaşa iştirak etmiş olan kişilerin hatıralarının harp tarihini oluşturacak olan çok önemli kaynaklar olduğu kanaatinde. Yazar bu düşüncenin kendisini Irak Cephesine dair hatıralarını yayınlamaya ittiğini ifade etmiştir. Makale Irak Cephesinde gerçekleşmiş olan Garraf muharebeleri üzerine kurulmuştur. Irak Cephesinde Türk askerinin genel durumu, sıhhi vaziyet, Türk-Alman münasebetleri gibi konularda bilgi sahibi olunabilmektedir.

110 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı olarak yayınlanan ve Kurmay Yüzbaşı Hulusi Baykoç tarafından yazılan "Büyük Harpte Kafkas ve Irak Cephesinde Beşinci Kuvve-i Seferiye (LII. Tümen)"¹⁵⁸ isimli çalışmanın III. Bölümü LII. Tümen'in Irak Cephesindeki faaliyetlerini içermektedir. Kafkas Cephesi ile ilgili çalışmaları incelediğimiz kısımda da zikrettiğimiz bu çalışmanın ilk iki bölümünde LII. Tümenin Kafkas Cephesindeki faaliyetleri ele alınmıştır.

Irak Cephesi ile ilgili olarak Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan ve yukarıda bilgi vermeye çalıştığımız makaleleri, Irak Cephesini inceleme yöntemleri ve muhtevaları açısından değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Askerî Mecmua'da Irak Cephesi ile ilgili olarak yayınlanan yazıların hiç birinde Irak Cephesi'nin bütünüyle ve tüm ayrıntısı ile ele alınmadığı görülmektedir. Örneğin Çanakkale ve Kafkas Cephesi konusunda, Askerî Mecmua'nın tarih kısmında konuyu bütünüyle ele alan çalışmalar yapılmıştır. Fakat Irak Cephesi konusunda genel ve konuyu bütünüyle ele alan çalışmaların daha sınırlı olduğu görülür. Yarbay Rahmi tarafından yazılan "Irak'ta Büyük Kıtataın Yürüyüşleri"¹⁵⁹ isimli yazıda daha çok, Irak Cephesin'de coğrafi şartların ve iklim özelliklerinin ulaşım üzerine etkisinin incelendiğini görmekteyiz. İngiliz Yüzbaşı Hammond tarafından yazılan "Bir Süvari Bölüğü Nokta-i Nazarından 1918 Teşrinievvelinde

---

¹⁵⁸ Hulusi Baykoç, a.g.e., s. 42-112.

¹⁵⁹ Rahmi, a.g.m.

Musul Üzerine Yürüyüş”¹⁶⁰ adlı makalede Irak Cephesi İngilizlerin 1918 yılında, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına rağmen Musul'a düzenledikleri harekât ele alınmaktadır. Binbaşı Abidin tarafından yazılan “Irak Darülharekâtı Hakkında Birkaç Söz”¹⁶¹ isimli çalışmada ise yazar Irak Cephesinin genel karakterini anlatmış fakat muharebelerin detayına inmemiştir. Tuğgeneral İsmail Berkuk'un Askerî Mecmua'da Irak Cephesi ile ilgili olarak yayınlanan iki adet çalışması bulunmaktadır. İlki 1939 yılında yayınlanan “Irak Cephesindeki Muharebelere Dair Bazı Hatıralarım”¹⁶² ismini taşımaktadır. Irak Cephesinin çeşitli yönleri hakkında bilgi veren yazar, Selman-ı Pak ve Delabiha Muharebelerini daha ayrıntılı biçimde ele almıştır. Tuğgeneral İsmail Berkuk'un 1940 yılında yayınlanan “Irak'ta Garraf Muharebeleri”¹⁶³ isimli çalışmasında ise ağırlık noktasının Kuttülmare ve Garraf Muharebeleri olduğu görülür. Bu bakımdan yazarın bir yıl ara ile yayınlanan iki yazısı bir birini tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Irak Cephesi ile ilgili olarak 110 sayılı Askerî Mecmua'nın tarih kısmı yayınlanmıştır. Kurmay Yarbay Hulusi Baykoç tarafından yazılan “Büyük Harpte Kafkas ve Irak Cephesinde Beşinci Kuvve-i Seferiye (LII. Tümen)”¹⁶⁴ isimli yazıda Irak Cephesi, önce Kafkas Cephesinde daha sonra da Irak Cephesinde görevlendirilen LII. Tümenin faaliyetleri çerçevesinde ele alınmıştır.

e- Asir-Yemen Cephesi İle İlgili Yazılar

Askerî Mecmua'da Asir-Yemen Cephesi ile ilgili olarak yayınlanan makale sayısı ise ikidir. Bu makaleler şunlardır:

- 1- Saylav¹⁶⁵ Muhiddin, “Asir Hatıratı”¹⁶⁶
- 2- Galip Deniz, “Büyük Harp'te XL. Tümen'in Yemen'deki Harekâtı”¹⁶⁷.

Asir-Yemen Cephesi hakkında bilgi vereceğimiz ilk makale Saylav Muhiddin'e aittir. Çalışma, “Asir Hatıratı”¹⁶⁸ ismi ile Askerî Mecmua'nın 1 Haziran 1935 tarihli 97. sayısında

---

¹⁶⁰ Hammond, a.g.m.

¹⁶¹ Abidin, a.g.m.

¹⁶² İsmail Berkuk, “Irak Cephesindeki Muharebelere Dair.”.

¹⁶³ İsmail Berkuk, “Irak'ta Garraf Muharebeleri”.

¹⁶⁴ Hulusi Baykoç, a.g.m.

¹⁶⁵ Harf İnkılabının ilk yıllarında mebus, milletvekili anlamında kullanılmıştır. Bk.Hasan Eren v.d., Türkçe Sözlük, C.II, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988, s. 1268.

¹⁶⁶ Muhiddin, “Asir Hatıratı”, Askerî Mecmua, Sayı 97, İstanbul, 1 Haziran 1935, s. 327-340.

¹⁶⁷ Galip Deniz, Büyük Harpte XL. Tümenin Asir'deki Harekâtı, 98 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Eylül 1935.

¹⁶⁸ Muhiddin, “a.g.m.”, s.328-338.

yayınlanmıştır. Çalışmada Asir ve Araplar hakkında çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Bölgenin coğrafi özellikleri, ekonomik durumu, nüfus yapısı, bölgedeki adalet, maliye ve eğitim durumu ele alınmıştır. Bunun yanı sıra burada yaşayan Arapların yaşayış şekilleri ve başta gelen bir takım özellikleri de çalışmada ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yönetim şekli de eleştirel bir bakış açısı ile ele alınarak bölge halkının isyan sebepleri ve Osmanlı Devleti'nin bu toprakları kaybetmesinin sebepleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında Asir'in Türklerden temizlenmesi için İngilizlerin desteği ile girişilen bir takım isyan ve taarruzlara karşı Türk askerinin aldığı tedbirler de anlatılmıştır. Çalışma Mondros Mütarekesi ve Asir'in tahliyesi ile sona ermiştir. Çalışmanın önemli bir kısmının yazarın kendi hatıralarına dayanılarak kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Asir-Yemen Cephesi ile ilgili olarak karşımıza çıkan diğer çalışma ise, 98 sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmıdır. Tümgeneral Galip Deniz tarafından kaleme alınmış olup, "Büyük Harpte XL. Tümenin Yemen'deki Harekâtı"¹⁶⁹ isimini taşımaktadır. Çalışma, tümenin Yemen'deki faaliyetlerini ele almaktadır.

Yukarıda tanıttığımız makaleleri, Asir-Yemen Cephesi'ni inceleme yöntemleri ve muhtevaları açısından değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz:

Askerî Mecmua'da Asir-Yemen Cephesi ile ilgili olarak Saylav (Milletvekili) Muhiddin tarafından yazılan "Asir Hatıratı"¹⁷⁰ isimli çalışmada, Türk Ordusu'nun bölgedeki İngilizlerle ve İngilizleri destekleyen aşiret kuvvetleri ile olan mücadelesi incelemektedir. Çalışma, Mondros Mütarekesinin imzalanması ve Asir'in tahliye edilmesi ile son bulmaktadır. Asir-Yemen Cephesi'ni konu edinen bir başka çalışma ise Tümgeneral Galip Deniz'in 98 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı olarak yayınlanan "Büyük Harpte XL. Tümenin Yemen'deki Harekâtı"¹⁷¹ adını taşıyan çalışmasıdır. Galip Deniz'in çalışması Asir-Yemen Cephesini XL. Tümenin faaliyetleri çerçevesinde ele almakla birlikte, Saylav (Milletvekili) Muhiddin'in çalışmasına göre çok daha kapsamlıdır. Yazar, Asir-Yemen Cephesini, çalışmasında çok sayıda arşiv belgesine de yer vermek suretiyle incelemiştir.

f- Sina, Filistin, Suriye Cephesi İle İlgili Yazılar

Süveyş (Kanal) Cephesi ile ilgili olarak Askerî Mecmua'da yayınlanmış dört adet makaleyi şu şekilde belirtebiliriz.

---

¹⁶⁹ Galip Deniz, a.g.e.

¹⁷⁰ Muhiddin, "a.g.m.", s.328-338.

¹⁷¹ Galip Deniz, a.g.e.

- 1- Çev. Mehmet Cemal, “Büyük Harbin Başlangıcından 1917’ye Yani İkinci Gazze Meydan Muharebesinin Sonuna Kadar Mısır ve Filistin’de Cereyan Eden Harekâta Dair İngiliz Resmi Tarihindeki Mütalaa”¹⁷².
- 2- Yarbay M. Celaleddin Sorguncu, “1915 Senesi Başındaki Süveyş Kanalı Geçit Harekâtı ve İstihkâm Birliklerinin Kullanılması Hakkında Bir Tetkik”¹⁷³.
- 3- Emekli Albay Muzaffer, “Büyük Harp’te Mısır Seferi Çerçevesi İçerisinde Birinci Kanal Akını”¹⁷⁴.
- 4- Albay Neşet, “Büyük Harp’te Suriye Cephesi’nde XLVIII. Piyade Fırkası”¹⁷⁵.

İnceleyecek olduğumuz makalelerden ilki “Büyük Harbin Başlangıcından Haziran 1917’ye Yani İkinci Gazze Meydan Muharebesi’nin Sonuna Kadar Mısır ve Filistin’de Cereyan Eden Harekâta Dair İngiliz Resmi Tarihindeki Mütalaa”¹⁷⁶ ismini taşımaktadır. Türkçe’ye çevireninin Mehmet Cemal olduğu makalenin, yazarı belirtilmemiştir. 1 Nisan 1930 tarih ve 76 Sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. İngilizlerin Türkleri Süveyş Kanalı’ndan uzak tutmak ve Kudüs’ü ele geçirmek için giriştikleri faaliyetler hakkında bir takım bilgiler içermektedir.

Süveyş (Kanal) Cephesi ile ilgili ikinci makale ise Kurmay Yarbay M. Celaleddin Sorguncu tarafından kaleme alınmıştır. Yazı “1915 Senesi Başındaki Süveyş Kanalı Geçit Harekâtı ve İstihkâm Birliklerinin Kullanılması Hakkında Bir tetkik”¹⁷⁷ ismini taşımaktadır. Aralık 1935 tarih ve 99 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Yazar Türklerin çok önemli muharebelerde bulduklarını ve bu muharebelerin sevk ve idaresi ile ilgili pek çok çalışmanın yapılmış olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu çalışmaların hemen hiç birisinde fenni işlerin nasıl cereyan ettiği, sefere ve muharebenin bütününe nasıl bir etki yaptığı hakkında bilgi bulunmadığı belirtilmiştir. Makalede Birinci Dünya Savaşı’nın ilk faaliyetlerinden birisi olarak kabul edilen ve Türk ordusu için çok geniş ve zorlu bir geçit hareketi olan Süveyş Kanalı geçit harekâtı ele alınmıştır. Bu teşebbüste bizzat yer almış olan

---

¹⁷² Çev. M. Cemal, “Büyük Harbin Başlangıcından Haziran 1917’ye Yani İkinci Gazze Meydan Muharebesinin Sonuna Kadar Mısır ve Filistin’de Cereyan Eden Harekâta Dair İngiliz Resmî Tarihindeki Mütalaa”, Askerî Mecmua, Sayı 76, İstanbul, 1 Nisan 1930, s.195-199.

¹⁷³ Celaleddin Sorguncu, “1915 Senesi Başındaki Süveyş Kanalı Geçit Harekâtı ve İstihkâm Birliklerinin Kullanılması Hakkında Bir Tetkik”, Askerî Mecmua, Sayı 99, İstanbul 1 Aralık 1935, s. 978-1014.

¹⁷⁴ Muzaffer, Büyük Harpte Mısır Seferi Çerçevesi İçerisinde Birinci Kanal Akını”, 92 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Mart 1934.

¹⁷⁵ Neşet, Büyük Harpte Suriye Cephesinde XLVIII. Piyade Fırkası, 77 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, Temmuz 1930.

¹⁷⁶ Çev. M. Cemal, a.g.m.

¹⁷⁷ M. Celaleddin Sorguncu, a.g.m.

Sorguncu, yaklaşık yirmi sene önce bu harekât sırasında görev almış bir subay salâhiyetiyle bu çalışmayı yaptığını belirtmiştir. Bu itibarla çalışma bir hatıra niteliği de taşımaktadır.

Türklerin Süveyş Kanalı'na düzenledikleri harekâtı ele alan diğer bir çalışma ise Emekli Albay Muzaffer tarafından yapılmıştır. 92 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı olarak yayınlanmış olan çalışma “Büyük Harpte Mısır Seferi Çerçevesi İçerisinde Birinci Kanal Akını”¹⁷⁸ ismini taşımaktadır. Çalışmada, Kanal Harekâtı Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdiği dönemden itibaren ele alınmıştır. Kanal Harekâtı için yapılan hazırlıklar, Türk tarafının ve İngilizlerin bölgedeki iâşe, ikmal, kuvvet durumu ve Kanal Harekâtı'nın gerçekleşmesi anlatılmıştır. Ayrıca harekât ile ilgili olarak Türk ve yabancı komutanların görüşlerine de yer almaktadır. Bunun yanı sıra çalışmada Kanal Harekâtı'nın İngilizler açısından değerlendirilmesinin yapıldığı bir bölüm de bulunmaktadır.

Askerî Mecmua'da Suriye Cephesi ile ilgili olarak karşımıza çıkan çalışmaların bir diğeri ise Albay Neşet tarafından yazılan ve 77 sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı olarak yayınlanan “Büyük Harpte Suriye Cephesinde XLVIII. Piyade Fırkası”¹⁷⁹ isimli çalışmadır. XLVIII. Piyade Tümeni'nin oluşturulması ve Suriye'ye ulaşmasından başlayıp İngilizlerin bölgeye yaptıkları son taarruzlara kadar geçen sürede meydana gelen olaylar anlatılmıştır.

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız makaleler, Sina, Filistin, Suriye Cephesi'ni inceleme yöntemleri ve muhtevaları bakımından değerlendirildiğinde karşımıza şu sonuç çıkmaktadır.

Sina-Filistin-Suriye Cephesi hakkında Askerî Mecmua'da yer alan yazıların diğer Türk Cepheleri ile kıyaslandığında hem sayı olarak az hem de konu olarak sınırlı olduğu görülür. Sina-Filistin-Suriye Cephesi içerisinde önemli bir yere sahip olan Süveyş Kanalı Harekâtı ile ilgili makaleler bu çerçevede yazılan yazılar içinde yer almaktadır. Kurmay Yarbay M. Celaleddin Sorguncu tarafından yazılan “1915 senesi Başındaki Süveyş Kanalı Geçit Harekâtı ve İstihkâm Birliklerinin Kullanılması Hakkında Bir Tetkik”¹⁸⁰ isimli çalışmada Süveyş Kanalı Harekâtı için yapılan hazırlıklar ve bölgeye ulaşmadaki güçlükler incelenmiştir. Fakat yazıda asıl üzerinde durulan konu istihkâm birliklerinin Süveyş Kanalı Harekâtındaki fonksiyonudur. Binbaşı M. Cemal tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olan “Büyük Harbin Başlangıcından Haziran 1917'ye Yani İkinci Gazze Meydan Muharebesinin Sonuna Kadar Mısır ve Filistin'de Cereyan Eden Harekâta Dair İngiliz Resmi Tarihindeki Mütalaa”¹⁸¹ isimli çalışma ise bölgedeki olayları İngiliz kaynakları açısından incelemektedir. Konuyu ele alırken kullanılan zaman süreci düşünüldüğünde, Kurmay Yarbay M. Celaleddin

---

¹⁷⁸ Muzaffer, a.g.e.

¹⁷⁹ Neşet, a.g.e.

¹⁸⁰ M. Celaleddin Sorguncu, a.g.m.

¹⁸¹ Çev. M. Cemal, a.g.m.

Sorguncu'nun çalışmasına göre konunun daha kapsamlı bir biçimde ele alındığı söylenebilir. Emekli Albay Muzaffer tarafından kaleme alınmış olan “Büyük Harpte Mısır Seferi Çerçevesi İçerisinde Birinci Kanal Akını”¹⁸² isimli çalışmanın ise yalnızca I. Kanal Akını'nı ele almakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdiği ilk dönemlerden itibaren konuyu ele alması ve yerli ve yabancı bazı yazarların görüşlerine de yer vermesi açısından bu konudaki diğer yazılara göre ayrı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Albay Neşet'in “Büyük Harpte Suriye Cephesinde XLVIII. Piyade Fırkası”¹⁸³ isimli yazısı, 77 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı olarak yayınlanmıştır. M. Neşet, Suriye Cephesini XLVIII. Piyade Tümeninin faaliyetleri çerçevesinde incelemiş ve tümenin Suriye'ye gelişinden, son İngiliz taarruzu ve geri çekilme hadisesine kadar olan süreç ele alınmıştır.

g- İran Cephesi İle İlgili Yazılar

Askerî Mecmua'da İran Cephesi ile ilgili olarak iki adet çalışma yer aldığı görülmektedir. Bunlar:

- 1- A.M., Zayonçkovskiy, Çev. Süvari Binbaşı Latif, “Büyük Harp (1914-1918), İran ve Çanakkale Cepheleleri”¹⁸⁴.
- 2- E. Aysan, “Büyük Harp'te İran Cephesi”¹⁸⁵.

Askerî Mecmua'da İran Cephesi ile ilgili olarak yapılmış olan ilk çalışma, A. M. Zayonçkovskiy tarafından yapılmıştır.

Bu konuda Askerî Mecmua'da yer alan diğer Çalışma ise Kurmay Yüzbaşı E. Aysan tarafından kaleme alınmış olup 111 Sayılı Askerî Mecmua'nın eki olarak yayınlanmıştır. “Büyük Harpte İran Cephesi”¹⁸⁶ ismini taşımaktadır. Rus İhtilali ve Rus ordusunun dağılması ile başlayan çalışma IV. Kolordunun İran'dan geri çekilmesi ve Kuzey İran'ın tahliyesi ile son bulmuştur.

İran Cephesi ile ilgili olarak yukarıda tanıtmış olduğumuz iki adet çalışma, İran Cephesini inceleme yöntemi ve muhtevaları açısından şu şekilde değerlendirilebilir.

---

¹⁸² Muzaffer, a.g.e.

¹⁸³ Neşet, a.g.e.

¹⁸⁴ A.M. Zayonçkovskiy, “Büyük Harp İran ve Çanakkale Cepheleleri”.

¹⁸⁵ E. Aysan, a.g.e. Büyük Harpte İran Cephesi, III. Cilt, 111 Sayılı Askerî Mecmua'nın Eki, İstanbul, 1 Aralık 1938.

¹⁸⁶ E. Aysan, a.g.e.

Sovyet Rusya Askerî Tarihçilerinden biri olan A. M. Zaonçkovskiy tarafından yazılıp Süvari Binbaşı Latif tarafından Türkçe'ye çevrilen “Büyük Harp 1914-1918 İran ve Çanakkale Cepheleri” isimli yazıda İran ve Çanakkale Cepheleri birlikte ele alınmıştır. Söz konusu çalışmada Birinci Dünya Savaşı sırasında İran bölgesinde, Rus ve İngilizlerin faaliyetleri hakkında bilgi bulunmaktadır. Fakat bu çalışmanın, İran Cephesini genellikle Kafkas Cephesi ile olan ilgisinden yola çıkarak ele aldığı ve ayrıntılı bir çalışma olmadığı göze çarpmaktadır. Kurmay Yarbay E. Aysan tarafından hazırlanan “Büyük Harpte İran Cephesi” isimli çalışma ise 111 sayılı Askerî Mecmua'nın eki olarak yayınlanmıştır. Üç ciltten oluşan Birinci Dünya Savaşı'nda İran'da meydana gelen olayları ve Türk Ordusu'nun bölgedeki faaliyetlerini ayrıntısı ile ele alan ve Mondros Mütarekesi ile sona eren bir çalışmadır.

h- Türk Askeri Gönderilen Avrupa Cepheleri İle İlgili Yazılar

Türkler Birinci Dünya Savaşı'nda müttefiklerine yardım etmek amacı ile Avrupa Cephelerine de kuvvet göndermiştir. Askerî Mecmua'da bu konuda yayınlanmış olan yazılar Romanya ve Galiçya Cephelerine gönderilen kuvvetler hakkındadır. Bu yazıları iki grupta incelemeye çalışacağız.

h-a- Romanya Cephesi İle İlgili Yazılar

Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan Romanya Cephesi ile ilgili makale adedi üçtür. Söz konusu makaleler şunlardır:

- 1- Y.(?), “Romanya Cephesi'nde Dobruca'da VI. Osmanlı Kolordusu'nun Harekâtı”¹⁸⁷.
- 2- Tahsin Berkman, “Büyük Harp'te Romanya Cephesi”¹⁸⁸.
- 3- Albay M. Neşet, “Büyük Harp'te Romanya Cephesi'nde VI. Türk Kolordusu”¹⁸⁹.

¹⁸⁷ Y (?), “Romanya Cephesi'nde Dobruca'da VI. Osmanlı Kolordusunun Harekâtı”, Askerî Mecmua, Sayı 62, İstanbul, 31 Eylül 1926.

¹⁸⁸ Tahsin Berkman, Büyük Harpte Romanya Cephesi, Askerî Mecmua, Sayı 106, İstanbul Eylül 1937, s. 557,564

¹⁸⁹ M. Neşet, Büyük Harpte Romanya Cephesinde VI. Türk Kolordusu, 78 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Ekim 1930.

İncelediğimiz ilk makale “Romanya Cephesinde Dobruca’da VI. Osmanlı Kolordusu’nun Harekâtı”¹⁹⁰ ismini taşımaktadır. Yazarı belirtilmemiş olan bu makale, 31 Eylül 1926 tarih ve 62 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Çalışma Romanya Cephesinde görev yapmış olan VI. Kolordu’nun kuruluşundan başlamaktadır. Romanya ordularına karşı Alman ve Bulgar orduları ile birlikte gerçekleştirilen faaliyetler anlatılmaktadır. Çalışma VI. Kolordunun Tuna Ordusu emrine girdiği dönemde son bulmaktadır.

Romanya Cephesi hakkında yayınlanan ikinci makale ise Tahsin Berkman tarafından kaleme alınmıştır. “Büyük Harpte Romanya Cephesi”¹⁹¹ ismini taşıyan çalışma 1 Eylül 1937 tarih ve 106 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Romanya 1916 yılı Ağustos sonlarında Birinci Dünya Savaşı’na katılmıştır. Osmanlı Devleti’nin Romanya Cephesi’ne göndermiş olduğu birlikler Alman, Avusturya ve Bulgarlardan oluşan makenzen ordusunda görev yapmışlardır. Çalışmada Türk Ordusunun Romanya Cephesindeki faaliyetlerinden çok, IX. Alman ordusu ve Makenzen ordusunun Romanya ordularına karşı mücadelesi ele alınmıştır.

Birinci Dünya Savaşında Romanya Cephesi ile ilgili olarak Askerî Mecmua’da yayınlanan bir başka çalışma ise Albay M. Neşet’e aittir. Çalışma “Büyük Harpte Romanya Cephesinde VI. Türk Kolordusu”¹⁹² ismi ile 78 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı olarak yayınlanmıştır. Romanya Cephesi’nin coğrafi şartlarından başlanarak, VI. Türk Kolordusunun oluşturulması ve Romanya’daki faaliyetleri anlatılmıştır. Çalışma kolordunun Türkiye’ye dönmesi ile son bulmaktadır.

Romanya Cephesi konusunda yayınlanan ve yukarıda bilgi vermeye çalıştığımız makaleleri, Romanya Cephesi’ni inceleme yöntemleri ve muhtevaları bakımından değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz:

Askerî Mecmua’da Romanya Cephesini ele alan üç adet yazı bulunmaktadır. Topçu Yüzbaşı Tahsin Berkman tarafından yazılan “Büyük Harpte Romanya Cephesi”¹⁹³ isimli makalede, Türk askerinin Romanya Cephesindeki faaliyetlerinden çok IX. Alman Ordusu ve Makenzen Ordusunun Romanya Ordularına karşı mücadelesinin ele alındığı görülmektedir. Yazarı belirtilmemiş olan ve “Romanya Cephesinde Dobruca’da VI. Osmanlı Kolordusunun

---

¹⁹⁰ Y (?), “Romanya Cephesi’nde Dobruca’da VI. Osmanlı Kolordusunun Harekâtı”, Askerî Mecmua, Sayı 62, İstanbul, 31 Eylül 1926.

¹⁹¹ Tahsin Berkman, a.g.m.

¹⁹² M. Neşet, a.g.e.

¹⁹³ Tahsin Berkman, a.g.m.

Harekâtı”¹⁹⁴ ismini taşıyan makalede ise Romanya Cephesi Dobruca Harekâtı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu iki makalenin dışında, Albay M. Neşet tarafından yazılan “Büyük Harpte Romanya Cephesinde VI. Türk Kolordusu”¹⁹⁵ isimli çalışma, Romanya Cephesi açısından önemlidir. 78 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı olarak yayınlanan bu çalışma, Romanya Cephesini VI. Osmanlı Kolordusu’nun faaliyetleri açısından incelemektedir. Ancak Romanya Cephesinin genel durumunun ve VI. Osmanlı Kolordusunun faaliyetlerinin başlangıçtan itibaren bütünlük içerisinde ele alındığı görülmektedir.

h-b -Galiçya Cephesi İle İlgili Yazılar

Galiçya Cephesi hakkında Askerî Mecmua’da yayınlanmış tek çalışma Yarbay Ahmet Suat tarafından yazılan, “Büyük Harpte Galiçya Cephesinde XV. Türk Kolordusu”¹⁹⁶ olup, 76 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı olarak yayınlanmıştır. Türk kuvvetlerinin Galiçya Cephesine varmasından bölgeden çekilmesine kadar geçen sürede meydana gelen muharebeler anlatılmıştır. Galiçya Cephesi ile ilgili olarak, diğer cephelerde olduğu gibi Galiçya Cephesinin farklı yönlerinin incelendiği çalışmalar bulunmamaktadır. Bu durum Askerî Mecmua’da Galiçya Cephesi’nin daha sınırlı bir şekilde ele alındığı anlamına gelmektedir.

---

¹⁹⁴ Y (?), “Romanya Cephesi’nde Dobruca’da VI. Osmanlı Kolordusunun Harekâtı”, Askerî Mecmua, Sayı 62, İstanbul, 31 Eylül 1926.

¹⁹⁵ M. Neşet, a.g.e.

¹⁹⁶ Ahmet Suat, Büyük Harpte Galiçya Cephesinde XV. Türk Kolordusu, 76 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Nisan 1930.

II. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRK CEPHELERİ İLE İLGİLİ OLARAK ASKERÎ MECMUA'DA KULLANILAN KAYNAKLAR

Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Harbi Türk Cephelele ile ilgili olarak yayınlanmış olan makalelerde yararlanılmış olan kaynaklar çeşitlilik arz etmektedir. Fakat kaynak çeşitliliğinin, çalışmaların kaleme alındığı dönem itibariyle çok zengin olmadığı da görülmektedir. Çalışmalarda kullanılan kaynakları arşiv malzemeleri, hatıralar, mektuplar, telif ve tercüme eserler ve gazeteler olarak belirtmek mümkündür. Kurmay Yüzbaşı Şemsi Zobu'nun “Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi?”¹⁹⁷ İsimli makalesinde de ifade edildiği gibi Askerî Mecmua'nın yayınlandığı ve Birinci Dünya Savaşı Türk Cephelele konusunda makalelerin yayınlandığı dönemlerde Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin bu savaşa girmesinin sebeplerini gösteren resmi eser dahi yazılmış değildir. Bu nedenle Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak yayınlanan çalışmalarda Türk yazarların daha doyurucu kaynak bulamamaları nedeni ile yabancı kaynaklara yöneldikleri görülmektedir. Bu durum Birinci Dünya Savaşı sırasında bir takım askerî görevlerde bulunmuş olan yabancıların yayınladıkları hatıratların bu çerçevede kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz..

A- ARŞİV MALZEMELERİ

Birinci Dünya Savaşı Türk cephelele ile ilgili olarak Askerî Mecmuada arşiv malzemesi niteliği taşıyan bir takım kaynaklar kullanılmıştır. Bu kaynaklar çok zengin olmamakla birlikte çeşitlilik arz etmektedir. Çalışmalarda bu tür kaynakların komuta makamları arasında gerçekleşen haberleşmeler ve bilgi alışverişleri şeklinde yer aldığı ve çoğunlukla da telefon,

---

¹⁹⁷ Şemsi Zobu, a.g.m., s. 863.

telgraf haberleşmelerinden meydana gelen harp raporlarından¹⁹⁸ oluştuğu görülmektedir. Söz konusu arşiv malzemelerini öncelikle Birinci Dünya Savaşı'nı konu alan ve çalışmamızda incelemiş olduğumuz makalelerden başlayarak inceleyeceğiz.

“Büyük Harp'te Küçük Bataryam; İngiliz–Fransız Muavin Kruvazörlerini Nasıl Batırdı?”¹⁹⁹ isimli makalede yazar 26 Şubat 1918 tarihli bir tümen emrini kullanmıştır. LVII. Topçu Alay Komutanlığı'na Albay Şefik imzası ile gönderilen bu emir on bir maddeden ibarettir. Emrin konusu ise Türk sahillerine karşı faaliyette bulunan İngilizlerin Aleksandra isimli gemilerinin batırılması için uygulanması gereken hususlardır.

Çanakkale Cephesi ile ilgili olarak kaleme alınan makalelerde kullanılmış olan arşiv malzemelerini ise şu şekilde belirtebiliriz. Çanakkale Cephesinin ilk belgesini bu cephenin açılmasında ve hem deniz hem de kara muharebelerinde önemli rol oynayan W. Churchill'in İngiltere Genel Kurmay Başkanı General Çarls Duglas ile olan haberleşmesi oluşturur. W. Churchill bu belgede İngiliz donanmasını Marmara'ya sokmak için yeterli kuvvete sahip bir Yunan ordusu ile Gelibolu Yarımadasının ele geçirilmesi konusunda bir plân yapılmasının gerektiğini ifade etmiştir. Bunun için Bahriye ve Harbiye Nezareti'nden iki subayın görevlendirilmesini, Lord Kitchner ile kararlaştırdığını ifade etmiştir. W. Churchill, hadiselerin seyrine ve Türkiye'nin her an savaş ilan etmesi ihtimaline karşı gerekli talimatların verilmesini istemektedir. W. Churchill'in yukarıdaki talebine karşılık olarak ise Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanı General Kalvel, Genelkurmay adına Gelibolu Yarımadası'nın ele geçirilmesini son derece zor bulduğunu bildirmiştir. Bu işin baskın tarzında ve en az 60 bin kişi ile başarılabilceği ifade edilerek, çıkarmanın baskın şeklinde olmaması halinde 60 bin kişilik kuvvetin de yarımadayı ele geçirmesinin zor olduğu belirtilmiştir.

Çanakkale deniz muharebelerinin devam ettiği bir dönemde Lord Kitchner'in Maksivel'e göndermiş olduğu 20 Şubat 1915 tarihli telgraf, muharebenin seyrini rapor eder nitelikte bir belge olarak kabul edilebilir. Kitchner telgrafında, filonun Çanakkale Boğazı'nı bombaladığını, birinci günden itibaren bir tabyanın sustuğunu, diğerinin ise hasara uğradığını

---

¹⁹⁸ Harp (muharebe) raporları, ordu, kolordu, tümen, tugay, alay ve değişik büyüklükte bağımsız müfreze ve bağımsız tabur komutanlıkları tarafından verildi. Muharebe raporu vermek her birliğin devamlı bir sorumluluğu idi. Muharebelere önce düşmanın durumu, hareketin devamı esnasındaki olaylar, kayıplar, gelişmelere karşı alınan yeni tedbirler, her türlü tüketim ve ortaya çıkan sonuçlar zaman belirtilmek suretiyle kaydedilirdi. Harp raporları her birliğin harp ceridesine de kaydedildiğinden askerî tarih açısından önem arz etmektedir. Geniş bilgi için bk. Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi III. Cilt 6. Kısım (1908-1920), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 196.

¹⁹⁹ M. Ertuğrul, “a.g.m.”,s. 720.

ifade etmiştir. Ayrıca Kitchner, söz konusu telgrafta tabyaların elde edilmesi için yapılan plân ve ihtiyaç duyulan kuvvetler hakkında da Maksivel'e bilgi vermiştir²⁰⁰.

Tümgeneral Sabit'in çalışmasının ikinci kısmında, İngiltere Harbiye Nezareti'nin General Hamilton'a vermiş olduğu 13 Mart 1915 tarihli talimatlarına yer verilmiştir. Bu talimatlar özetle şu şekildedir:

- 1- Filo Çanakkale Boğazı'nı zorlayacaktır. Bu nedenle bu bölgede önemli sayıda asker kullanılacaktır.
- 2- Gelibolu Yarımadasında girişilecek bir teşebbüs için bütün kuvvetler belli bir zamanda bütün unsurları ile birlikte harekete geçmelidir.
- 3- Boğazı geçmeye karar verilmiştir. Bu nedenle hedefe ulaşmayı engelleyecek mağlubiyetlerden kaçınılmalıdır.
- 4- Türklerin topçu siperlerini temizlemek ya da susturulmuş olan cepheleri tahrip etmek için yalnızca o maksada yetecek kadar kuvvet kullanılacaktır.
- 5- Batı sahilinin (Gelibolu Yarımadasının anahtarı mesabesinde olan platonun) müdafaası için Türklerin bütün tedbirleri aldıkları düşünülerek hareket edilecektir.
- 6- Gelibolu Yarımadasına devamlı asker çıkarmak ya da yarımada mevzi tutmak arzu edilmemektedir.
- 7- İstanbul'a ilerleyen kuvvetleri zayıflatmamak için Boğazın emniyetini filo sağlamalıdır. Ayrıca Asya sahilini askerî kuvvetle işgalden kaçınılmalıdır.
- 8- Marmara'ya girip Türk Filosu tahrip edildikten sonra Rus kuvvetlerinin geçmesi için İstanbul Boğazı açılacaktır. Böylece Ruslarla birleşilecektir. Türk Ordusunu etkisiz hale getirmek için bir plân yapılmaya kadar İstanbul şehrine çıkarma yapılmayacaktır. Çünkü sokak muharebeleri meydana gelebilir.
- 9- Filo İstanbul'a ulaşınca, boğaz üzerinden batıdan doğuya doğru mevcut bağlantının telgraf kabloları da dahil olmak üzere kesilmesi önemlidir. Türk Ordusu Avrupa kısmını savunmaya hazırlandığından doğu sahiline kuvvet çıkarılması ve filoya iki sahil arasındaki ulaşımın kesilmesi için yardım edilmesi gerekmektedir²⁰¹.

---

²⁰⁰ Sabit, "a.g.m.", Sayı 85, s. 44,45,46-58.

²⁰¹ Sabit, a.g.m., Sayı 86, s. 327-328.

Görüldüğü üzere İngiltere Harbiye Nezareti'nin, General Hamilton'a vermiş olduğu emirlerde, Çanakkale Boğazı'nın geçilmesi ve Türk kuvvetlerinin etkisiz hale getirilmesi için gerekli olan her şey düşünülmüştür. Bunun yanı sıra emirlerde tam bir kararlılığın söz konusu olduğu görülmektedir.

Yine, Tümgeneral Sabit'in makalesinde, General Hamilton ile İngiliz Harp Komitesi'nin, Çanakkale Muharebeleri ile ilgili haberleşmelerine yer verilmiştir. İngiltere Harp Komitesi Çanakkale Muharebelerinin devam ettiği ve İtilaf Kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadasının kenarına yapışıp kalarak geri çekilme imkânlarının da tehlikeye girdiği bir dönemde General Hamilton ile haberleşmiştir. İtilaf Kuvvetlerinin Çanakkale Muharebeleri sırasında içine düştükleri sıkıntıyı ortaya koyması açısından önemli olan bu belge 14 Mayıs 1915 tarihli'dir. İngiltere Harp Komitesi General Hamilton'a Çanakkale'de başlanmış olan teşebbüsü başarıya ulaştırmak için ne kadar kuvvete ihtiyaç duyduğunu bildirmesini istemiştir. İngiltere Harp Komitesi'nin bu talebine karşılık General Hamilton 17 Mayıs 1915 tarihinde verdiği cevapta, yeni gelecek kuvvetleri barındıracak kadar yer olmadığını fakat buna rağmen başarı için daha fazla kuvvete ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir. Türk tarafının destek alması ve tüm dikkatini İngilizlere çevirmesi halinde ise daha bir kolorduya ve toplam olarak kolorduya ihtiyaç duyulacağını belirtmektedir. Fakat yeni araziler elde edilmeden, gelecek olan kuvvetlerin karaya çıkartılamayacağını da belirtmiştir²⁰².

General Hamilton'un İngiltere Genel Kurmay Başkanı Amiral Aspinal'in 8 Ağustos 1915 tarihinde Suvla Koyu'na çıkıp İngiliz kuvvetlerinin hiçbir ilerleme kaydedemediğini gördükten sonra Genel Karargaha çekmiş olduğu telgraf da Tümgeneral Sabit'in çalışmasında belirtilmiştir. Söz konusu telgrafta Amiral Aspinal, “ Sahilden geliyorum. Orada sükunet hükümferma. Ne piyade ne de topçu ateş ediyor. Görünüşe göre Türkler de yok. IX. Kolordu istirahat ediyor. Kaniim ki güzel fırsatlar kaçırılmıştır. Vaziyet ciddidir”²⁰³ demek suretiyle İtilaf kuvvetlerinin Türk tarafına karşı kaçırmış olduğu baskın fırsatına dikkat çekmektedir.

Çanakkale Cephesi'nin önemli bir evresini teşkil eden Seddülbahir muharebeleri ile ilgili olarak yayınlanmış olan makalelerde de muharebeler sırasında Türk komuta makamları arasında gerçekleşen haberleşmelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu haberleşmelerin muharebelerin seyrine göre yapılan emir alış verişleri olduğu görülmektedir. Kullanılan bu malzemeler hakkında şu bilgileri verebiliriz.

---

²⁰² Sabit, a.g.m., Sayı 86, s.337.

²⁰³ Sabit, a.g.m., Sayı 86, s.344.

Bu konu ile ilgili olarak Binbaşı Mahmut tarafından yazılan, “Seddülbahirde İlk İhraca Karşı Koyan Tabur Kumandanının Notları” isimli çalışmada, harp raporu niteliğinde bir takım emirlere yer verildiğini görmekteyiz. Seddülbahir sahil savunması için XXVI. Alayın III. taburu görevlendirilmiştir. 22 Nisan 1915 günü III. Tabur Komutanı emrindeki askerlere; ilerideki takımların ihtiyat cephanelerinin yanlarında bulunmasını, geriden su alınmasının çok zor olması ve gerektiğinde ikinci günü akşamına kadar mevcut su ve cephaneye ile idare edilmesi gerektiği için tenekelerin ve su mataralarının gece yarısından sonra doldurulmasını emretmiştir. Yine aynı çalışmada, III. Tabur Komutanlığı tarafından bağlı bulunduğu XXVI. Alay Kumandanlığı’na yazılmış olan bir takım raporlardan söz edildiği görülmektedir. Bu raporların birincisinde, Seddülbahir kıyılarına çıkartma yapmak üzere olan İtilaf kuvvetlerinin miktarı hakkında bilgi verilmektedir. III. Tabur Harap kale’ye giderek düşmanın harp ve nakliye gemilerini saymış ve bunu XXVI. Alay Kumandanlığı’na bir rapor ile bildirmişti. Diğer bir rapor ise Aytepe Muhafız Takımı Zabiti’ne aittir. Seddülbahir çıkarmasının yapıldığı 25 Nisan 1915 günü saat 6³⁰’da IX. Bölüğün Tekekoyu’ndaki iki bölük kuvvetinde bulunan düşmana saldırdığı fakat etkili makineli tüfek ateşi nedeni ile geri çekildiği sırada yazılmıştır. Söz konusu raporda, Seddülbahir’e yapılan çıkarmanın kuvveti hakkında bilgi verilerek bu kuvvetin bir tabur kadar olduğu tahmin edilmektedir. Yine aynı saatlerde Harap kale Mıntika Komutanlığı’ndan da Ertuğrul Koyu çıkartmasına engel olunabilmesi için bir bölüğe daha ihtiyaç olduğu bildirilmiştir²⁰⁴.

Askerî Mecmua’da Seddülbahir Muharebeleri hakkında yazılmış olan bir başka makale ise Yüzbaşı İbrahim tarafından kaleme alınan “Seddülbahir’de Türklerin İlk Şanlı Müdafaası”²⁰⁵ isimli çalışmadır. Bu çalışmada da, Türk komuta makamları arasındaki emir alış verişlerinin kullanılmış olduğu görülmektedir. Bunların ilki IX. Tümen Komutanlığı’ndan XXVI. Alay Komutanlığı’na 26 Nisan 1915 tarihinde ve 8²⁵’te verilmiş olan emirdir. Tümen Kumandanlığı bu emir ile Alay Komutanı’na Tekekoyu’ndan çıkarma yapan düşmanın kuvvetinin henüz bildirilmediğini ve bu bölgedeki düşmanın acele taarruz ile etkisiz hale getirilmesini emretmiştir. XXVI. Alay Komutanı ise bu emre cevaben; düşmanın Tekekoyu’na, Seddülbahir ve Morto Limanına çıkarma yapmaya başladığını fakat düşmanın kuvvetinin ne kadar olduğunun bilinmediğini bildirmiştir. Ayrıca sahilin dumanla kaplı olduğu için hiç bir şey görülmediğini, ihtiyat taburundan bir bölüğün Morto Limanı’na, bir bölüğün Teke Koyu’na gönderildiğini ve elinde bir tek bölük kaldığını bildirmiştir. Tümen ile XXVI. Alay Komutanlığı arasındaki haberleşmeler devam etmiş ve saat 9⁵⁰’de

²⁰⁴ Mahmut, a.g.m., s. 308,310,311.

²⁰⁵ İbrahim, a.g.m., s. 44,46,48.

Alay Komutanı düşmanın Kirte'nin batısına asker çıkardığı haberinin alındığını Tümene bildirerek kuvvet talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine Tümen Komutanlığı XXV. Alaydan bir taburun Sarafim'den Kirte'ye hareket ettirildiğini bildirerek, XXVI. Alay Komutanlığı'na, bu kuvvetle Kirte'ye ilerlemekte olan düşmanın etkisiz hale getirilmesini emretmiştir. XXV. Alaya mensup tabur Kirte'ye geldikten sonra XXVI. Alay Komutanı'ndan, hemen Kirte'nin batısında ilerlemekte olan düşmana taarruz emrini almıştır. Yine aynı konu ile ilgili olarak verilmiş olan son emrin IX. Tümen Komutanlığı'na ait olduğu görülmektedir. Bu emre göre, XXV. Alay ihtiyattaki iki tabur ve bir makineli tüfek bölüğü ile derhal Tekeburnu ve Seddülbahir yönüne hareket edecek ve XXVI. Alay ile birleşerek düşmana taarruz edecektir. Yine aynı emirde Kirte'nin batısındaki düşmanın aynı günün gecesini denize dökülmesi gerektiği bildirilmiştir.

Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi ile ilgili olarak yazılmış olan makalelere kaynak teşkil eden ve arşiv belgesi niteliği taşıyan malzemeleri de tespit edebiliyoruz. Bu itibarla Recep Balkan tarafından yazılan, "Azap Meydan Muharebesi'nde Türk ve Rus Süvarisinin Operatif Hareketleri"²⁰⁶ isimli çalışmada kullanılan ve Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başlangıcında Genel Kurmay Başkanlığı'nın III. Ordu Komutanlığı'na göndermiş olduğu bir emrin kullanıldığını görmekteyiz. III. Ordu Komutanlığı'nın Kafkas Cephesindeki plânı belirtilmelidir. III. Ordu Komutanlığı, Kafkas Cephesinde Rusların taarruzunu Uzunahmet- Höyükler hattında karşılamak ve II. Ordu ile birlikte Rusları cephede tespit etmek şeklinde bir plân hazırlamıştır. Genel Karargâh ise bu plânı reddetmiştir. Onun yerine Rus kuvvetlerinin bir birinden ayrı bulunmasından yararlanmak suretiyle III. Ordunun Sarıkamış grubuna taarruz etmek için Hasankale-Köprüküyü istikametinde ilerlemesini emretmiştir. Yine aynı kaynakta Azap Muharebesi sırasında Rus kuvvetlerinin durumu ile ilgili olarak alınan raporlardan söz edilmiştir. Azap Muharebesinde Türklerin III. Ordusu Ruslara karşı kontrolü sağlamış ve XXX. Tümen de Köprüküyü'e gelmiştir. Ayrıca XVII. Tümenin de durumu sağlamlaşmış olup Türk tarafının başarısı için uygun bir ortam oluşmuştur. Bu sırada Rus İstomin müfrezesinin faaliyetlerine ilişkin mübalağalı raporlar alınmıştır. Gösteri taarruzu mahiyetini geçmeyen İstomin müfrezesinin, Tortum istikametinde sınır birliklerini tazyik edişi Ordu karargâhında farklı anlaşılmıştır. Bu teşebbüs Büyük bir Rus taarruzunun ve kuşatma hareketinin Tortum üzerinden Erzurum'u ve ordunun gerilerini tehdit ettiği şeklinde anlaşılmıştır. Bu durum Türk tarafında sevk ve idareyi felce uğratmıştır. Yazar söz konusu raporun tam olarak tahlil

---

²⁰⁶ Recep Balkan, "Azap Meydan Muharebesi", s. 95,103.

edilmediğini ve mübalağalı bir şekilde anlaşıldığını düşünmektedir. Ayrıca bu raporun XXX. Tümenin Narman-Kösedâğı istikametine hareket ettirilmesinin ve ihtiyari bir geri çekilme yoluna gidilmesinin Rus ordusu ile temasın kaybedilmesine dolayısıyla kazanılmakta olan bir harbin de kaybedilmesine yol açtığını ifade etmiştir.

Tevfik Sağlam tarafından kaleme alınan, “Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik”²⁰⁷ isimli çalışmada da arşiv belgesi niteliği taşıyan harp raporları bulunmaktadır. Yazar, III. Ordu Komutanı tarafından Başkomutanlık makamına yazılan bir raporun varlığından söz edilmiştir. Söz konusu raporda, cephedeki sağlık durumu ile ikmal işlerinin zorluğu anlatılmış ve askerın elbisesinin dahi bulunmadığı ifade edilmiştir. Aynı çalışmada yazar, Kafkas Cephesi’nde 1914 senesindeki lekeli humma salgınının hangi bölgelerde görüldüğünü tespit etmeye çalışırken “ordu kayıtları”nı kullandığını ifade etmiştir. Fakat bu kayıtların neler olduğunun tam bir açıklıkla belirtilmediği görülmektedir. 14 Ağustos 1914 tarihinde III. Ordu’nun sağlık işlerinden sorumlu başkanının, Sahra Sağlık Genel Müfettişliği’ne yazmış olduğu telgrafın da söz konusu çalışmada kullanıldığını görüyoruz. Telgrafta; daha önceki senelerde Erzurum’da büyük salgınlar halinde görülmüş olan ve yüzlerce can alan “lekeli humma” hastalığının bölgede münferit olarak görüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca tifo salgınının da görüldüğü ve seferberlik nedeniyle izdihamın da ortaya çıktığı ifade edilerek bölgedeki durum ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yine aynı çalışmada Kafkas Cephesindeki sağlık durumu ile ilgili olarak Ocak 1915’e ait istatistikî rakamlar, Sağlık Bakanlığı’nın (Sıhhiye Riyaseti) toplamış olduğu rakamlardan yola çıkılarak verilmiştir. Bu rakamlara dayanarak Kafkas Cephesi’ndeki sağlık durumunun Ocak 1915 tarihindeki durumunu ortaya koymak mümkündür.

Hastaneye Giriş			Ölen		
Hasta	Yaralı	Toplam	Hastalıktan ölen	Yaralandığı için ölen	Toplam
5842	3643	9485	2366	389	2755

Tablo 2: Ocak 1915 Tarihinde Kafkas Cephesi’nde hasta ve yaralı olarak hastaneye girenler

²⁰⁷ Tevfik Sağlam, a.g.m., s. 492-493.

	Lekeli humma (toplam 2755)	Hummai Racia	Tifo	Dizanteri	Yılançık	Tetanos
Musab	522	233	441	537	46	5
Ölü	251	121	218	145	31	5

Tablo 3: : Ocak 1915 Tarihinde Kafkas Cephesinde çeşitli hastalıklar nedeni ile hastaneye girenler

Tevfik Sağlam'ın çalışmasında kullanılan arşiv belgesi niteliğindeki rapor ise Kafkas Cephesinde görev yapmakta olan III. Ordu Sağlık Başkanının 1 Mart 1915 tarihli aylık raporudur. Söz konusu rapor, Türk askerinin bölgedeki durumu hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bölgedeki askerî ikamet ettiği yerlerin sağlıksız oluşu, askerî gıdasızlık ve daha önemlisi açlık çekmekte olduğu, yeterli gıda alamamasının doğurduğu sonuçlar ve buna rağmen ilgili birimlerin tavrı ele alınmıştır²⁰⁸.

Tevfik Sağlam'ın çalışmasında yer verdiği raporlar, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kafkas Cephesi'nin sağlık durumunu ortaya koymasından büyük önem taşımaktadır.

Kafkas Cephesi ile ilgili olarak incelediğimiz makalelerden biri olan ve Raşit Gürgen tarafından yazılan “Büyük Harpte Şark Darülharekâtının Harp ve Harekât Üzerine Yaptığı Tesirler Hakkında Coğrafî Bakımdan Bir Etüt”²⁰⁹ isimli çalışmada da arşiv belgesi niteliği taşıyan bir takım kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan “Çarlık Rusya'sının Büyük Harbe ait Plânları” da arşiv malzemeleri kapsamında değerlendirilebilir. Söz konusu harp plânlarında Çarlık Rusya'sının, Kafkas Cephesi'ni üç ihtimal üzerinden değerlendirmesi üzerinde durulmuştur. Birinci ihtimale göre, Çarlık Rusya'sı yalnızca Osmanlı Devleti ile savaşacaktır. İkinci durumda Çarlık Rusyası, batıda Almanya ve Avusturya-Macaristan ile savaşırken, güneyde de Osmanlı İmparatorluğu ile savaşacaktır. Son ihtimale göre ise Çarlık Rusyası Almanya ve Avusturya-Macaristan ile savaşırken Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde olmayacaktır.

Kafkas Cephesi ile ilgili olarak Yüzbaşı N. Malkoç tarafından yazılmış olan “Büyük Harp'te Şark Cephesinde Türk Süvarisi”²¹⁰ isimli çalışma ile M. Sabri Ertuğ'a ait olan “Büyük Harp'te Şark Cephesinde Bir Muharebe ve Bir Çekilme ve Bunlardan Alınan Dersler”²¹¹ isimli çalışmalarda, “Sevk ve Muharebe Talimnamesi” isimli kaynağın kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Söz konusu çalışmalarda, bu kaynağın hangi kısımlarından yararlandığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu kaynağın arşive intikal edeceği düşünülerek çalışmamızın arşiv malzemeleri kısmında değerlendirilmiştir. “Sevk ve

²⁰⁸ Tevfik Sağlam, a.g.m., s. 500,503,504.

²⁰⁹ Raşit Gürgen, a.g.m., s. 37.

²¹⁰ N. Malkoç, a.g.m., s.314.

²¹¹ M. Sabri Ertuğ, a.g.m., s. 139.

Muharebe Talimnamesi” yanında kullanılmış olan kaynaklardan biri de “Sevk ve İdare Talimnamesi”dir. Bu iki kaynağın aynı kaynak olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. “İkinci Tortum Muharebesinde XXVIII. Tümen”²¹² isimli çalışmada “Sevk ve İdare Talimnamesi”nden yararlanılmış olup, söz konusu talimname hakkında bir takım bilgiler de vermiştir. Yazar “Sevk ve İdare Talimnamesi” ile ilgili olarak: “Hepimiz biliyoruz ki elde mevcut olan sevk ve idare talimnamesi daha ziyade tümen sevk ve idaresini göz önüne alarak yazılmış bir tabiye rehberidir. Buradaki esaslar daha ziyade tabiye sevk ve idaresini nazarı dikkate almıştır. Yine biliyoruz ki, bu talimnamede sevkülceyi sevk ve idareye ait bazı kısımlar vardır ve bazı tabiye esasları da kıyasen sevkülceyi esaslara da racidir” demektedir. Aynı çalışmada yazarın kullanmış olduğu bir diğer kaynak ise “harp ceridesi”dir²¹³. Çalışmada Türk askerinin Ruslara karşı vermiş olduğu mücadeledeki üstünlük ve özverisini anlatmak için 28. Tümenin harp ceridesinden yararlanılmıştır.

Yüzbaşı N. Malkoç’un “Büyük Harpte Şark Cephesinde Türk Süvarisi”²¹⁴ isimli yazısında II. Süvari Tümenin, Sağ Cenah Grubu’ndan almış olduğu emirlere yer verilmiştir. Bunlardan ilki 14 Mayıs 1915 tarihli olup, bu tarihte II. Süvari Tümenin yapacağı keşif görevi bildirilmiştir. Ayrıca 17 Temmuz 1916 tarihinde II. Tümenin keşif kolundan alınan rapor ve tümenden IX. Tugaya, Tutak istikametinde ilerlemesi yönünde verilen emir de zikredilmiştir. 19 Temmuz 1916 tarihinde tümene gruptan verilen emir ve 20 Temmuz 1916 tarihinde tümenin keşif kollarından alınan raporlar ve 21 Temmuz 1916 gecesi Tümenin Kolordudan aldığı emir de çalışmada yer almaktadır.

Askerî Mecmua’da kullanılan ve arşiv malzemesi niteliği taşıyan kaynakları incelemeye Irak Cephesi ile ilgili makalelerle devam edeceğiz. İsmail Berkuk tarafından

²¹² Vahit Aykor, a.g.m., s. 59,67.

²¹³ Harp ceridelerinin subaylar tarafından tutulması esastır. Harp ceridelerinden amaç, askerî tarihin yazılmasında komutanlar ile birliklerin ve savaşa etki yapan kurum ve kuruluşların yetenek ve faaliyetleri hakkında doğru bir hüküm vermektir. Gerek savaş meydanında gerekse savaş alanı dışında yapılan bütün hareket ve faaliyetlerden çıkan tecrübelerin toplânıp incelenmesi ile ordunun zaferini sağlamak ve başarısızlık sebeplerini mümkün olduğu kadar gidermeyi sağlayacak bir takım yeni usul ve kuralların ortaya koyulması da yine harp cerideleri ile ulaşılmaya çalışılan bir hedef olmuştur. Bunun yapılabilmesi için ise elde doğru bilgileri ihtiva eden sağlam bir kaynağa ihtiyaç duyulmuştur. Harp ceridelerine ihtiyaç duyulmasında, Türk ordusunun Alman sevk ve idare usullerini benimsemesinin önemli bir payı olmuştur. Önceleri harp ceridelerinin görevini vakanüvislerin kaleme aldıkları eserler yapmıştır. Fakat bunların istenilen görevi yerine getirememesi nedeniyle ilk olarak Balkan Savaşları sırasında harp cerideleri tutulmaya başlamıştır. Balkan Savaşlarındaki ilk harp ceridesi 1 Ekim 1912 tarihlidir. Ancak Balkan Savaşları sırasında harp ceridelerini tutmakla görevli olan subaylar bu görevlerini ya eksik yapmışlar ya da hiç yapmamışlardır. Bu konuya Balkan Savaşlarından sonra daha fazla önem verilmiş ve bu amaçla ilgili personelin eğitilmesi yoluna da gidilmiştir. 3 Ağustos 1914 tarihi harp ceridelerinin tutulması için başlangıç tarihi olarak kabul edilmiştir. Bitiş tarihi ise Mondros Mütarekesidir. Harp ceridelerinde önceleri yalnızca muharebelerin nasıl yapıldığı hikaye edilirken zamanla bu bilgiler daha detaylı ve teknik bir şekil almıştır. Harp cerideleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi III. Cilt 6. Kısım (1908-1920), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 194.

²¹⁴ N. Malkoç, a.g.m., s. 315,320,322.

kaleme alınmış olan “Irak Cephesindeki Muharebelere Dair Bazı Hatıralarım”²¹⁵ isimli çalışmada yazar harp talimnamelerinden yararlandığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra aynı çalışmada harp raporu türünde bazı emirlerden de çalışmada yararlandığını görmekteyiz. Söz konusu emirlerden biri Selman-ı Pak muharebeleri sırasında verilmiştir. Emirde; 21 Kasım 1915 saat 16⁰⁰ sıralarında düşmanın görülen hareket ve durumundan, taarruzun 22 Kasım sabahı başlamasının muhtemel olduğu bildirilmektedir. Buna bağlı olarak, LI. Tümenin hareket ederek 22 Kasım gecesi Kuseybe yakınlarına varması ve Kuseybe’de ordu ihtiyatını oluşturması emredilmiştir. Aynı çalışmada kullanılan başka bir harp raporu ise Irak Cephesinde gerçekleşen Delabiha Muharebeleri ile ilgili olup 30 Kasım 1915 saat 15⁰⁰ sıralarında LI. Tümene verilen emirdir. Emirde, LI. Tümenin 17-18 gecesini Dicle Nehri kenarında geçirmesi ve XLV. Tümenin ise ordunun emniyetini sağlaması ve tümenin yürüyüşüne nehir kenarına yanaşacak şekilde devam etmesi bildirilmektedir.

Yukarıda zikredilen emrin uygulanması sırasında bir takım düşman kuvvetlerine rastlanıldığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine Kolordu Komutanı General. Halil, Yazarımız Tuğgeneral. İsmail Berkuk’a bir emir vermiştir. Emirde, düşmanın ışıklarının görülmekte olduğu belirtilerek, o bölgeye topçu ateşi açılması emredilmiştir. Ardından bir batarya ve bir takviyeli alayın ileriye sürülmesi ve alayın düşman ordugâhına süngü ile hücum etmesi emredilmiştir. Bu emir üzerine XLIV. Alay hareket etmiş ve bir süre sonra XLIV. Alaydan şu rapor gelmiştir. “XLIV. Alay düşman istikametini gösteren bir yıldızı esas tutarak ilerlemiş, hiçbir şeye tesadüf etmeksizin Dicle kenarına gelmiştir. Orada Mazhar Paşa aşiret tugayına mensup bazı erlere tesadüf etmiş ve bunlardan düşmanın çekilmiş ve buradan 2-3 saat uzakta oldukları öğrenilmiştir. Binaenaleyh bulunduğu yerde kalmaya karar vermiştir.” İsmail Berkuk’un, yukarıda ismi geçen çalışmasında yer verdiği ve harp raporu özelliği taşıyan emirler, Irak’ta görev yapan Türk ordusunun bölgedeki faaliyetleri hakkında bir takım ip uçları vermektedir.

Yine İsmail Berkuk tarafından kaleme alınmış olan “Irak’ta Garraf Muharebeleri”²¹⁶ isimli çalışmada da arşiv malzemesi niteliğindeki bazı kaynaklardan yararlandığını görmekteyiz. Bunlardan ilki Garraf Muharebeleri sırasında III. Alay Komutanı olarak görev yapmış olan Nazmi Solok’a ait emirlerden ibarettir. 4 Mart 1916 tarihinde III. Alay Komutanı olarak göreve başlayan Nazmi Solok, muharebe görmemiş askerlerin talim ve terbiyelerinin önemi üzerinde durmuştur. Nazmi Solok, askerlerin, eğitimin değerini anlamaları için Garraf mevziinde çeşitli dönemlerde bir takım emirler vermiştir. İsmail

²¹⁵ İsmail Berkuk, “Irak Cephesindeki Muharebelere Dair”, s. 344,360,361.

²¹⁶ İsmail Berkuk, “Irak’ta Garraf Muharebeleri”, s.293,296-298,300306,307.

Berkuk, makalesinde bu emirlere yer vermiştir. Nazmi Solok, çalışmamızda özet halinde vermeye çalıştığımız bu emirlerde, her subayın bilgisini arttırması ve bu bilgileri de harpten elde ettiği tecrübeler ile takviye etmesi gerektiğini özellikle belirtmiştir. Bunun yanı sıra, düşmanın taarruz etmedikçe yani siperlerinden çıkıp ilerlemedikçe, gözetleme ve emniyet postalarının kesinlikle yerini terk etmemesi de bu emirlerde belirtilen başka bir husustur. Nazmi Solok, muharebede yalnızca savunma plânları yapmanın yeterli olamayacağını bunun için gece ve gündüz işgal eğitimleri de yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Son olarak ise düşman ile yakın muharebe yani boğaz boğaza, mücadele sisteminin uygulanmaya çalışılması gerektiğini belirtmiştir. Nazmi Solok'un vermiş olduğu 30 Aralık 1915 tarihli emir de söz konusu çalışmada kullanılmıştır. Yazarımız İsmail Berkuk, Nazmi Solok tarafından verilen bu emirlerin tamamıyla tecrübelerle dayandığını ve 25 Aralık'ta başlamış olan muharebelerde de sonuçlarının görüldüğünü ifade etmiştir. Söz konusu emir 23 maddeden oluşmaktadır. Fakat biz önemli gördüğümüz bazı maddeleri özetle belirtmekle yetineceğiz. Nazmi Solok, öncelikle mangalarda iyi nişancıların mutlaka bulunmasını ve bunların mangalara dağılımının da dengeli şekilde yapılması gerektiğini belirtmiştir. Nişancıların ise muharebe sırasında özellikle düşman subaylarını hedef almasını istemektedir. Cephane kullanımı konusunda ise isabet alınabilecek hedeflerin tercih edilmesini ve taciz ateşi türündeki ateşlerin en aza indirilmesi gerektiğini düşünmektedir. El bombası ve süngü gibi unsurların da yeteri kadar kullanılmasını istemektedir. İlaşe konusunda ise yedek peksimet ve sucukların sürekli kontrol edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Sürekli siperlerde bulunan askerın mümkün olan zamanlarda dinlenme yerlerine gönderilmesi de yine Nazmi Solok'un vermiş olduğu emirler arasındadır. Bunun yanı sıra makineli tüfeklerin düşman tarafından tespit edilmesini önlemek amacıyla siperler arasında açılan geçiş yollarından mutlaka yerlerinin değiştirilmesi gerektiğini de emretmiştir. Son olarak toprak altında kalan askerlerin bombardıman dahi olsa kurtarılması gerektiği de yine onun düşünceleri arasında yer almaktadır. Çalışmada Nazmi Solok'un muharebelerin devam etmekte olduğu 27 Ocak 1917 tarihinde vermiş olduğu emirler de yer almaktadır. Bunlar Nazmi Solok'un kendisine yeni verilmiş olan kıtalara verdiği emirlerden oluşmaktadır. Bu emirlerin, yeni kıtaların muharebeler hakkında fikir edinmesini sağlamak ve savunma ve alınacak yeni tedbirler konusunda eğitilmelerini sağlamak amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

İsmail Berkuk'un çalışmasında kullandığı ve Nazmi Solok tarafından, Irak Cephesi'ne yeni gelen askerlere verilmiş olan emirlerin genellikle acemilik devresinde olan askerın eğitilmesine yönelik olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra muharebe sırasında

karşılaşılması muhtemel olağanüstü durumlarda neler yapılması gerektiği de Nazmi Solok'un vermiş olduğu emirlerde ortaya koyulmuştur. Söz konusu emirlerin başka bir özelliği ise yiyecek ve içecek maddelerinden, savaş araç gereç ve mühimmatına kadar pek çok malzemenin kullanımına yönelik tavsiyelerde bulunulmasıdır. Bu suretle Nazmi Solok, göreve yeni başlayan ve kendisini bir anda savaşın içinde bulan askerleri, bazı konularda uarmaya ve hayatlarını kolaylaştıracak hatta hayatlarını kurtaracak tavsiyelerde bulunmaya çalışmıştır.

Yine aynı çalışmada kullanılan arşiv malzemeleri ile ilgili olarak Aralık 1915 tarihinde Irak'ta muharebelerin gelişmesine ve düşmanın yaklaşma derecesine göre alınacak tedbirler hakkında, yaklaşık olarak her gün verilen emirlerden söz edeceğiz. Yazarımız İsmail Berkuk, çalışmasında söz konusu emirlerden kendisine göre çok önemli olarak kabul ettiği iki tanesini belirtmiştir.

Bu emirlerin birincisinde, düşman ne kadar yaklaşırsa yaklaşsın keşif ve emniyet hizmetlerinin yok sayılmaması gerektiği ve yeni duruma göre keşif ve emniyet için her bölüğün cephenin 40-50 m. ilerisine bir bağlantı yolu açması ve bu yolun sonunda bir mangalık siper yapılması bildirilmiştir. Ayrıca burada bomba ile donatılmış bir manga bulunacaktır. Bu manganın görevi düşmanı yakından gözetlemek ve bölüğünü emniyet altında bulundurmaktır. Bu manga aynı zamanda yapacağı yan ateşleriyle düşmanı yan ateşi altında bulunduracaktır. Çalışmada kullanılmış olan diğer emirde ise: Geceleyin ilerlemek isteyen düşmanın ateş etmeyeceği dolayısıyla geceleyin tehlikeli olan cephenin ateş gelen kısımları değil gelmeyen kısımları olduğu hakkındadır. Bu kısımlara karşı hazırlıklı ve dikkatli davranmak gerektiği bildirilmiştir. Bu emirlerin de muharebe sırasında askerin hayatını kurtarmaya yönelik uyarı ve tavsiyelerden ibaret olduğu görülmektedir.

Şimdi ele alacak olduğumuz arşiv malzemesi yazarımız İsmail Berkuk'un da şahit olduğu bir rapordur. 17 Ocak 1915'te Irak'ta İmam-ı Muhammet taarruzları sırasında yazarımız, Tümen Komutanının yanına gitmiştir. Bu sırada Tümen Komutanı İsmail Hakkı Bey, haritasının önünde muzdarip fakat sakin bir şekilde harekâtı takip etmektedir. İmamı Muhammet mevziinde şiddetli çarpışmaların olduğu ve ortalığı bir uğultunun kapladığı sırada Tabur Komutanından bir rapor gelmiştir. Raporda; “mevziimiz dardır. Durup da ateş altında ezilmekten ise mukabil taarruza geçmemize müsaadenizi...” denilmektedir. Yazarımız bu raporu, üzerinde düşünmeye değer olarak kabul etmiştir. Çünkü Tabur Komutanı: “ateş şiddetlidir. Kuvvetimiz kalmamıştır. Taburumuzu geri almanızı rica ederim.” dememiştir. Yazar, böyle bir cesaretin takdire değer olduğunu düşünmektedir.

Bu çalışmada kullanıldığını gördüğümüz ve arşiv malzemesi niteliği taşıyan son kaynak ise “harp takriri”dir. Yazar çalışmasında, III. Alay IX. Bölük Komutanı Yüzbaşı Nuri'nin 25 Ocak 1916 tarihindeki Garraf muharebelerine dair harp takririnden yararlandığını belirtmiştir.

Irak Cephesi ile ilgili makalelerden sonra çalışmamızda şimdi de Süveyş (Kanal) Cephesi ile ilgili olarak yazılmış olan makalelerde kullanılan arşiv malzemesi niteliğindeki kaynaklar hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Bu konu ile ilgili olarak, Celaleddin Sorguncu tarafından kaleme alınmış olan “1915 senesi Başındaki Süveyş Kanalı Geçit Harekâtı ve İstihkâm Birliklerinin Kullanılması Hakkında Bir tetkik”²¹⁷ isimli çalışmada kullanılmış olan bir takım arşiv malzemelerinden söz edeceğiz. Çalışmanın sonunda ek halinde 2 adet günlük emir, 1 adet de rapor yer almaktadır. Bunlardan ilki VIII. Kolorduya ait bir emrin suretidir. Söz konusu emir VIII. Kolordunun Birülmerre civarındaki karargahından 2 Şubat 1915 tarihinde yazılmıştır. Emrin konusu ise tombaz ve sallarin kanala nakledilip suya indirilme işinin nasıl ve kimler tarafından yapılacağı hakkındadır. Yine aynı kaynaktan, aynı tarihte çıkan başka bir emirde ise bölgedeki Türk ve İngiliz birliklerinin konumları, taarruzun ne zaman, hangi birlikler ile ve ne şekilde yapılacağı, mevcut malzemenin nasıl taşınacağı gibi konular ayrıntısı ile belirtilmiştir.

Aynı çalışmanın ek kısmında yer alan rapor ise V. Bölük Komutanının 6 Ocak 1915 tarihli raporudur. Söz konusu rapor Süveyş Kanalı geçit harekâtının nasıl başladığını, İngilizlerin açmış olduğu ateş nedeniyle karşı sahile geçmiş olan Türk askerlerinin karşılaştığı kötü durum ve geri çekilme işi anlatılmıştır.

Çok fazla olmamakla birlikte Romanya Cephesi hakkında yazılmış olan çalışmalarda da bir takım arşiv malzemelerinin kullanılmış olduğu görülmektedir. “Romanya Cephesinde Dobruca’da VI. Osmanlı Kolordusunun Harekâtı”²¹⁸ isimli çalışmada kullanılan arşiv malzemesi ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz. Bu arşiv malzemesi de yine harp raporları içerisinde zikrettiğimiz emirler arasında yer almaktadır. Söz konusu emir, XXV. Tümen Komutanlığı’na 23–24 Eylül 1916 gecesi III. Ordu Komutanlığı tarafından verilmiştir. Söz konusu emirde XXV. Tümenin 24 Eylül’de Amozac’a ve 104 rakımlı tepeye taarruz ederek burayı ele geçirmesi emredilmiştir

---

²¹⁷ Celaleddin Sorguncu, a.g.m., s. 1010-1011,1014.

²¹⁸ Y. (?), “Romanya Cephesinde Dobruca’da VI. Osmanlı Kolordusunun Harekâtı, Askerî Mecmua, , Sayı 62, İstanbul, Eylül 1926, s. 238.

Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan makalelerde yararlanılan ve arşiv malzemesi niteliği taşıyan kaynakların incelenmesine burada son veriyoruz. Çalışmamızın devam eden kısmında kullanılmış olan hatıra niteliğindeki kaynakları incelemeye çalışacağız.

B- HATIRALAR

Hatıralar, tarihî olaylara yakından şahit olmuş kimselerin, olayları kendi müşahedelerine dayanarak kaleme almaları ile ortaya çıkan eserlerdir. Tarihin kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan hatıralar, otobiyografilere benzeyen; fakat dış olaylara verilen önem nedeni ile otobiyografilerden ayrılan çalışmalardır. Özellikle yakın dönemde tarih yazımına büyük katkı sağlayan siyasî hatıralar kaleme alınmıştır. Ülkelerin siyasal tarihlerinde bir takım roller üstlenmiş olan tarihi şahsiyetlerin yazmış olduğu hatıralar siyasî ve tarihi hatıra literatürünün zenginleşmesini sağlamıştır²¹⁹.

Tuğgeneral İsmail Berkuk, "Irak Cephesindeki Muharebelere Dair Bazı Hatıralarım"²²⁰ isimli çalışmasında hatıraların önemi üzerinde durmuştur. Yazar, hatıraların, harp tarihinin zenginleşmesi, aydınlatılması ve anlam kazanması açısından önemli fonksiyona sahip olduğunu düşünmektedir. Ona göre, harp tarihi çok büyük bir öneme sahip olmakla birlikte muharebeleri bütün gerçekliği ile ve ayrıntısıyla aydınlattıkları söylenemez. Harp raporlarına ve harp ceridelerine dayalı olarak kaleme alınan harp tarihleri yalnızca muharebelerin fikir cephesinin ana hatlarını içermektedir. Ancak yazar, muharebelere çok etkili olan his, ihtiras ve bunun sonucu olan heyecanların harp tarihlerinde çok az yer bulduğu ya da hiç bulmadığı düşüncesindedir. Bu nedenle tarihin his ve psikoloji yönünün eksik kaldığına inanmaktadır. Yazara göre şahsi hatıraların önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü harp tarihinin noksan ve karanlık kalan bu kısmını aydınlatmaya ve böylece harp tarihlerini tamamlamaya hizmet eder. Bu düşünceden hareketle çalışmamızda öncelikle Askerî Mecmua'da yayınlanmış ve hatıra niteliği taşıyan çalışmalar hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Ardından Birinci Dünya Savaş Türk Cephesi ile ilgili olarak Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan makalelerde yazarların yararlanmış oldukları hatıra türü kaynaklar hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

---

²¹⁹ İsmail Özçelik, a.g.e., s.106.

²²⁰ İsmail Berkuk, "Irak Cephesindeki Muharebelere Dair", s. 341.

1- Yazarlara Ait Hatıralar

Askerî Mecmua’da yayınlanan yazılar oluşturulurken hatıra niteliğinde bazı eserlerden yararlanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı Türk Cephelele ile ilgili olarak Askerî Mecmua’da yayınlanmış olan yazıların bir kısmı ise başlı başına hatıra niteliği taşımaktadır. Çalışmamızda, sözünü ettiğimiz özelliklere sahip yazıları inceleye çalışacağız.

Bu çerçevede ilk olarak Emekli Topçu Kıdemli Yüzbaşı M. Ertuğrul tarafından yazılan “Büyük Harpte Küçükü Bataryam; İngiliz Fransız Muavin Kruvazörlerini Nasıl Batırdı?”²²¹ isimli çalışmayı ele alacağız. Askerî Mecmua’nın 1 Eylül 1935 tarih ve 98. sayısında yayınlanan çalışma, yazarın 1916 yılında Kaş dolaylarında yaşadığı olayları anlatmaktadır. Alman Komutan Ezelberk’in emrinde görev yapan M. Ertuğrul, bu tarihte komuta ettiği topçu bataryası ile gerçekleştirdiği faaliyetleri yazısında anlatmaktadır. Yazarın başarıları arasında, Meis Adası’nda bir İngiliz kruvazörünün ve Antalya’nın Agva sahillerinde de bir Fransız kruvazörünün batırılması önem taşımaktadır. Yazar, bölgede yaşanan olayları bizzat içinde bulunmuş biri olarak ele almıştır. Yalnızca muharebeler hakkında değil, bölgenin ekonomik durumu, sağlık durumu, iaşe ve ikmal imkanları, Türk askerinin bölgedeki faaliyetleri, ele geçirilen esirlerin durumu gibi konularda bir takım bilgiler vermektedir.

İnceleyeceğimiz, bir diğer çalışma ise Çanakkale Cephesi ile ilgili olup, Binbaşı Mahmut (Sabri) tarafından yazılmıştır. “Seddülbahir’de İlk İhraca Karşı Koyan Tabur Kumandanı’nın Notları”²²² ismi ile yayınlanan çalışma Eylül 1933 tarih ve 90. sayıda yayınlanmıştır. Yazar, Çanakkale’ye çıkarma yapan İtilaf Kuvvetlerini Seddülbahir’de karşılayan XXVI. Alayın III.Taburunun Komutanı olarak görev yapmıştır. Binbaşı Mahmut, komuta etmekte olduğu tabur ile üstün İtilaf Kuvvetlerine karşı verilen mücadeleyi, olayları bizzat yaşamış biri olarak kaleme almıştır. Çanakkale Muharebelerinin ilk safhasını teşkil eden bu mücadelelerde yazarımızın komuta ettiği tabur, İtilaf Kuvvetlerini yaklaşık 32 saat durdurmayı başarmıştır. Alınan savunma tedbirleri, muharebelerin gelişimi ve şiddeti, içinde bulunulan olumsuz şartlar bizzat bölgede görev yapmış olan Binbaşı Mahmut tarafından ortaya koyulmuştur.

Yarbay Mehmet Nihat’ın İzmir Müstahkem Mevkii Komutanlığı’nda 1927-1928 Kış Konferanslarında yaptığı konuşmalar, Askerî Mecmua’nın 1 Eylül 1928 tarihli 70. sayısında yayınlanmıştır. Çanakkale Muharebeleri sırasında Çanakkale Müstahkem Mevkii Şube

---

²²¹ M. Ertuğrul, a.g.m.

²²² Mahmut, a.g.m.

Müdürü olarak görev yapan Mehmet Nihat, “Büyük Harpte Çanakkale Seferi”²²³ isimli çalışmasında bizzat yaşadığı ve şahit olduğu olayları anlatmıştır. Yazarın bölgedeki görevi gereği Alman komutanlar ile olan ilişkileri, muharebelerin gelişimi, yapılan sevk ve idare hataları, sağlık, iaşe-ikmal, ulaşım gibi konular yazarın hatıralarından yola çıkılarak anlatılmıştır. Bunun yanı sıra yazar meydana gelen muharebelerin bir tür tahlilini de yapmış ve bunları alınacak dersler başlığı altında özetlemiştir.

Emekli Doktor Tümgeneral Tefik Sağlam tarafından yazılan “Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik”²²⁴ isimli çalışma Askerî Mecmua’nın 1 Haziran 1935 tarihli 97. sayısında yayınlanmıştır. Yazar Kafkas Cephesinde III. Ordu emrinde görev yapmıştır. Bu süre içerisinde Kafkas Cephesinde yaşanan sağlık, beslenme ve barınma sorunlarını yazar kendi tecrübelerinden yola çıkarak ortaya koymuştur.

Kurmay Yarbay Mithat Alacalıoğlu oğlu tarafından yazılan “Penek Muharebesi ve Bundan Alınan Dersler”²²⁵ isimli çalışma da yazarın bölgede görev yaptığı sırada yaşadığı olaylardan hareketle kaleme alınmıştır. Kafkas Cephesindeki Rus kuvvetlerine karşı mücadele eden 30.Tümenin, 92. Alayının, III. Tabur Komutanı olarak görev yapan Mithat Alacalıoğlu, Penek-Harap kale Muharebelerinde bizzat bulunmuş ve makalesini kendi hatıralarından yola çıkarak yazmıştır.

Hatıralarından yola çıkarak Kafkas Cephesi ile ilgili çalışma yapan bir başka yazar ise Emekli Yarbay Fehmi’dir. “Büyük Harpte Azerbaycan Harekâtına Bir Bakış”²²⁶ ismini taşıyan çalışma, 1 Mart 1935 tarih ve 96. sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanmıştır. Yazar, V. Kafkas Tümeni’nin Azerbaycan harekâtına katılmış bir asker olarak, hatıralarından yola çıkarak, Azerbaycan Harekâtını değerlendirmiştir.

Askerî Mecmua’da Irak Cephesi hakkında yazılan yazılarda da hatıra niteliği taşıyanlar bulunmaktadır. Tuğgeneral İsmail Berkuk tarafından yazılıp Haziran 1940 tarihinde 117 sayılı Askerî Mecmua’da yayınlanan “Irak’ta Garraf Muharebeleri”²²⁷ isimli çalışma bunlardan biridir. İsmail Berkuk, savaşı bizzat yaşamış olan kimselerin, yaşadıkları olayları ve tecrübelerini yazmaları gerektiğini düşünmektedir. Çünkü askerî tarihin ancak bu şekilde anlam kazanabileceğini ifade etmektedir. Bu yüzden kendisi de Irak Cephesinde görev yaparken katıldığı muharebelerden biri olan ve 1916’da gerçekleşen Garraf Muharebeler hakkındaki makalesini yazmıştır.

---

²²³ Mehmet Nihat, a.g.m.

²²⁴ Tefik Sağlam, a.g.m.

²²⁵ Mithat Alacalıoğlu, a.g.m.

²²⁶ Fehmi, a.g.m.

²²⁷ İsmail Berkuk, “Irak’ta Garraf Muharebeleri”.

İsmail Berkuk'un Irak Cephesi ile ilgili olarak yazmış olduğu "Irak Cephesindeki Muharebelere Dair Bazı Hatıralarım"²²⁸ isimli çalışması da yine yazarın Irak Cephesindeki hatıralarından oluşmaktadır. Yazar Irak Cephesinde LI. Tümenin Kurmayı olarak görev yaptığı sırada yaşadığı bazı önemli olayları bu makalesinde kaleme almıştır.

Irak Cephesinde görev yapan ve bu görevi sırasında yaşadığı olaylardan yola çıkarak Irak Cephesini anlatan bir başka yazar ise Binbaşı Abidin'dir. "Irak Darülharekâtı Hakkında Birkaç Söz"²²⁹ ismini taşıyan ve 1926 tarih ve 63 sayılı Askerî Mecmua'da yayınlanan yazısında yazar, Irak Cephesinde Türk kuvvetlerinin, İngiliz kuvvetlerine karşı vermiş olduğu mücadeleyi ve bölgesel şartlardan kaynaklanan zorlukları kendi yaşadıklarından yola çıkarak anlatmıştır.

Yarbay Rahmi tarafından yazılan ve 1926 tarihli 63. Sayıda yayınlanan "Irak'ta Büyük Kıtâatın Yürüyüşleri"²³⁰ isimli çalışma da hatıra niteliği taşımaktadır. Yazar, Irak Cephesindeki hadiseleri yaşadıklarından yola çıkarak makalesinde anlatmış ve tecrübelerine dayanarak bazı çıkarımlarda bulunmuştur.

Süveyş (Kanal) Cephesi ile ilgili olarak Kurmay Yarbay Celaleddin Sorguncu tarafından yazılan "1915 Senesi Başındaki Süveyş Kanalı Geçit Harekâtı ve İstihkâm Birliklerinin Kullanılması Hakkında Bir Tetkik"²³¹ isimli çalışma da hatıra niteliği taşımaktadır. Yazar, 1915 yılının ilk ayında gerçekleştirilmiş olan harekâta bizzat katılmış ve Süveyş Kanalı'nın geçilmesine bizzat şahit olmuştur. yazar makalesini harekâta başından sonuna kadar katılmış bir subay olarak yazdığını ifade etmiştir.

2- Yazarların Kullandıkları Hatıralar

Hatıralar Askerî Mecmuada Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleeri konusunda yayınlanmış olan makalelerde sıkça kullanılmış olan kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında etkin rol oynamış olan komutan ve devlet adamlarının yazmış olduğu hatıralar dönemin aydınlatılması açısından önemlidir. Askerî Mecmua'nın yayımlandığı yıllar göz önünde bulundurulduğunda, hatıraların Birinci Dünya Savaşı tarihinin oluşturulmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

---

²²⁸ İsmail Berkuk, "Irak Cephesindeki Muharebelere Dair".

²²⁹ Abidin, a.g.m.

²³⁰ Rahmi, a.g.m.

²³¹ Celaleddin Sorguncu, a.g.m.

Öncelikle Birinci Dünya Savaşı hakkında yazılmış olan hatıralar hakkında bilgi vereceğiz.

“Büyük Harp Esnasında Alman ve Türk Kumandanlıkları”²³² ismi ile yayınlanan makalede bazı Alman kumandanlarının hatıralarından yararlanılmıştır. Bu çalışmada yararlanılmış olan hatıralardan ilki General Ludendorf’a aittir. Ludendorf hatıralarında Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti’nin durumu hakkında bazı bilgiler vermiştir. Osmanlı Devleti’nde istihbarat hizmetlerinin bile iyi yerine getirilemediğini ifade ederek yedi farklı istihbarat teşkilatı’nın eksik raporlar vermesinden şikayet etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nde cephe gerisindeki ulaşım işlerinin güçlüğünden söz etmiş ve Bağdat demir yolu hattının bu derece eksik kalmış olmasına şaşırmıştır. Ludendorf, Osmanlı Devleti’nin Kafkas ve Irak cephelerindeki askerî ve stratejik hedeflerinin ne olduğunu ve bunun için Türklerin ne yapmayı düşündükleri konusunda da şüpheleri bulunduğunu belirtmiştir. Ludendorf’un hatıralarında yer alan ve yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız bilgiler, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki durumunun ortaya koyulması açısından önem taşımaktadır.

Yine aynı çalışmada kullanılmış olan hatıra türündeki bir diğer kaynak ise Birinci Dünya Savaşı’nı konu alan pek çok araştırmada da kullanıldığını bildiğimiz Liman von Sanders’in hatıralarıdır. Yazar Liman von Sanders’in hatıralarından Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Almanya-Türkiye ilişkilerini genel olarak ortaya koymak maksadıyla yararlanmıştır. Söz konusu makalede kullanılan bir diğer hatıra ise Feld Mareşal Hindenburg’un hatıralarıdır. Yazar Meloşer, hatıralarını kullandığı Alman komutanlarını ve eserlerini bir anlamda kıyaslayarak Feld Mareşal Hindenburg’un görüşlerini “daha basiretkâr ve daha ruhiyetşinas” olarak vasıflandırmıştır. Çünkü Hindenburg maddî yetersizlikler içerisindeki Türk halkının dayanma ve mücadele gücünün kaynağını farklı bir bakış açısı ile ortaya koymaya çalışmıştır. Onun “Köhne Osmanlı İmparatorluğu’nu esrarengiz bazı kuvvetler ayakta tutuyordu. Bu kuvvet ihtimal ki İslam iman ve itikadı idi. Fakat bu hususta bir hüküm vermeye selahiyattar değiliz” sözleri Türklere olan yaklaşımını ortaya koymaktadır²³³.

Çanakkale Cephesi ile ilgili olarak kaleme alınmış olan makalelerde de hatıra türünde çalışmalardan yararlanılmıştır. Dönemin İngiltere Bahriye Nazırı W. W. Churchill’in hatıralarına Tümgeneral Sabit tarafından kaleme alınmış olan “Çanakkale Harbi’nde İngiliz Sevk ve İdaresi” isimli çalışmada sıkça müracaat edildiğini görmekteyiz. W. Churchill’in

---

²³²M. Laşer, a.g.m., s. 58.

²³³M. Laşer, agm, s. 53,58.

hatıratının sözü edilen çalışmada kullanılan kısımlarının genelinde Birinci Dünya Savaşı ile ilgili bir takım plânlardan ve itiraflarlardan ibaret olduğu görülür. W. Churchill, daima deniz taarruzuna taraftar olduğunu, askerî vaziyeti ve orduların durumunu bildiği için, Gelibolu Yarımadasında Türk tarafı ile çetin muharebeler yapmanın ciddiyetini ve zorluğunu anladığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra hatıralarında hedefinin, yapılan deniz taarruzları sonucunda elde edilecek başarıların ardından Yunanistan, Bulgaristan ve Rusya'nın kendilerine yardım etmesi şeklinde ortaya koyulduğu görülmektedir²³⁴. Tümgeneral Sabit, W. Churchill'in hatıralarına çalışmasının ikinci kısmında müracaat etmiştir. Yazar, İngiliz plânındaki hataların menşeyini anlamak için W. Churchill'in Lord Kitchner hakkında yazmış olduğu satırların okunması gerektiğini düşünmektedir. Buna göre W. Churchill, Lord Kitchner'in şahsî nüfuzu, meslekî tecrübesi ve zekâsı ile İngiliz Harp Komitesi'nde görüş ve kararları tartışılmayan bir kimse durumuna geldiğini, bunun da alınan kararların iyi kritik edilememesine neden olduğunu söylemiştir. Onun parlak çehresinin ardında pek çok zayıf noktaların gizli olduğu ve bunların delillerinin de giderek arttığını söyler. Onun bütün Savaş Bakanlığını kendi şahsiyetiyle idare ettiğini ve Savaş Bakanlığındaki subayların da ona saygı duymaktan başka bir iş yapmadıklarını söyler. W. Churchill'in bu gidişten endişelenmekte olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ona göre, savaş için hiçbir plan yapılmıyor ve çeşitli ihtimaller de yeterince ayrıntılı bir biçimde irdelenmiyordu. Tümgeneral Sabit'in çalışmasında kullanılan diğer hatıralar ise Klavzeviç ve Moltke'nin hatıralarıdır. Yazar bir harpte savunma ve taarruzun kıymetinin ne olduğunu ortaya koymaya çalışırken bu kaynaklardan yararlanmaktadır. Buna göre, Klavzeviç savunmanın bir harpte taarruzdan daha kıymetli olduğu görüşündedir. Fakat ne Moltke ne de Klavzeviç savunmanın muharebe şekli itibarıyla gücünü izah ederken taarruzun önemini inkar etmemişlerdir. İngiliz General Hamilton'un Kurmay Başkanı Albay Aspinal'in hatıraları da Tümgeneral Sabit'in çalışmasında yararlanılan kaynaklar arasında yer almaktadır. Albay Aspinal'in, 8 Ağustos 1915 sabahı Suvla Koyuna geldiği ve kuvvetlerinin bu sırada bölgedeki durumu hakkında hatıralarında bilgi verdiği görülmektedir. Albay Aspinal, Suvla Koyu'na geldiğinde orada gördüğü manzaradan yola çıkarak harekâtın tamamen başarılı olduğu kanaatine varmıştır. Çünkü asker istirahat etmektedir. Daha sonra II. Tümen Komutanı General Hammersley ile karşılaşmış ve ondan 9 Ağustos'tan önce ilerlemek için emir almadığını öğrenmiştir. Türk tarafının ihtiyatlarının bölgeye ulaşmasından önce Suvla Koyunu örten tepelerin ele geçirilmesi gerektiğini düşünen Albay Aspinal'in bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin

---

²³⁴ Sabit, a.g.m., Sayı 85, s.50.

durumundan hoşnut olmadığı ve en kısa zamanda harekete geçilmesini düşündüğü görülmektedir²³⁵.

Yüzbaşı Ahmet Şevket tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olan “Çanakkale”²³⁶ isimli çalışmada da Liman Fon Sanders'in “Türkiye’de Beş Sene” isimli hatıralarının kullanıldığı görülmektedir. Çanakkale Muharebeleri de dâhil olmak üzere Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin askerî hayatında son derece büyük roller oynamış olan Liman Fon Sanders'in hatıraları, Çanakkale Cephesi'nde İngilizler tarafından savaş muhabiri olarak görevlendirilmiş olan Elis Bartlet'in hatıraları ile karşılaştırılarak kullanılmıştır. Yazar, Elis Bartlet ve Liman von Sanders'in hatıraları ile ilgili bir kıymet hükmü vermiş ve Bartlet'in “Sansürsüz Çanakkale Harekatı” ismini taşıyan hatıralarının Alman Generalinin hatıralarına göre daha kıymetli olduğu kanaatine varmıştır. Çünkü, muhabir Bartlet hadiseleri olduğu gibi yazmış ve İngilizlerin hatasını açıkça dile getirmiştir. Hatıra kıtaatın cesaret ve şecaatini dile getiren ifadeler ile başlamış ve zafer yıldızının sönmesiyle son bulmuştur. Bartlet'in hatıralarında Türklere de bahsedilmiştir. Almanlar idaresinde bulunan Türk askerinin müdafaasın takdir eden Bartlet Türk askerinin her türlü techizat ve imkândan yoksun olmasına rağmen, insanüstü harikalar meydana getirdiğini ifade etmiştir. Nihayet zaferin Türklere ait olduğunu kabul ve teyit etmiştir.

General Liman von Sanders'in hatıralarını kullanan bir başka yazarımız ise Kurmay Yüzbaşı Şemsi Zobu'dur. “Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi?”²³⁷ isimli çalışmada yazar, Liman Fon Sanders'in hatıralarının yanı sıra Cemal Paşa, ve Talat Paşa gibi Türk Kumandan ve devlet adamlarının hatıralarından da istifade etmiştir. Ancak kullanılan hatıraların, makalenin nerelerinde kullanıldığı ve hangi kısımlarının kullanıldığı çalışmada belirtilmemekle birlikte, bilgilerin genellikle Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girişi ile ilgili kısımlarda yer aldığı anlaşılmaktadır.

Kafkas Cephesi ile ilgili olarak kaleme alınmış olan makalelerde de hatıra türü kaynaklar kullanılmıştır. Örneğin, “Büyük Harp'te Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik”²³⁸ isimli çalışmada dönemin Sıhhiye Reisi İbrahim Tali Bey'in notlarından yararlanılmıştır. Bu notlar XXXIV. ve XVIII. Tümenlerin durumu hakkındadır. İbrahim Tali Bey, notlarında askerî çadırlarda sefil bir hayat yaşamakta olduğunu ve tam anlamıyla gıda alamadığını ifade ederek, bölgedeki Türk askerinin bu dönemde içerisinde bulunduğu şartları ortaya koymuştur.

²³⁵ Sabit, a.g.m., Sayı 86, s.333,340,343,344.

²³⁶ Mosorof, a.g.m., s. 21.

²³⁷ Şemsi Zobu, a.g.m., s. 763.

²³⁸ Tefrik Sağlam, a.g.m., s. 502.

Askerî Mecmua'da Irak Cephesi ile ilgili olarak kaleme alınmış olan makalelerde de hatıra türünde kaynaklar bulunmaktadır. Fakat hatıralardan yararlanma oranı Irak Cephesi ile ilgili makalelerde, Çanakkale ve Kafkas Cephesi ile ilgili makalelere oranla çok düşük kalmaktadır. İsmail Berkuk tarafından kaleme alınmış olan “İrak'ta Garraf Muharebeleri”²³⁹ isimli çalışmasında hatıralara müracaat etmiştir. Garraf Muharebeleri yazarın kendisinin de katılmış olduğu muharebelerden biridir. Bu konu ile ilgili bir çalışma yapmak istediğinde, Garraf Muharebelerini idare etmiş olan III. Alay Komutanı Binbaşı Nazmi Solok'tan Garraf muharebeleri ile ilgili hatıralarını göndermesini talep etmiştir. Anlaşıldığı üzere Nazmi Solok, bir takım notlarını kendisine göndermiş ve yazar bu bilgilerden çalışmasında yararlanmıştır. Bunun yanı sıra yazar 25 Ocak 1917'de gerçekleşen Garraf Muharebeleri ile ilgili olarak bazı bölük ve takım komutanlarının hatıralarından da istifade etmiştir. Bunlardan biri ismi belirtilmemiş olan bir Bölük Komutanı Teğmen'in hatıralarıdır. Teğmenin 25 Ocak 1917 tarihli muharebe ile ilgili olarak vermiş olduğu bilgi; “Türk mevzilerini işgal eden ve ardı ardına hücum eden ve arkadan takviye kuvvetleriyle desteklenen İngilizlere karşı Türk askerî boğuşma muharebesi başlatmıştır. Çok az bir kuvvetle, cesaretiyle ve yetersiz mühimmatla savaştan Türk askerinin, İngiliz askerlerinin işgal ettikleri siperleri terk etmek zorunda bıraktıkları anlaşılmaktadır.” Şeklinde dir. Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cephesi ile ilgili çalışmalarda yararlanılmış olan hatıralar bu şekildedir. İncelemiş olduğumuz çalışmalarda hatıra türü kaynakların yanı sıra mektuplardan da yararlanılmış olduğunu görmekteyiz.

C- MEKTUPLAR

Birinci Dünya Savaşı sırasında bazı komutan ve devlet adamlarının çeşitli konularda kaleme almış oldukları mektuplar olayları aydınlatmada öneme sahiptir. Fakat Askerî Mecmuada yayınlanmış olan makalelerde sözünü ettiğimiz anlamda mektup türü kaynaklara çok fazla müracaat edilmediği görülmektedir. Askerî Mecmua'da, mektup türünün kaynak olarak kullanıldığı iki adet çalışma bulunmaktadır. Kaynak olarak kullanılan mektuplardan ilki, Lord Fisher tarafından W. Churchill'e, diğeri ise Nazmi Solok tarafından İsmail Berkuk'a yazılmıştır.

---

²³⁹ İsmail Berkuk, “İrak'ta Garraf Muharebeleri”, s.285,312-313.

Lord Fisher'in mektubu, Çanakkale Cephesi ile ilgili olarak, Tümgeneral Sabit tarafından kaleme alınmış olan, "Çanakkale Harbinde İngiliz Sevk ve İdaresi"²⁴⁰ isimli çalışmada konu edilmiştir. Çanakkale Cephesi hatta genel olarak Birinci Dünya Savaşı'nın sevk ve idaresi konusunda tamamıyla farklı düşünen Lord Fisher 16 Ocak 1915 tarihinde W. Churchill'e bir mektup yazmıştır. Lord Fisher mektubunda, Türkiye'ye taarruza taraftar olduğunu fakat bu konuda toplântılar yapılarak vakit kaybedildiğini ve hiç kimsenin bu konuda bir plânının bulunmadığını ifade etmiştir. Lord Fisher mektubunda, Çanakkale taarruzunu, derhal yapılması şartıyla kabul ettiğini belirtmektedir. Aksi halde taarruz imkanının kaybedileceği kanaatindedir. Lord Fisher söz konusu mektupta Çanakkale taarruzu ile ilgili plânını da belirtmiştir. Ona göre;

- 1- Genel Kurmay İkinci Başkanı Robertsan harekâta katılacak olan orduların Komutanı olmalıdır.
- 2- Kuvvetleri doğruca Beşike'ye çıkartmak ve burada Mısır'daki kuvvetler ile Hayfa ve İskendrun'a çıkarma hareketleri yapmak gerekmektedir.
- 3- Petrol bölgesi olan Musul ile tren yolu bağlantısı olan İskenderun işgal edilip Almanlar kapı dışarı edilmelidir.

Söz konusu mektuptan çalışmasında istifade eden yazarımız Tümgeneral Sabit, Lord Fişer'in yukarıdaki plânı ile İngiliz Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Harekat Dairesi'nin plânını karşılaştırmıştır. Yazar İngiltere Bahriye I. Lordu Fişer'in plânını amaca son derece uygun, basit ve açık olarak nitelendirmiştir. Bu plân sayesinde elde bulunan kuvvetlerin defaten ve seri bir halde rakip taraf üzerine saldırtmanın ve baskın imkanını elde etmenin mümkün olduğunu düşünen yazar, Erkan-ı Harbiye Harekat Dairesi'nin plânını Lord Fişer'in plânına göre mukayese edilemeyecek derece dar olarak nitelendirmiştir²⁴¹.

Mektup türünde kaynakların kullanıldığı bir diğer çalışma ise Irak Cephesi ile ilgili olarak kaleme alınmış olan "Irak'ta Garraf Muharebeleri"²⁴² isimli çalışmadır. Yazar İsmail Berkuk, 3. Alay Kumandanı Nazmi Solok'tan almış olduğu cevabî mektuba çalışmasında yer vermiştir. Nazmi Solok mektubunda, 52 gün sürmüş olan Garraf Muharebeleri sırasında Türk askerinin bölgede göstermiş olduğu kahramanlık ve fedakarlıkları dile getirmiştir. Ayrıca bu muharebede görev yapmış olan her bir askerî isimsiz bir kahraman olduğunu da ifade eden Nazmi Solok, kendisinden hatıralarını istemiş olan İsmail Berkuk'a; "Garraf sahnesinden

---

²⁴⁰ Sabit, a.g.m., Sayı 85, s. 48,49.

²⁴¹ Sabit, a.g.m., Sayı 85, s. 48,49.

²⁴² İsmail Berkuk, "Irak'ta Garraf Muharebeleri", s.285-286.

münferit sahneler ayıramıyorum, birini yad ederken diğeri unutmuşum gibi geliyor, bir kahramanlık buketinden hangi çiçeği ayırayım” diyerek duygularını ifade etmiştir.

D- TELİF ESERLER

Çalışmamızın bu bölümünde Askerî Mecmua’da Birinci Dünya Savaşı Türk Cephelele ile ilgili olarak yayınlanmış olan çalışmalarını telif eserler kapsamında değerlendireceğiz. Telif eserlerin, İncelemekte olduğumuz çalışmalarda sıkça kullanılmadığı görülmektedir. Bunun sebebi ise bizzat yazarlar tarafından da dile getirildiği gibi makalelerin kaleme alındığı dönemde telif eserlerin henüz kaleme alınmamış olmasıdır. Biz Askerî Mecmua’da Birinci Dünya Savaşı Türk Cephelele ile ilgili makalelerin yazımına kaynaklık etmiş olan telif eserler hakkında çalışmamızda bilgi vereceğiz. Bunun için öncelikle Birinci Dünya Savaşı hakkında genel olarak yazılan makalelerde kullanılan telif eserleri inceleyeceğiz.

Bu grupta incelediğimiz makalelerden “Büyük Harp ve İstiklal Harbinde Türk Ordusu İçin Süvari Kullanılmasından Alınan Dersler”²⁴³ isimli çalışmada, Atatürk’ün 1935 senesinde Harp Akademisi’ne vermiş olduğu bir Konferans metninin daha sonra kitap olarak çıktığı ve yazarın da bu çalışmayı makalesinde kullandığı anlaşılmaktadır. Kullanılan bu kitapta, Kafkas Cephesi’nde Türk ordusunun gerçekleştirmiş olduğu harekât üzerinde durulmuş ve o dönemde yapılan sevk ve idare hataları ortaya konulmuştur.

Çanakkale Cephesi hakkında yazılmış olan makalelerde yararlanılan ve telif eser kapsamına giren kaynakları ise şu şekilde belirtmemiz mümkündür. Yarıbay Bursalı Mehmet Nihat tarafından hazırlanmış olan “Büyük Harp’te Çanakkale Seferi” isimli çalışmada yazar Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra yayınlanmış olan bir takım çalışmalardan yararlandığını ifade etmiştir. Fakat yazar, bu eserleri tanımamızı sağlayacak her hangi bir bilgi vermemiştir. Yalnızca kullanıldığı belirtilen fakat neler olduğu bilinmeyen bu kaynakların çoğunlukla Çanakkale Cephesi’nin sevk ve idaresi hakkında olduğu anlaşılmaktadır²⁴⁴.

Kafkas Cephesi ile ilgili olarak kaleme alınmış olan makaleleri incelediğimiz zaman da telif eserlerden yararlanılmış olduğu görülür. Emekli Yarıbay Fehmi tarafından kaleme alınmış olan “Büyük Harpte Azerbaycan Harekâtına Bir Bakış”²⁴⁵ isimli makalede, yazar, Yarıbay Rüşti Bey tarafından yazılan “Bakü Yollarında Beşinci Kafkas Fırkası” isimli eseri

---

²⁴³ M. Rahmi Sanalan, a.g.m., s. 298.

²⁴⁴ Mehmet Nihat, a.g.m., s.66.

²⁴⁵ Fehmi, a.g.m., s. 164.

çalışmasında zikretmiş ve bu eseri harp tarihimizin boşluğunu dolduran bir eser olarak değerlendirmiştir.

Yine Kafkas Cephesi ile ilgili olarak Emekli Doktor Tümgeneral. Tevfik Sağlam tarafından kaleme alınan ve Kafkas Cephesi'ndeki sağlık durumunu ele alan yegane çalışma olan “Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik”²⁴⁶ isimli çalışmada da telif eser kullanıldığını görmekteyiz. Yazar, çalışmasında Kafkas Cephesindeki sağlık durumunu incelediğinde, 1877-78 seferinde, kış başlangıcında Erzurum'daki sağlık durumunu ortaya koymaya çalışmış ve bu maksatla Mehmet Arif Bey'in “93 Harbi'nde Başımıza Gelenler” isimli eserinden yararlanmışır.

Kafkas Cephesi kapsamında değerlendirdiğimiz “Büyük Harpte Şark Darülharekâtının Harp ve Harekat Üzerine Yaptığı Tesirler Hakkında Coğrafî Bakımdan Bir Etüt”²⁴⁷ isimli çalışmada ise yazar “Rus Askerî Neşriyatı”ndan yararlandığını ifade etmiştir. Fakat bu neşriyatın nelerden oluştuğu, hangi kitap ya da belgeleri kapsadığı konusunda çalışmada hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yazarın Rus askerî neşriyatı olarak ifade ettiği kaynaklar Kafkas Cephesi'nin ulaşım durumu ile ilgilidir. Rus askerî neşriyatına göre harp sahası çok dağlık, sarp ve yabani olup, derin ve karanlık geçitlerden oluşmaktadır. Yollar ise bakımsız, eski ve yalnızca yük hayvanları tarafından kullanılabilir durumdadır.

Irak Cephesi ile ilgili olarak kaleme alınmış makalelerde kullanılan telif eserler hakkında ise şunları söyleyebiliriz. İsmail Berkuk'a ait olan “Irak'ta Garraf Muharebeleri”²⁴⁸ isimli çalışmada Nazmi Solok'un bir eserinden söz edilmiştir. Söz konusu eser, Nazmi Solok tarafından kaleme alınmış olup Garraf Muharebelerinde görev yapan III. Alayın iki ciltlik harp tarihidir. Fakat çalışmada, bu eserin, Nazmi Solok'ta da bulunmadığı ve Harp Tarihi Encümeni'nde olması gerektiği ifade edilmiştir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan Birinci Dünya Savaşı Türk Cephelerini ilgilendiren yazılarda belli başlı telif eserlerin dışında telif eser kullanılmadığı görülmektedir. Ayrıca yazarlar tarafından kullanıldığı belirtilen bir takım telif eserlerin ise yalnızca ismi zikredilmiştir. Ayrıca bu kaynakların kullanılmış olduğu çalışmada, ne suretle kullanıldığı konusunda tam olarak bilgi verilmediği görülür. Bunun yanı sıra bazı telif eserlere müracaat edildiğini belirten fakat bu eserlerin isminin bile belirtilmediği makaleler ile de karşılaşmaktadır. Bu durum, Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cephelerinin ele alındığı dönemdeki kaynak eser sıkıntısının da

---

²⁴⁶ Tevfik Sağlam, a.g.m., s. 492.

²⁴⁷ Raşit Gürgen, a.g.m., s.39.

²⁴⁸ İsmail Berkuk, “Irak'ta Garraf Muharebeleri”, s.286.

bir göstergesidir. Askerî Mecmua’da yer alan makaleler bu yönüyle, Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleeri konusunda yapılan ilk çalışmalar olma özelliği taşımaktadır.

E- TERCÜME ESERLER

Askerî Mecmua’nın, yayınlandığı dönemde Birinci Dünya Savaşı tarihinin henüz yazılmakta olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu durum Birinci Dünya Savaşı hakkında yazan kimi yazarlar tarafından da dile getirilmiş ve Birinci Dünya Savaşı ile ilgili resmî bir tarih çalışmasının henüz yapılmamış olduğu ifade edilmiştir. Bu durumda bu konuda görüş ve düşüncelerini kaleme almak isteyen yazarlarımızın ya da dönemi yaşamış olan devlet adamı ve askerlerin, tercüme eserlere müracaat etmeleri de zorunlu hale gelmiştir.

Yukarıdaki açıklamamıza paralel olarak Kurmay Yüzbaşı Şemsi Zobu’nun “Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi?” isimli çalışmasında, Alman Arşivi tarafından yayınlanan (Balkan ve Türkiye’de Büyük Harp) isimli eser kullanılmıştır. Bu eser Şemsi Zobu’nun hocası Kurmay Yarbay Nihat Bürrian tarafından tercüme edilmiştir. Şemsi Zobu, kaynak olarak Alman Arşivinin yayınlamış olduğu bu kaynağı kullanarak Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girmesinin Almanlar tarafından nasıl karşılandığını açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Tabii yazarın bu tür eserlere müracaat etmesinde Türkiye’de henüz bu konuda doyurucu çalışmaların olmaması etkili olmuştur²⁴⁹.

Çalışmasında tercüme eserlerden yararlanan bir başka yazarımız ise Tümgeneral Sabit’tir. Sabit, Avustralya resmî askerî tarihinden yararlanmıştır. Çanakkale Cephesi’nin nasıl doğduğunun açıklaması yapılırken kullanılan eserde Çanakkale Cephesi’nin açılmasına sebep olan unsurlar “Gelibolu faciası, W. Churchill’in vâsi karihasından, topçuluktan bî haber bir adamın cehlinden ve heyecanlı bir gencin ihtiyar ve batî dimağlar üzerinde yaptığı meşum ikna kuvvetinden doğmuştur” sözleriyle ortaya koyulmuştur²⁵⁰.

Kendisi de Türkçe’ye tercüme edilmiş bir çalışma olan ve ... Mosorof tarafından kaleme alınmış olan “Çanakkale” isimli çalışmada da bir takım tercüme eserlerin kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan en önemlisi ise sözünü ettiğimiz makalenin yazılma sebebi olarak belirtilmiş olan İngiliz Savaş Muhabiri Bartlet’in “Sansürsüz Çanakkale Harekatı” isimli eseridir. Yine aynı çalışmada Almanlar tarafından kaleme alındığı anlaşılan fakat yazarı ve

---

²⁴⁹ Şemsi Zobu, a.g.m., s.763.

²⁵⁰ Sabit, a.g.m., Sayı.85, s.60.

içeriği hakkında tam bilgi verilmeyen “Çanakale Vekayii” isimli bir eserin kullanıldığı da görülmektedir²⁵¹.

Kafkas Cephesi hakkında yazılmış olan makalelerde de bazı tercüme eserler kullanılmıştır. “Penek Muharebesi ve Bundan Alınan Dersler”²⁵² isimli çalışma bunlardan biridir. Kafkas Cephesinde Osmanlı-Devleti ve Rusya arasında gerçekleşen muharebeler ele alınırken, Rus yazar Gneral Moslovski’nin “Büyük Harpte Kafkas Cephesi” isimli eserinin tercümesi kullanılmıştır. Böylece yazar aynı muharebenin Ruslar açısından nasıl ele alındığını ortaya koyma imkanına sahip olmuştur.

Irak Cephesi ile ilgili olarak ise, İsmail Berkuk’a ait olan “Irak’ta Garraf Muharebeleri”²⁵³ isimli çalışmada yazar, Lodendrof’a ait “Topyekün Harp” isimli eserden yararlanmış olduğu görülmektedir. Bu eserde geçen bazı ifadeler talim ve terbiyenin yalnızca “hazırol”da beklemek ya da selam vermek olmadığını ortaya koymaktadır. Talim ve terbiyenin daha çok topyekün harpten doğan mücadelenin sinir gerginliği içerisinde her türlü zahmet ve zorluğa katlanarak dayanmak, cesaretle ve yılmadan harekete geçmek için ruh dünyasını sağlamlaştırmak olarak anlaşılması gerektiği belirtilmektedir.

F- GAZETELER

Askerî Mecmua’da yazılmış olan makalelerin geneli düşünüldüğünde gazetelerden sıkça yararlanılmadığı görülür. Bu konudaki tek istisna, Birinci Dünya Savaşı hakkında yazılmış olan “Büyük Harpte Küçük Bataryam; İngiliz Fransız Muavin Kruvazörlerini Nasıl Batırdı?”²⁵⁴ isimli çalışmadır. İzmir’de çıkan “Anadolu Gazetesi”nin 13 Nisan 1919 tarih ve 2275 ve 2276 numaralı nüshalarında Fransız “Figaro” gazetesinden naklen, Akademi Fransız üyelerinden Piyer Loti’nin Türklerin ne kadar üstün bir millet olduğuna dair yazmış olduğu makalesi kullanılmıştır. Piyer Loti, makalesinde Türk askerînin Fransız askerlerine gösterdiği şefkatten söz ederek Türk – Fransız ilişkilerinin söz konusu dönemdeki durumunu eleştirmiştir.

---

²⁵¹ Mosorof, a.g.m., s. 16.

²⁵² Mithad Alacalıoğlu, a.g.m., s.35.

²⁵³ İsmail Berkuk, “Irak’ta Garraf Muharebeleri”, s.312.

²⁵⁴ M. Ertuğrul, a.g.m., s. 727.

III. BÖLÜM

ASKERÎ MECMUA'DA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRK CEPHELERİ

Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleeri konusunda yayınlanmış olan yazıların bir bütünlük taşımadığı görülmektedir. Bu durum hem konu hem de yöntem açısından geçerlidir. Konu bakımından düşünüldüğünde yazarların, genellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında kendilerinin de katıldıkları muharebeler hakkında yazı yazdıklarını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra bir cephenin bütünüyle ele alınmadığı ve genellikle bir takım muharebeler üzerinde durulduğu görülmektedir. Fakat Askerî Mecmua'nın, belli sayılarının ek yada tarih kısımları da yayınlanmıştır. Bu kısımlarda makaleler düzeyinde gördüğümüz çeşitliliğin biraz daha düzenli hale geldiği ve Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleeri konusunda bütünlük arz eden çalışmaların yer aldığı görülmektedir.

Yöntem açısından ele aldığımızda ise Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleeri konusunda yayınlanmış olan çalışmaların bir kısmının hatıra olarak kaleme alındığını görmekteyiz. Çalışmaların bir kısmı ise yerli ve yabancı birtakım kaynaklardan yola çıkılarak hazırlanmış olup tetkik eser özelliği taşımaktadır. Bunun yanı sıra yabancı yazarlar tarafından kaleme alınmış olan bir takım yazıların da Türkçe'ye çevrilmek suretiyle Askerî Mecmua'da yayınlanmış olduğu görülmektedir.

A-ÇANAKKALE CEPHESİ

Çanakkale'de Birinci Dünya Savaşı sırasında çok büyük bir cephenin açılması ve bu cephenin savaşı yönlendirecek derecede önemli hale gelmesi bir rastlantı değildir. Çanakkale ve Karadeniz Boğazları bölgesi Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruması durumunda dahi I. Dünya Savaşı boyunca İtilaf Devletleri tarafından mutlaka başvurulacak bir bölge durumunda idi. Rusya ile bağlantı kurup Rus Ordusunun imdadına yetişmek mecburiyeti de İngiltere ve Fransa tarafından Boğazlara yönelik bir teşebbüs için yeter bir sebep idi. Osmanlı Devleti ise böyle bir teşebbüste Boğazlardan geçişe izin vererek düşmanı olan Rusya'ya

kendi eli ile yardım etmiş olacaktı. Boğazlardan geçiše izin vermemek ise Osmanlı Devleti için Çanakkale’de yine mutlak bir savaş anlamına gelecekti²⁵⁵.

Savaşın ilk dönemlerinden itibaren İtilaf Devletleri -özellikle İngiltere- Çanakkale’ye yönelik taarruz fikirleri üretmeye başlamışlardır. İngilizlerin bu dönemde Çanakkale ile ilgili düşünce ve plânları Askerî Mecmua’da yayınlanan çeşitli makalelerde detaylı bir biçimde ele alınmıştır. İtilaf Devletlerinin Çanakkale Boğazı’na düzenlemiş oldukları deniz taarruzu bir çok defa tekrarlanmasına ve büyük çabalar gösterilmesine rağmen başarıya ulaştırılamamıştır. Ancak Çanakkale’de elde edilecek bir askerî başarı ile ulaşılmak istenen önemli siyasî ve askerî hedeflerin bulunması İtilaf Devletlerinin bu bölgede ısrarcı olmalarına neden olmuştur. Denizden yapılan taarruzların sonuçsuz kalması karadan taarruz edilmesi düşüncesini doğurmuştur. Askerî Mecmua’da yayınlanan makalelerin genelinde Çanakkale’ye yapılan taarruzlar incelenirken, deniz ve kara taarruzu olarak belirgin bir ayırımın yapıldığı görülmektedir.

Tümgeneral Sabit tarafından Askerî Mecmua’da yayınlanan “Çanakkale Harbinde İngiliz Sevk ve İdaresi” isimli makale, Çanakkale Cephesi’nde yaşanan deniz muharebelerinin ortaya çıkış sebeplerini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra bu dönemde gelişen olayların İngiltere komuta makamındaki boyutlarının da Tümgeneral Sabit’in makalesinden takip edilmesi mümkündür. Tümgeneral Sabit, İngiltere’nin deniz taarruzuna karar vermesi ile ilgili olarak; Osmanlı Devleti’nin Goben ve Breslav isimli Alman Savaş gemilerini çeşitli sebeplerle ülkesine kabul ettiğini bu gemilere bayraklarının asmalarına izin verdiğini belirtmektedir. Yazar, İngiltere Donanmasının bu iki gemiyi Akdeniz’de ele geçiremediği için Çanakkale Boğazı önlerine kadar takip ettiğini ve Alman savaş gemilerini bahane ederek 12 Ağustos 1914 tarihinden itibaren Boğazı abluka altına aldığını ifade etmekte ve İngiltere’nin bu tarihten itibaren Çanakkale Boğazı’na düzenlenecek bir deniz taarruzunun hazırlıklarına fiili olarak başladığını düşünmektedir.

Yazarın çalışmasında verdiği bilgilere göre, bölgede görev yapacak olan Birleşik Filonun komutanlığına Amiral Karden getirilmiştir. İngiltere Bahriye Nazırı W. Churchill’in kafasında yatan düşünce Karadeniz’den sonra Baltık Denizi hâkimiyetini de ele geçirmek idi. Fakat öncelikli hedef Boğaz’a yapılacak olan bir taarruzla Karadeniz’de üstünlüğü elde etmektir. Çanakkale Boğazı’na yönelik deniz taarruzunun mahiyetini, Türk tarafı ile İtilaf Kuvvetlerinin durumunu ve Türk tarafının herhangi bir saldırı karşısında aldığı ya da almaya çalıştığı savunma tedbirlerini ise Yarbay Mehmet Nihat’ın “Büyük Harpte Çanakkale Seferi”

---

²⁵⁵ Mehmet Nihat, a.g.m., s.5.

ismi ile yayınladığı makaleden yararlanarak izah etmemiz mümkündür. Buna göre; Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazı'nda herhangi bir saldırıya karşı öteden beri savunma tedbirleri almaya çalışmıştır. Örneğin Kırım Harbi'nden sonra Boğazların güçlü silahlar ile güçlendirilmesi konusunda çeşitli adımlar atılmış ve Boğazların stratejik kısımlarında yeni silahlar ile savunma sistemleri güçlendirilmiştir. Türkler Birinci Dünya Harbi'nde seferberlik tarihinden itibaren Çanakkale Boğazı'nın savunmasının güçlendirilmesi amacı ile kimi silahların yerlerini değiştirmiş, kimi silahların kapasitesini arttırmış ya da bölgeye yeni silahlar yerleştirmiştir. Seferberliğin ilan edildiği 4 Ağustos 1914 tarihinde, Çanakkale Boğazının giriş kısmında kullanılabilir durumda olan 4 adet 24'lük top vardı. Bu topların iki tanesi Rumeli'de Ertuğrul tabyasında; iki tanesi ise Anadolu'da Orhaniye tabyasında idi. Merkezdeki top sayısı ise 24 idi. 2 Şubat 1915 tarihine kadar merkezde bulunan muhtelif çap ve markadaki top miktarı 64'ü bulmuştur. 5 Mart tarihine kadar ise merkezdeki top miktarı 73'e ulaşmıştır. Bu süre zarfında giriş kısmı için çok önemli düzenlemeler yapılmış değildir. Bunun yanı sıra savunmada çok önemli olması nedeni ile Boğaza torpil dökülmesi konusunda da çalışmalar yapılmıştır. Boğaza I. ve II. torpil hatları Almanya'dan sağlanan torpiller ile 22-25 temmuzda dökülmüştü. Yapılan çalışmalar sayesinde 2 adet olan torpil hattı 9'a çıkartılmıştır. Ayrıca muhtemel bir kara taarruzuna karşı koymak için IX. Tümen görevlendirilmiştir. Fakat IX. Tümen bu tarihlerde hazırlıklarını henüz yeni tamamlayabilmiştir²⁵⁶.

İtilaf Devletlerinin Çanakkale'ye karşı giriştikleri Deniz taarruzunda taarruz filosu üç bölüme ayrılmıştı. Bu gemilerde Türk tabyalarındaki toplara nazaran daha büyük çapta, daha yeni, daha uzun menzilli ve daha ağır mermili 178 adet top mevcut idi. Birleşik Filonun I Tümeni'nde İnflexible, Agamemnon, Queen Elizabeth, II. Tümeni'nde Vengeance, Albion, Tonwallis, Irrestible, Triumph, Üçüncü Tümeni'nde ise Suffren, Bounet, Charlemagne ve Gaulois gemileri görev yapmakta idi²⁵⁷. Bu kuvvetler dışında İngiltere Bahriye Nazırı W. Churchill, Kanal Taarruzu sebebi ile Mısır savunmasına tahsis edilen ve daha sonra serbest kalan kuvvetleri de Çanakkale'ye düzenlenen deniz taarruzuna dahil etmeye çalışmıştır²⁵⁸.

İtilaf Kuvvetleri Filosu'nun Çanakkale taarruzunu Yarbay Mehmet Nihat "Büyük Harpte Çanakkale Seferi" isimli makalesinde üç safhaya ayırarak incelemiştir. Birinci safhada genellikle İtilaf Kuvvetlerinin denizaltı faaliyetlerini görmekteyiz. Bir İngiliz denizatlısının 13 Aralık 1915 tarihinde beş tane mayın hattını aşarak Mesudiye'yi hedef

²⁵⁶ Mehmet Nihat, a.g.m., s. 7,16,17,18.

²⁵⁷ Sabit, a.g.m., Sayı 85, s.55- 56.

²⁵⁸ Sabit, a.g.m., Sayı 86, s. 326.

alması ve batırması Çanakkale’de Türk tarafı için iyi bir başlangıç olmamıştır. Çünkü İngilizler dışında diğer İtilaf Devletleri de bu faaliyetten cesaret almışlardır. Bir Fransız denizaltısı ise Kumkale yakınlarında dalmış fakat mayınlara çarparak hasar görmüş ve yüzeye çıktığında da Türk tarafının şiddetli ateşi ile batırılmıştır. Denizatlıların bu faaliyeti sebebi ile filo, aşamalı olarak Boğaz önünde toplanmaya çalışmıştır²⁵⁹.

Taarruzun ikinci safhasında ise Boğazın torpillerden temizlenmesi ve taarruz için daha uygun hale getirilmesi amaçlanmıştır. Yarbay Mehmet Nihat, İtilaf Kuvvetleri Filosunun bu dönemdeki icraatlarını günü gününe çalışmasında ele almıştır. Buna göre 4 Mart 1915 tarihinde İtilaf kuvvetleri tabyaların ortadan kaldırılması için 150’şer kişilik birer müfreze oluşturmuşlar ve bunlar Seddülbahir ve Kumkale’ye çıkartılmıştır. 5 Mart’ta ise Quin Elizabeth zırhlısı Kabatepe açıklarından Kilitbahr tabyalarına endirekt ateş açmış fakat bu saldırı önemli bir kayba ve hasara neden olmamıştır. 8 Mart tarihinde Quin Elizabeth dahil 5 zırhlıyla gerçekleştirilen taarruzdan da kesin bir sonuç alınamaması, İtilaf kuvvetleri arasında tartışmalara ve taarruzların gevşemesine neden olmuştur. Bu arada kara harekatı başlatılmasını savunan Filo Komutanı Amiral Karden ile muhalifleri arasında da kara taarruzuna başlanıp başlanmaması konusunda görüş ayrılıkları çıkmıştır²⁶⁰.

Mehmet Nihat makalesinde 18 Mart günü gerçekleşen taarruzu Çanakkale Deniz Muharebelerinin üçüncü safhası olarak değerlendirmektedir. Filonun Amiral Karden kumandasında istenilen başarıyı elde edememesi, 17 Mart tarihinde filo komutanlığına Amiral Robeck’in getirilmesi ile sonuçlanmıştır. Amiral Robeck, kumandayı ele aldıktan bir gün sonra Çanakkale Boğazı’na kesin sonuç getirecek bir taarruz yapmaya karar vermiştir. 18 Mart günü, 316 topa sahip 18 zırhlı, çok sayıda kruvazör ve torpido Çanakkale Boğazı’na girmiş ve 10³⁰’da taarruza başlamıştır. Sabah erken saatlerde başlayan taarruz gece de devam etmiştir. Taarruz da görev alan gemiler Türk tarafının menziline girdikten sonra şiddetli ateşle karşılaşmıştır. Türk tarafının ateşi filo gemilerini arka ve yanlardan da etkisi altına almış ve bir gemi hem kendi hedefinden hem de çeşitli açılardan ateş altında kalmıştır. Ayrıca daha önce dökülen mayınlarında etkili olması, İtilaf Kuvvetlerinin bu taarruzda da başarılı olmasını engellemiştir. Artan kayıplar nedeni ile taarruzun yine başarısız olduğunun anlaşılması ile birlikte Filo yine geri çekilmek zorunda kalmıştır²⁶¹. Böylece İtilaf Kuvvetleri son taarruzdan da başarı elde edememiş ve yalnızca denizden yapılacak taarruzların Çanakkale’de başarıyı getirmeyeceği fikri biraz daha belirginleşmiştir. Bu durum Çanakkale

---

²⁵⁹ Mehmet Nihat, a.g.m., s. 20.

²⁶⁰ Mehmet Nihat, a.g.m., s.21.

²⁶¹ Mehmet Nihat, a.g.m., s. 28

Cephesi'nde yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Çanakkale Muharebelerinde yeni dönem kara muharebeleri dönemidir. Bu dönemde İtilaf Kuvvetleri, Çanakkale'ye yaptıkları taarruzları karaya çıkarma yapmak şeklinde icra etmeyi plânlamışlardır. Birleşik Filo'nun tabyaları tahrip etmek amacı ile taarruz ettiği sıralarda Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasının askerî kuvvetler tarafından tutulması düşüncesi Çanakkale kara muharebelerinin temel sebeplerinden biri olmuştur²⁶². İtilaf Kuvvetleri, bu aşamadan sonra Çanakkale'ye karadan da taarruz etmeye karar vermişler ve bu yönde plânlar ve hazırlıklar yapmaya başlamışlardır.

Kara muharebelerinin başlaması konusunda Şemsi Zobu, "Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi?" isimli makalesinde kara harekatına karar verilmesi sürecini şu şekilde ifade etmiştir: "18 Mart 1915 sabahı Birleşik Filo saat 10⁰⁵'te Çanakkale'ye son defa denizden saldırmış ve bu taarruz akşam 19⁰⁰'a kadar devam etmiştir. Bu taarruzda İtilaf kuvvetleri çok fazla cephane harcamış ve Çanakkale Boğazı mutlak surette geçilmeye çalışılmıştır. Fakat Birleşik Filo, yapılan bu son taarruzdan da istediği sonucu alamamıştır. Kara taarruzunu kumanda etmekte olan General Hamilton, zaman zaman bizzat keşiflerde bulunmuş ve kuvvetlerinin 20 bin kişilik üç tümenini Seddülbahir'e, 40 bin kişilik bir kolordusunu da Arıburnu'na çıkarmaya karar vermiştir²⁶³.

Mehmet Nihat'ın verdiği bilgiler ışığında Türk Ordusu'nun 18 Mart 1915 tarihinde bölgedeki durumunu ortaya koymak mümkündür. Buna göre, Bolayır'ın kuzeyinde V. Tümen ile birlikte bir süvari tümeni daha bulunmakta idi. İstanbul'daki X. Ordu emrinde ise 9 tabur, 7 süvari bölüğü ve 2 batarya mevcut idi. Ayrıca I. Ordu emrinde VII, IX ve XIX. Tümenler ile seyyar jandarma birliklerinden oluşan III.. Kolordu bulunmakta idi. 3. Kolordunun da 25 taburu, 8 süvari bölüğü ve 13 bataryası Şibhicezire'de; 13 taburu, 7 süvari bölüğü ve 4 bataryası ise Anadolu tarafında bulunmakta idi. Ezine'deki XI. Tümen ise 9 tabur, 1 süvari bölüğü ve 4 bataryadan ibaretti ve Genel Karargah emrinde bulunmakta idi. Böylece Çanakkale bölgesini savunmakla görevli kuvvetlerin toplamı 56 tabur, 15 süvari bölüğü ve 29 batarya miktarını bulmuştur. Bu kuvvetler Trakya'dan Ezine'ye kadar yaklaşık 140 km'lik bir sahaya dağılmış durumda olup üçte birinden fazlası Anadolu tarafına yerleştirilmiştir²⁶⁴.

Tümgeneral Sabit, yazısında Çanakkale'de savunma ile ilgili olarak; Gelibolu Yarımadasında savunmanın deniz kenarından başlatılmasına arazi şartlarının da uygun

---

²⁶² Sabit, a.g.m., Sayı 85, s.58.

²⁶³ İbrahim, a.g.m., s. 40.

²⁶⁴ Mehmet Nihat, a.g.m., s. 42

olduğunu söylemektedir. Sahilin çıkarma harekâtına müsait olan kısımlarının sınırlı olduğu ve bu alanın da Saros Körfezi'nin güney sahilleri ve Karaburgaz'dan Ece Limanı'na kadar olan yaklaşık 28 km'lik bir sahil şeridini kapsadığı ifade edilmiştir. Yarımada'nın güney kısmında ise Anafartalar'dan Kumtepe'ye kadar yaklaşık 15 km'lik kısmı ile Seddülbahir'in kuzey ve güney sahilinin 15 km'lik kısmı çıkarma yapmaya uygundur²⁶⁵. Çıkarmanın ilk gününde İtilaf Kuvvetlerinin IX. Piyade Tümeni Gelibolu'nun güneyinde bulunuyordu ve bu tümenin karargahı Maydos'ta idi²⁶⁶. Mehmet Nihat'ın çalışmasında İtilaf Kuvvetlerinin çıkarma hareketi sırasındaki dağılımı verilmiştir. Bu dağılıma göre çıkarmanın ilk gününde karaya çıkan askerlerin durumu şu şekilde idi: Anzac Kolordusu Arıburnu'na tahsis edilmiştir. Bu kolordudan yaklaşık 16 bin'i karaya çıkmayı başarmıştır. Bu miktar kolordunun yarısını oluşturmaktadır. Geri kalan kısım ise ikinci ve üçüncü günlerde karaya çıkmaya devam etmiştir. Seddülbahir bölgesine ise XXIX. Tümen ve bir adet deniz müfrezesi tahsis edilmiştir. 25 Nisan 1915 akşamına kadar bu tümenden 20 bin asker karaya çıkmıştır. Üçüncü ve dördüncü günlerde Fransız tümenine mensup askerlerden de Seddülbahir'e çıkanlar olmuştur. Yine Fransız tümenine mensup 28 bin asker Kumkale'ye çıkmıştır. Fransız tümeninin bir kısmı da ihtiyatta bırakılmıştır²⁶⁷.

Çanakkale'ye yapılan çıkarma harekâtını bölgede Savaş Muhbiri olarak görev yapmakta olan Elis Bartlet't izlemiştir. Bartlet; 1905 tarihinde gerçekleşen Rus – Japon Harbi'nde de Japonya tarafında olarak savaş muhabirliği yapmış ve bu konuda ülkesinde oldukça meşhur olmuştur. Çanakkale'ye de Daily Telegraph'ın muhabiri olarak gelmiştir. Ünlü İngiliz savaş muhabirinin raporları ilk dönemlerde sansürlü olarak parça parça yayınlamıştır. Tamamının yayınlanması ise bu raporların yazımından yaklaşık 13 sene sonra gerçekleşmiştir. O, hadiseleri bir gazeteci gözüyle izlemiş ve şahit olduğu olayları bizzat kaleme almıştır. Fakat onun ülkesine göndermiş olduğu raporlar bir gazetecilik olayından daha fazla anlam taşımakta ve Birinci Dünya Savaşı tarihi açısından önemli bir kaynak niteliği kazanmaktadır. Bartlet'in raporlarında yer alan bilgiler değerlendirildiğinde İtilaf Devletlerinin, çıkarma harekâtının ilk günlerinde pek de iç açıcı bir durumda olmadıkları anlaşılmaktadır. Bartlet; harp gemilerinin desteği altındaki nakliye gemilerinin Mondros Limanı'nından ayrılmaları anındaki durumu dünyada eşi görülmemiş bir hal olarak ifade etmiştir. Muhabir, buradaki manzaranın “doldurulmuş sardalya kutularının istifi” gibi olduğunu belirtmektedir. Anzacların karaya çıkartılmasını “Londra” isimli savaş gemisinden

---

²⁶⁵ Sabit, a.g.m., Sayı 86, s. 339.

²⁶⁶ İbrahim, a.g.m., s. 38.

²⁶⁷ Mehmet Nihat, a.g.m., s. 55.

izlemiş ve bir müddet sonra kendisi de karaya çıkmıştır. Anzacların karaya çıkışları ile ilgili olarak; Avustralya askerlerinin Türklerin karşı taarruzlarından yıldıklarını ve tek kurtuluş çaresini ise yeniden gemilerine binmeye çalışmakta bulduklarını söylemektedir. Fakat Başkomutanlık, çıkarma harekâtında kararlıdır. Müteakip teşebbüsler Helles Burnu'nda gerçekleştirilecek olan çıkarma hareketi ile birleştirilerek devam ettirilmiştir. Muhabir, bir sonraki büyük harekâtın, İngiliz ve Fransızların Kirte ve Hacıibaba'da Türk mevzilerine karşı düzenledikleri taarruz olduğunu ve üç gün boyunca tekrarlanan saldırılarla bölgenin mezbaaneyeye dönmesine rağmen İtilaf Kuvvetlerinin başarı elde edemediklerini belirtmektedir²⁶⁸.

İtilaf Devletlerinin Çanakkale'ye yönelik ilk çıkarma girişimleri Seddülbahir kıyılarına yönelmiştir. Askerî Mecmua'da yer alan çeşitli makalelerde çıkarma girişiminin bu ilk ve en önemli kısmı hadiseleri bizzat olayların içerisinde bulunmuş olan yazarlarca dile getirilmiştir.

İtilaf Devletleri 25 Nisan 1915'te büyük bir donanma ile Seddülbahir ve Arıburnu bölgesine çıkarma harekâtına başladılar. Bu çıkarmayı Anadolu sahiline ve Kumkale'ye yapılan bir Fransız çıkarması ile ayrıca Bolayır'a karşı yapılan bir çıkarma harekâtıyla korumuşlardır. İtilaf Kuvvetlerinin Seddülbahir'e yaptıkları çıkarma çeşitli bölgelerde İngilizlerin XXIX. Tümeni kullanılarak, Arıburnu'na yapılan çıkarma ise Azaclar kullanılarak yapılmıştır. Bu iki grup arasındaki irtibat ise Zığındere'ye çıkarılan Deniz Alayı ile sağlanmak istenmiştir²⁶⁹. Seddülbahir çıkarması sırasında, daha önce beş gruba ayrılan İngilizlerin XXIX. Tümeni, (Y-X-W-V-S) olarak isimlendirilen sahillere ulaşmışlardır. İhsan Özgil bu konuya Askerî Mecmua'da yayınlanan yazısında yer vermiştir. (Y) sahiline çıkacak olan iki taburun görevi Türk kuvvetlerini arkadan sarmaktı. Ancak İtilaf Devletlerinin bu iki taburunun ağır ve korkak hareket etmesi sayıca az olan Türk kuvvetlerini arkadan kuşatılmaktan kurtarmıştır. (W ve X) sahillere ise birer taburla çıkarma yapılmıştır. (X) sahiline yapılan çıkarmada İtilaf kuvvetleri belli bir oranda başarılı olmuştur. Fakat (W) sahiline yapılan çıkarma sırasında İtilaf kuvvetleri ciddi kayıplar vermişler ve fazla ilerleyememişlerdir. (V) sahiline ise üç tabur çıkartılmıştır. Ertuğrul ve Seddülbahir iskelelerinin hedeflendiği bu çıkarmada Türk tarafının kıyıda açtığı ateş İtilaf kuvvetlerini ağır kayıplara uğratmış ve çıkarmaya tahsis edilen taburlar karaya ancak gece

---

²⁶⁸ Mosorof, a.g.m., s. 15-16.

²⁶⁹ Sabit, a.g.m., Sayı 86, s. 334-335.

ulaşabilmişlerdir. Saat 16⁰⁰,ya kadar devam etmiş olan bu çıkarma İtilaf kuvvetlerini ancak Ertuğrul tabya-Aytepe-40 Rakımlı Tepeler hattına kadar ulaştırmıştır²⁷⁰.

Binbaşı Mahmut tarafından yazılan “Seddülbahirde İlk İhraca Karşı Koyan Tabur Kumandanının Notları”²⁷¹ isimli makalede, Seddülbahirde Türk Askerî ile İtilaf kuvvetlerinin ilk temaslarını ve yaşanan muharebeleri Binbaşı Mahmut’un satırlarından görebilmekteyiz. Binbaşı Mahmut, 25 Nisan 1915 sabahı, saat dört buçuk sıralarında gemi toplarının dehşetli bir şekilde ateşe başladıklarını ve avcı hendeklerinin bu ateşle adeta dümdüz olduğunu ifade etmektedir. Yazar, İtilaf kuvvetlerinin ateş sahasının çok küçük olduğunu, buna karşılık gemilerden açılan ateşin çok yoğun olduğunu belirtmektedir. Açılan ateş ile mıntıkanın boyutu arasındaki oransızlık nedeniyle dumanlar sahili kaplamıştır. Mermi taneleri yan yana düşmekte ve şarapneller ard arda patlamaktadır. İtilaf Kuvvetleri Filosundan açılan ateş güney, batı ve kuzeybatı olmak üzere üç yönden gelmektedir. Yazar, bu sırada yalnızca dört adet bulunan 37.5 mm.lik topun iki tanesi de gemilerden açılan ateş ile kullanılamaz duruma geldiğini belirterek, Savunma amacıyla oluşturulan avcı hendeklerinin de hayat kurtarmaktan ziyade bir tür toplu mezar görevi yaptığını söylemiştir. Binbaşı Mahmut, komuta etmekte olduğu taburun, Harap kale mevkiinden, filoya ait gemileri keşfettiğini ve durumu Kirte’nin güneydoğusundaki Alay Komutanlığı’na bildirdiğini ifade etmektedir. İtilaf Kuvvetleri Filosu tarafından Tekeburnu’ndan Seddülbahire kadar uzanan sahile asker çıkartılması sırasında hem kruvazörlerden hem de gemilere yerleştirilen makineli tüfeklerden sürekli olarak ateş açılmıştır. İtilaf kuvvetlerinin Seddülbahir iskelesi’ne nakliye gemilerinden yaptığı çıkarma sırasında Türk askerleri siper aldıkları hendeklerden karşı ateş açmışlardır. Bu sırada İtilaf kuvvetlerinin de karşılık vermesi sonucunda ilk ciddi muharebeler yaşanmıştır.

Ertuğrul Koyu’na yapılan çıkarma sırasında gemilerden inmek istemeyen İngiliz askerleri hem sayı hem de malzeme ve vasıta açısından avantajı elinde bulundurmalarına rağmen Teke Koyu’nda çıkarmayı durdurmak zorunda kalmışlardır.

Arıburnu muharebeleri hakkında da Sabit’in “Çanakkale Harbinde İngiliz Sevk ve İdaresi” isimli makalesinde bazı bilgiler bulmak mümkündür. Bu bilgilere göre Arıburnu’nda çıkarma tabiye baskını suretiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Çıkarma düzeni 1500 kişilik kademeler şeklinde birbirini takip edecek biçimde hazırlanmıştır. Böylece yarım saat içerisinde Türklerin karşısına, İtilaf Kuvvetlerine mensup 4000 kişilik bir kuvvet çıkmıştır. Karaya çıkan bu güç yanında, 2500 kişilik ihtiyat kuvveti de karaya çıkartılmıştır. Saat

---

²⁷⁰ İhsan Özgil,, a.g.m., s.660.

²⁷¹ Mahmut, a.g.m., s. 310.

14⁰⁰'te Arıburnu'na çıkan asker sayısı 12000 olmuştur. Arıburnu bölgesinde Avustralya Tümeni çıkarma sırasında büyük zayiata uğramış ve Türk tarafının XIX. Tümeninin ilk alayı ile karşılaştığında bu kayıplar en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Akşam saatlerinde ise Avustralya Tümeni yarı yarıya kayıp vermiştir. Böylece XIX. Tümen, kendisinden üç dört misli fazla olan bir kuvvete karşı başarılı bir mücadele vermiştir²⁷². 27 Nisan tarihinde Türk tarafı, İtilaf Kuvvetlerine ait yaklaşık 20 tabura tekrar taarruz etmiştir. 30 Nisan'da ise Türk tarafı Arıburnu'nda kontrolü tamamen ele geçirmiştir. 1 Mayıs tarihinden 15 Mayıs tarihine kadar mevzi harbi devam etmiş ve 15 Mayıs'ta Türk tarafı yeni bir taarruz gerçekleştirmiştir. Bu taarruz Mehmet Nihat'a göre Türk tarafının mevzi harbinin önemini anlayamaması ve ciddi hazırlıklar yapılmaması nedeni ile başarısız olmuştur. Arıburnu muharebeleri boyunca Türk tarafı 5 bin kayıp vermiştir. 15 Mayıs taarruzundan Anafartalar muharebelerine kadar geçen süre içerisinde Arıburnu adeta bir insan değirmeni durumuna gelmiş ve iki tarafın askerî durumunda fazla değişiklik olmamıştır²⁷³.

Sabit, çalışmasında Hamilton'un Anafartalar muharebeleri ile elde etmeye çalıştığı fırsatlar konusunda bilgi vermiştir. Sabit'e göre Hamilton, Arıburnu grubunu sağından çevirip güneye atmak istemiştir. Bunun için Anzacları takviye etmek suretiyle Kocaçimen tepesini elde etmek asıl hedef haline gelmiştir. Bu harekâtın kuzeyini korumak için de IX. Kolordu'yu Anafartalara çıkarmaya karar vermiştir. Böylece Türk Ordusunun kara ile olan bağlantısının kesileceğini düşünmüştür. Bunun yanı sıra yeni topçu mevzileri de elde edilecek ve Anafartalar Limanının kuzey mıntıkası İtilaf ordularının kış için harekât üssü olarak kullanılabilir idi²⁷⁴. Anafartalar Harekâtı özetle şu şekilde gerçekleşmiştir. 6-7 Ağustos 1915'te güney grubunda iki İngiliz Tümeni filonun korumasında taarruza geçmiştir. Bu arada 200 Yunanlı da bir krovazör ve bir torpido ile Saros Körfezi'nin kuzeyinde Kara Çalı bölgesine çıkmıştır. Fakat Kara Çalı bölgesine gelen bu kuvvet, Türk Süvari Tugayı tarafından zararsız hale getirilmiştir. Aynı gün IX. Kolordu'nun ilk kısmı Suvla'ya çıkmıştır. Bu arada takviye birlikleri de almakta olduğundan ilerleme imkânı bulabilmiş ve Lalebaba-Karağul Dağı hattını tutmuştur. Bu durum bölgedeki şartların İtilaf Kuvvetlerinin ilerlemesi açısından oldukça uygun olduğunu göstermektedir. Çünkü bu sırada karşılarında önemli bir Türk kuvveti de mevcut değildi. Bu şartlarda Boğaz sahiline rahatça inebilirlerdi. Fakat tüm bu uygun şartlara rağmen İtilaf Kuvvetlerinin Boğaz sahiline inmeleri mümkün olmamıştır. 25 Temmuz'da Conk'a yürüyen Müttefik kuvvetleri bölgeye ilk gelen Türk taburları

---

²⁷² Sabit, a.g.m., Sayı 86, s.335

²⁷³ Mehmet Nihat, a.g.m., s. 71-72.

²⁷⁴ Sabit, a.g.m., Sayı 86, s. 342.

karşısında durmuştur. Ayrıca IX. kolordu da doğu yönünde fazla ilerleyememiştir. General Hamilton bunun üzerine bizzat savaş alanına gelmiş ve taarruz emri vermiştir. Bu emre rağmen İtilaf Kuvvetleri yalnızca bir tugay ile saldırıya geçebilmişler ve başarısız oldukları için iki grup arasında bağlantı kurulamamıştır. Türk tarafında ise İtilaf Kuvvetlerinin ilerleyemedikleri anlaşılmış ve VI. ve XII. Tümenler, süratle güneye doğru yürümeye başlamışlardır. 27-28 Temmuzda Mustafa Kemal karşı taarruza geçmiş ve Conk'u elde etmiştir. Bu taarruzla İtilaf Kuvvetlerin durumu daha iyi anlaşılmış ve tehlike böylece atlatılmıştır. İtilaf Kuvvetleri, Ağustos 1915 tarihinde son ve ümitsiz bir taarruz daha yapmışlar ve bu taarruz da Türk tarafı tarafından kırılmıştır. Anafartalarda gerçekleşen bu muharebelerde 47 bin kişi hayatını kaybetmiştir²⁷⁵.

İngiliz muhabir Bartlet'in raporları Çanakkale Cephesi'nin son dönemleri hakkında bazı bilgiler içermekte ve bölgedeki durumu ortaya koymaktadır. Bartlet raporlarında İtilaf Devletlerinin Ağustos 1915 taarruzu sırasında Türk tarafının olağan üstü bir gayret içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca İngiliz savaş muhabirinin verdiği bilgiler Çanakkale Cephesi'nde bulunan İtilaf kuvvetlerinin bu sırada içerisinde bulunduğu durumu izah etmekte ve bir tür itiraf niteliği taşımaktadır. Muhabir; cephede Türk kuvvetlerinin mevcudunun giderek arttığını "Dün bir Türk görünen yerde bu gün 10 Türk görünüyor" sözleri ile bildirmektedir. Durumu İngilizler açısından ele alan muhabir İngiliz askerlerinin büyük bir kısmının susuzluktan ve son günlerin başarısızlıklarından dolayı perişan durumda olduğu ve askerlerin savaşacak durumda olmadıkları bildirilmektedir. Adım atmak yerine buldukları yerde süngülenerek ölmeyi tercih eden İngiliz askerlerinin maddî ve manevî açıdan çöküntü içerisinde bulunduğunu ifade etmektedir.

İtilaf Devletleri, askerlerinin, yukarıda izah edildiği gibi son derece bitkin ve ümitsiz olduğu bir dönemde son çıkarma harekâtını gerçekleştirmişlerdir. Bu yüzden 8 Mayıs 1916 tarihinde gerçekleşen bu teşebbüste de İtilaf Kuvvetleri yine başarı elde edememişlerdir. Bu durum Muhabir Bartlet'in raporlarında belirtilmiş olduğu görülmektedir. Bartlet, ortaya çıkan başarısız manzarayı şiddetle tenkit ederek İngiliz sevk ve idaresini eleştirmiştir. Ayrıca General Hamilton'u başarısızlığın sorumlusu olarak görmüştür. Bunun yanı sıra Muhabir, İngilizlerin kaybının 30 bin kişi olduğunu tahmin etmektedir. Muharebelerin son zamanlarında Türklerin topçu ateşleri günde güne kuvvetlenmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat yönettiği taarruzlar İngilizleri kazandıkları yerlerden adım adım uzaklaştırmıştır²⁷⁶.

---

²⁷⁵ Mehmet Nihat, a.g.m., s. 77-78.

²⁷⁶ Mosorof,, a.g.m., s. 16,20,21.

B- KAFKAS CEPHESİ

Kafkas Cephesi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ve ardından Rusya'nın 1 Kasım 1914 tarihinde Kafkasya sınırını geçmesi ile açılan cephe'dir. Askerî Mecmua'da Kafkas Cephesi hakkında yazılan yazılar bir bütünlük taşımamaktadır. Bu konuda yazılan makaleler, Azap Meydan Muharebesi, II. Tortum Muharebesi, Sarıkamış Harekâtı, Penek Muharebesi, Köse Yarması ve Azerbaycan Harekâtı gibi konular arasında dağılmaktadır.

Kafkas Cephesinde III. Türk Ordusu görevlendirilmiştir. Seferberlik ilanından hemen sonra Başkomutanlık Vekaleti, III. Ordu'ya Türk –Rus sınırın örtülmesi, emniyete alınması ve gerektiğinde Ruslara taarruz edilmesi yönünde emir vermiştir. Rus taarruzunun şiddetli olması durumunda ise III. Ordunun Erzurum'a kadar çekilmesi ve burada kesin bir savunma yapması düşünülmüştür²⁷⁷. Rusların ve Türklerin Kafkas Cephesindeki genel maksadını Kurmay Albay Vahit Aykor, "İkinci Tortum Muharebesinde XXVII. Tümen"²⁷⁸ isimli çalışmasında açıklamıştır. Buna göre Ruslar, Türk Ordusunu iki yandan kuşatmak, kuzey ve güney kuvvetlerini birleştirerek Türk Ordusunu tamamen ortadan kaldırmak istiyorlardı. Bu amaçla kendi sol yanlarında Van Gölü yakınlarında büyük süvari birlikleri topluyorlardı. Ruslar, sol tarafa sürmeyi düşündükleri IV. Kolorduları ve Azerbaycan Müfrezesi ile Malazgirt ve Muş üzerinden büyük bir çevirme harekâtı yapmayı düşünmüşlerdir. Kuzeyden ise II. Türkistan Kolordusu ile Tortum'a taarruz ederek Erzurum'u kuzeyden sıkıştırmayı planlamışlardır. Rusların bu planına göre Türk ordusu iki yanından sarılacak ve arkadan yardım alması da önlenerek yok edilecek idi.

Türklerin amacı ise; Rusların Van Gölü'nün kuzey ve güneyinde büyük miktarda kuvvet toplaması, Musul ve Bitlis yolunun dolayısıyla VI. Ordunun gerilerinin Ruslar tarafından tehdit edilmesi anlamına gelmekte idi. Buna karşılık III. Ordu Komutanlığı Bitlis'e kuvvet toplayarak Rus ileri harekâtını püskürtmeyi ve Van Gölü'ne hakim olmayı hedeflemiştir.

Enver Paşa, Alman Başkomutanlığı'nın da etkisi ile Kafkas Cephesinde Rus kuvvetlerinin yok edilmesini hedefleyen büyük bir harekâta karar vermiştir. Bu amaçla 1914 yılının aralık ayı ortalarında Köprüköy'e gelmiştir. 22 Aralık 1914-Ocak 1915 tarihleri arasında gerçekleşen Sarıkamış muharebelerinde Türk tarafı, Rusları kuzeyden kuşatarak

²⁷⁷ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi III. Ordu Harekâtı, C. I, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.69.

²⁷⁸ Vahit Aykor, a.g.m., s. 61,62.

cephenin 35 km. gerisindeki Sarıkamış'ı ele geçirmeyi ve Rus kuvvetlerini yok etmeyi planlamıştır. Fakat kış mevsiminin şiddeti, ulaşım imkânlarının azlığı ve askerlerin kış için gerekli donanıma sahip olmaması gibi sebepler, Türk kuvvetlerinin yok olmasına sebep olmuştur²⁷⁹. Kafkas Cephesinde 1915 yılı Nisan ayı sonuna kadar geçen süre Rusların düzensiz taarruzlarına sahne olmuştur. 1915 yılı Nisan-Temmuz arası Türk kuvvetlerinin Van Gölü civarında Rus ve Ermeniler ile mücadelelerine sahne olmuştur. Van Gölü civarındaki mücadelenin devam ettiği sırada Mayıs-Haziran 1915'te, X. Kolordu'ya karşı Rus taarruzları da şiddetlenmiştir. 1916 yılının ilk ayında ise Ruslar büyük kuvvetlerle IX. ve XI. Kolordulara karşı taarruz etmişlerdir. Mart 1916'da Rus Ordusu asıl kuvvetleriyle Erzurum'a taarruz ederken IV. Kafkas Kolordusu da daha güneyden ilerlemiştir. Türk tarafının ana kuvvetlerinin geri çekilmesi ile birlikte bu kolordunun karşısındaki zayıf Türk kuvvetleri de geri çekilmiştir. 1915 yılı sonunda Rus Ordusunun Kafkas Cephesindeki mevcudu 700 bini bulmuştur. Buna karşılık III. Türk Ordusu 64 bin mevcudu ile yaklaşık 300 km. lik bir cepheyi savunmak zorunda kalmıştır. 1916 yılı ocak ayı ortalarında Köprüköy-Erzurum yönünde taarruza girişen Ruslar, 16 Şubat 1916 günü Erzurum'u işgal etmişlerdir. 1916-1917'de devam eden muharebeler sonucunda Ruslar, Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını işgal etmişlerdir. Ancak Rus Ordusunun yaptığı taarruzlarda büyük kayıplar vermesi ve 1917 yılı Ekim ayında gerçekleşen Bolşevik İhtilalinin ardından Rusya, Birinci Dünya Savaşından çekilme kararı almıştır. Böylece Ruslar Doğu Anadolu'yu boşaltmışlardır. Rusların boşalttığı yerleri Ermenilerin ele geçirmesi ve Türklere toplu katliamlarda bulunmaları üzerine III. Türk Ordusu bölgede güvenliği sağlamıştır²⁸⁰.

C- IRAK CEPHESİ

Osmanlı Ordusunun Irak bölgesindeki kuvveti yalnızca 8 bin kişilik bir tümeni bulunmakta idi. Osmanlı Başkomutanlığı Irak'ın savunulmasını da Trablusgarp'ta olduğu gibi yerlilerden oluşan gönüllüler ile sağlamayı düşünmüştür²⁸¹. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk dönemlerinde İngilizlerin Irak ile ilgili hazırlıkları ve planları olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Irak'a gönderilecek kuvvetleri de bulunmuyordu. İlerleyen zamanda bölgenin önem kazanması üzerine İngilizler, bölgeye asker gönderme ihtiyacı duymuşlardır. Bu nedenle Avrupa'ya gönderilmek üzere Hindistan'da toplanmış olan kuvvetlerin bölgeye

²⁷⁹ İsmet Görgülü, a.g.e., s. 102.

²⁸⁰ İsmet Görgülü, a.g.e., s. 102.

²⁸¹ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C. 3, Kısım 2, T.T.K., Ankara, 1983, s. 88.

gönderilmesine karar verilmiştir. İngilizler 14 Kasım 1914 günü Basra yönünde ilerlemeye başlamışlardır. İngiliz filosunun üstün ateş gücü karşısında Türk kuvvetleri Dicle ve Fırat NehriNehirlerinin birleştiği Kurna bölgesine çekilmiştir. 23 Kasım 1914 tarihinde de Basra İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İngilizler Basra'nın ardından, Türk kuvvetlerinin çekilmekte olduğu Kurna yönünde taarruzlarına devam etmişler ve 5 gün süren muharebeler sonucunda Türk kuvvetleri 9 Aralık 1914 tarihinde teslim olmuştur. Eylül 1915 tarihinde I. Kutülammare muharebesi gerçekleşmiş ve bu muharebede başarılı olamayan Türk kuvvetleri Selmanıpak'a çekilmiştir. İngiliz kuvvetleri 22 Ekim 1915'te Türk kuvvetlerini Selmanıpak'ta kuşatsa da takviye Türk kuvvetlerinin kuzeyden karşı taarruzda bulunması İngilizlerin Kutülammare'ye çekilmelerini sağlamıştır²⁸². Tuğgeneral İsmail Berkuk, "İrak'ta Garraf Muharebeleri"²⁸³ isimli çalışmasında, Kuttülammare bölgesinde Türk ve İngiliz Kuvvetleri arasındaki mücadele hakkında bilgi vermektedir. Yazar, İngilizlerin Kut'a çekilmelerinin ardından bölgeye erzak getirmeye çalışan bir İngiliz vapurunun Türk kuvvetleri tarafından tutulduğunu, böylece İngilizlerin kurtulma ümitlerini yitirdiklerini ifade etmiştir. Kuttülammare'de iki taraf arasında çok çetin bir mücadele olduğunu belirten yazar İngilizlerin Türk muhasarasından kurtulmak ve fütühat emellerine ulaşmak için mücadele etmelerine karşılık, Türklerin vatan savunması düşüncesiyle mücadele ettikleri düşüncesini taşımaktadır. İngilizleri takip eden Türk kuvvetleri Kutülammare'de İngiliz kuvvetlerini 4,5 ay boyunca muhasara etmiş ve Irak'taki İngiliz kuvvetlerinin komutanı General Tawshend'in de dahil olduğu 5 general, 481 subay ve 13300 eri esir almıştır²⁸⁴. Askerî Mecmua'da yayınlanan "İrak Darülharekâtı Hakkında Birkaç Söz"²⁸⁵ isimli Çalışmasında Binbaşı Abidin, Kutülammare'de maiyetiyle birlikte esir olan General Tawshend'in esir olduğu ana kadar kendisini muhasara eden Türk kuvvetinin miktarını bilmediğini ve Türk kuvvetinin gerçekte İngilizlerin sekizde biri kadar olduğunu ifade etmektedir.

İngilizlerin Kuttülammare'de mağlup olması, VI. Türk Ordusunun serbest kalmasını sağlamış ve Türk kuvvetleri taarruz etme fırsatı yakalamıştır. Ancak bu sırada Ruslar da Bağdat'a yönelmişlerdir. Rus kuvvetlerini karşılamak için XIII. Kolordunun Kut'tan Bağdat yönüne çekildiğini, Hanikin civarında Ruslarla karşılaşarak Rusların mağlup edildiğini ve Hemedan'a kadar takip edildiğini belirten İsmail Berkuk bu durumun aynı zamanda bir İran

---

²⁸² İsmet Görgülü, a.g.e., s. 156,157.

²⁸³ İsmail Berkuk, Garraf Muharebeleri, s. 288.

²⁸⁴ İsmet Görgülü, a.g.e., s. 156,157.

²⁸⁵ Abidin, a.g.m., s. 72.

Cephesinin açılmasına neden olduğunu ve Irak'taki Türk kuvvetlerinin parçalanmasına neden olduğunu ifade etmiştir²⁸⁶.

Türk kuvvetleri bir yandan Rus kuvvetleri ile mücadele ederken bir yandan da İngilizler güneyden Bağdat'ı ele geçirmeye çalışmışlardır. İngilizler bu hedeflerine 11 Mart 1917 tarihinde ulaşmışlardır. 22 Aralık 1917'de Rusya'nın bölgeden çekilmesi, Türk Kuvvetlerinin yükünü hafifletmiş ve Musul'a taarruz etmekte olan İngiliz kuvvetlerine karşı daha etkin mücadele edilebilmiştir. Birinci Dünya Savaşı devam ettiği sırada Türk kuvvetleri İngilizlerin Musul'a girmelerini engelleyebilmiştir. Fakat İngilizler 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması'nın maddelerini ileri sürerek Musul'u işgal etmişlerdir²⁸⁷.

D- ASİR-YEMEN CEPHESİ

Yemen, Asir ve Hicaz için Anadolu'nun ve Rumeli'nin Türkleri, buralarda iklimin şiddeti ve iyi idare edilememek yüzünden aşama aşama yok olmuştur. Bu bölgenin savunulması için elli senelik bir süre zarfında gönderilen yaklaşık 750 bin Türk askerinden yalnızca 150 bini Türkiye'ye dönebilmiştir. Asirde İdris adında bir tarikat şeyhi, Osmanlı Devleti'ni hem Birinci Dünya Savaşı'ndan önce hem de Birinci Dünya Savaşı sırasında meşgul etmiştir. İdris ve Şerif Hüseyin savaş sırasında anlaşmışlar ve İngilizlerden de her türlü yardımı görmüşlerdir. Birlikte hareket etmek suretiyle Asir'i işgal etmek istemişler fakat başarılı olamamışlardır. Asir'in merkezi olan Ebha bölgesinde, XXI. Tümenin üçer taburlu iki piyade alayı, bir topçu taburu, birer makineli tüfekli iki makineli tüfek bölüğü ve bir mızıkça bölüğü bulunmakta idi. Bu kuvvetler Asir'in müdafaası için yeterli olmadığından Hicaz'dan dört tabur ve Yemenden bir tabur ile Asir'de görev yapmakta olan Türk kuvvetleri kullanılarak takviye edilmiştir. fakat daha sonra Hicaz'dan gelen dört tabur geriye gönderilmiştir. Terhis edilen askerlerden sonra burada yetmiş kadar subay ve üç bin kadar silahlı ve silahsız asker kalmıştır. Bu kuvvet Osmanlı Devleti'nin bölgedeki tek temsilcisi olarak kalmış ve ana yurt ile olan bütün bağlantıları da kesilmiştir. Bu kuvvet, Asir'i İngilizlere ve onlarla işbirliği yapan yerli Araplara karşı tek başına savunmak zorunda kalmıştır. Asir'de "şöke" adı verilen gönüllüler Türk ordusunda hem muharebe hem de istihparat alanında kullanılmıştır. Türk kuvvetleri, İdris'in elinde bulunan Temniye bölgesini ele geçirmeye çalışmıştır. Ricalülma harekâtı ile Asir'in güvenliği açısından çok önemli bir

²⁸⁶ İsmail Berkuk, Garraf Muharebeleri, s. 289.

²⁸⁷ İsmet Görgülü, a.g.e., s. 157.

fonksiyona sahip olan Ricalülma bölgesi Türk kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. 6 Temmuz 1916'da ise Konfidiye iki İngiliz savaş gemisi gelmiş ve gemiden inen bir memur, Mekke ve Cidde'nin düştüğünü ve İngilizlerin gelmekte olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine şehir İngilizlere teslim edilmiştir. Asir'de Türk kuvvetleri büyük kayıplara uğramıştır. Ayrıca yerli Arapların da Türk kuvvetlerine karşı İngilizlerin yanında yer alması, durumu Türkler açısından daha da zorlaştırmıştır. Dönemin Harbiye Nazırı General Abdullah'ın emri ile Mondros Mütarekesi'nin 16. Maddesi gereğince Hicaz, Asir ve Yemen'deki Osmanlı garnizonlarının en yakın İngiliz komutanına teslim olması bildirilmiştir. Böylece Asir'in tahliyesi süreci de başlamıştır²⁸⁸.

E- SİNA-FİLİSTİN-SURİYE CEPHESİ

Kanal Cephesi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türklerin, İngilizler tarafından ele geçirilmiş olan Süveyş Kanalı'na düzenledikleri taarruz sonucunda açılmış olan cephedir. Kanal Harekâtı için Suriye'de bulunan IV. Türk Ordusu görevlendirilmiş ve Ordu Komutanlığı'na da Bahriye Nazırı Cemal Paşa getirilmiştir. IV. Ordunun görevi hem Suriye bölgesini savunmak hem de Süveyş Kanalı'nı geçmek olarak belirlenmiştir²⁸⁹. Bu dönemde IV. Ordu'nun merkezi Şam'da idi. Sina, Kuzey ve Güney Suriye ile Hicaz Cephesi bu ordunun mücadele ettiği sahalar idi. Sina Cephesi Komutanı Alman Albay von Kresse idi. IV. Ordunun XX. ve XXII. Kolorduları bu bölgede görev yapmakta idi. Sina Cephesi Gazze-Birüssebi hattı idi. IV. Ordu'nun görev yaptığı sahalardan biri olan Kuzey Suriye de ise XII. Kolordu görev yapmakta olup Kolordunun mıntıkası güneye doğru Lazkiye'nin kuzeyine kadar uzanmakta idi. Güney Suriye'de ise Der'a'da XLVIII. Tümen bulunmakta idi. Tümen, Der'a'daki Havran Mıntıkası Komutanlığı emrine verilmiş idi. Yine IV. Ordu'nun görev sahasına giren Hicaz Cephesi ise Katrane'nin güneyinden Zatülhaç İstasyonu'na kadar uzanan sahayı kapsamakta idi. Burada I. Kuvve-i Mürettebe Komutanlığı görev yapmakta olup komuta merkezi Maan idi²⁹⁰. Hicaz Cephesinde, Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in önderliğinde ayaklanan Arap kabilelerinin saldırılarının önlenemez hale gelmesi nedeni ile Şam'daki IV. Ordu'dan takviye birlikler buraya gönderilmiştir. Böylece IV. Ordu Komutanlığı emrinde "Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanlığı" kurulmuştur. Bölgede bulunan

²⁸⁸ Muhiddin, a.g.m., s. 328-339.

²⁸⁹ İsmet Görgülü, a.g.e., s.131.

²⁹⁰ M.Neşet, a.g.e., s. 8,9.

diğer birlikler bu komutanlığa bağlanmış ve komutanlığına da 30 Haziran 1916'da XII. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa getirilmiştir²⁹¹.

Süveyş Kanalı'na taarruz görevi ise VIII. Kolordu'ya verilmiştir. VIII. Kolordu; 10 piyade taburu, 3 makineli tüfek bölüğü, 4 seri adi sahra bataryası, 1 seri 15'lik obüs bataryası ve bir hecinli alayını bünyesinde toplamıştır²⁹².

Süveyş Kanalı Harekâtı bir geçiş harekâtı olduğu için istihkâm birliklerine daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle kanal geçişinde kullanılmak üzere VIII. Kolordu'nun dört bölüklük bir istihkâm taburu ve bir köprücü katarı bu harekât için görevlendirilmiştir. III. Kolordu'nun istihkâm taburundan gönderilen ve VIII. Taburun V. bölüğü ismini alan istihkâm bölüğü ise 4 Ekim 1914 tarihine kadar hazırlıklarını Tekirdağ'da tamamlamıştır. Daha sonra bu bölüğe bir de köprücü katarı eklenmiştir. Süveyş Kanalı Harekâtında kullanılacak olan köprücü takımlarının toplamı beşe ulaşmıştır. Bu köprücü takımları sehpa ve ayakları da dahil olmak üzere toplam olarak 200 m. Uzunluğunda ve normal tipte köprü yapabilme gücüne sahipti. Bu köprüden geçirilebilecek olan yük miktarı ise 4, 5 ton olarak hesaplanmıştır. Bu harekâta katılan birlikler Kanal geçişi için gerekli eğitimleri ve tatbikatları yeteri kadar yapamamışlardır. Hem mevcut zamanın boşa harcanması hem de malzeme yetersizliği çok önemli bir sefer için hazırlanması gereken birliklerin eğitilememesine yol açmıştır²⁹³.

İngiliz ve Hint birliklerinin Süveyş Kanalı'ndaki durumu ise Albay Muzaffer'in "Büyük Harpte Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını"²⁹⁴ isimli çalışmasında ele alınmıştır. Buna göre; Kanalın, Kantara'dan Acıgöl'e kadar uzanan kısmında İngiliz ve Hintlilerden oluşan 1200 kişilik bir kuvvet bulunmaktadır. Kanalın doğusunda ve batısında birer mevzi yer almaktadır. Kantara civarında büyük bir çadırli ordugâh vardır. İngilizlerin asıl mevzileri ise Kanalın batısındadır. Bunun yanı sıra Timsahgölü'nde bir harp gemisi beklemektedir. Yazar gündüzleri Kanalın doğusunda düşmanın keşif kollarının dolaştığını belirtmiştir. Ayrıca Kanalın batısındaki siperlerin İngilizler tarafından tutulmuş olduğu, harp gemileri ve kruvazörlerin de bölgede bulunduğu ifade edilmiştir. Albay Muzaffer, Kanal Cephesinde İngilizlerin almış olduğu savunma tedbirleri nedeni ile, Türk tarafında geçişin nasıl yapılacağı konusunda bir takım soru işaretlerinin oluştuğunu belirtmiştir. Baskın ya da zorla geçme yollarından ikisinin de tehlikeli olduğunu belirten yazar, Türk tarafının gemi

---

²⁹¹ İsmet Görgülü, a.g.e., s.185.

²⁹² Muzaffer,a.g.e., s. 9.

²⁹³ M. Celaleddin Sorguncu, a.g.m., s. 979,981.

²⁹⁴ Muzaffer,a.g.e., s. 11,12.

ateşi altında kalması tehlikesi ve İngilizlerin demir yolu ile yardım alabilme ihtimali nedeni ile harekâtın baskın şeklinde yapılmasına karar verildiğini söylemektedir.

Süveyş Kanalı Harekâtının nasıl gerçekleştirildiğini, bu harekâta bizzat katılmış olan Kurmay Yarbay M. Celaleddin Sorguncu'nun "1915 Senesi Başındaki Süveyş Kanalı Geçit Harekâtı ve İstihkâm Birliklerinin Kullanılması Hakkında Bir Tetkik"²⁹⁵ isimli çalışmasından takip etmek mümkündür. Yazar, Kanal kenarına yaklaşma ve geçişin 3 Şubat 1915 günü gece yarısında yapılmasının planlandığını söylemektedir. Bu amaçla saat 20⁰⁰ civarında hazırlık mevziinden kanala doğru hareket edilmiştir. Kanala yaklaşma ve geçiş işinin gece yarısında yapılmasının planlandığı fakat İstihkâm taburu komutanının kum fırtınasına yakalanarak yolunu kaybetmesi sonucu yaklaşık iki saatlik bir gecikmenin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Yazıda, Kanala ilerlemenin pek kolay olmadığı, düzensizliğin ve belirsizliğin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İngilizlerin bölgeyi projektörler ile aydınlatmaları sırasında saklanma zorunluluğu da Kanala ilerleyişin düşe kalka ve yorucu olmasına sebep olmuştur. Kanala 500 m. bir mesafe kaldığında İngilizlerin uyandığı belirtilmektedir. Çünkü Kanalin karşı tarafındaki köpek havlamalarına, Türk tarafında taşıma işlerinde kullanılan eşeklerin karşılık vermesi ve Türkçe bilmeyen Arapların bütün uyarılara rağmen birbirleriyle yüksek sesle konuşmaları ve çeşitli nidalarda bulunmaları harekâtı açığa çıkarmıştır. Bu durum harekâtın giderek baskın özelliğini de yitirmesine neden olmuştur. Bununla birlikte İngilizlerin Türk birliklerine bu aşamada ateş açmadıkları anlaşılmaktadır. Fakat yazarın, kanala çok fazla yaklaşmış olmasına rağmen, kanal hakkında açık hiçbir bilgiye sahip olunmadığını söylemesi, Türk tarafının harekâta ne derecede hazır olduğunu ortaya koymaktadır. Bir süre sonra sahile gelmiş ve tombazlar çok sessiz bir biçimde, uygun yerlerden suya indirilmiştir. Fakat bu sırada tombazlardan birinin çıkarmış olduğu gürültü İngiliz ateşinin de başlangıcı olmuştur. İngilizlerin ateş açtığı sırada içinde bulunulan durum ise yazar tarafından şu şekilde anlatılmıştır: "Dolu olan iki tombaz karşı sahile doğru gitmektedir. Üçüncüsü ise yeni hareket etmiştir. karşı sahilden yoğun makineli tüfek ateşi açıldığı ve karşıya giden iki tombazın karanlıkta gözden kaybolduğu belirtilmiştir. Yeni hareket eden üçüncü tombazın ise içindekilerle birlikte battığı anlaşılmaktadır." Yazar, askerlerin bir kısmının yüzerek kıyıya çıkabildiğini belirtmekle birlikte çok fazla ölü ve yaralı olduğunu ifade etmiştir. Diğer istihkâm ve piyade askerleri ise buldukları yerde ateşe başlamışlardır. Gün ağardığında hücum kolları dışında kalan askerlerin, İngiliz topçu ve makineli tüfek ateşi altında, açıkta ve toplu halde kaldıkları ortaya çıkmıştır. Yazar bu

---

²⁹⁵ M. Celaleddin Sorguncu, a.g.m., s. 984-986.

askerlerin bir kısmının, kanalın şevine kadar ilerleyip yamanmaya, bir kısmının ise etrafta bulunan korunaklı yerlere ulaşmaya can attıklarını söylemektedir. Yazarın ifadelerinden anlaşıldığına göre; silahlar yük hayvanlarının sırtında ve bezlere sarılı durumdadır. İngiliz ateşinin ani bir şekilde başlamasının bezlerle sarılı silahların çözülmesi işini zorlaştırdığı ve vakit kaybına yol açtığı anlaşılmaktadır. Türk topçu ateşinin başlaması ile birlikte bir miktar rahatlama sağlanabilmiştir.

Kanal harekâtının aceleye getirilmesi, yetersiz malzeme ve vasıta ile yola çıkılması, birliklerin eğitimsiz ve düzensiz olması vb. aksaklıklardan dolayı başarısızlığa uğradığı görülmektedir. Kurmay Yarbay M. Celaleddin Sorguncu'nun Süveyş Kanal Harekâtı'nın başarıya ulaşamaması konusunda söylediği şu sözler konuyu özetler niteliktedir: “O günkü ahval ve şerait içerisinde ve o vasıtalarla topu iki tümen tutan ve bu kuvvetlerle Kanal kenarında uzun zaman tutunmaya ve muharebe vermeye gene imkân vardı. En müsait istikamette menzil teşkilatını tesis ederek, ikmal işini kuvvetlendirmek ve geçide tahsis edilen kıtaatın tamamen toplanmasını temin etmek için de harekâtı bir ay geciktirmek mümkün ve bundan dolayı hakikatte olduğu gibi bir felaket doğması ihtimali yoktu.”²⁹⁶

F- İRAN CEPHESİ

III. Ordu komutanlığı tarafından, IV. Kolordu'ya Dilman –Rumiye mıntkasının temizlenmesi görevi verilmiştir. Harekât 17 Mayıs 1918'de başlayacaktı. V. Tümen kuzeyden Dilman'a taarruz ederken güneyden Rumiye'ye taarruz edecek olan VI. Tümen de Uşnu'dan hareketle 10 Mayıs 1918 tarihinde Taşağıl-Selâni hattına varmıştır. VI. Tümenin Rumiye istikametinde ilerlemesi üzerine Ermeni ve Nasturiler Rumiye'ye doğru çekilmişlerdir. Bu arada İran Hükümeti Tahran'daki İngiliz Sefaretinin kışkırtması ile Osmanlı askerlerinin geri çekilmesini talep etmiş ve Osmanlı Ordusuna hiçbir surette kolaylık gösterilmemesi yönünde emir yayınlamıştır. IV. Kolordu, yaklaşmakta olan XII. Tümeni de kullanarak bütün kuvvetleri ile Dilman'a yeni bir taarruza karar vermiştir. Ancak bunun için VI. Tümenin de takviyesi gerekmiştir. VI. Tümenin takviyesi amacıyla XXII. Alayın II. Taburu ile alayın makineli Tüfek bölüğü VI. Tümen'e katılmıştır. V.Tümenin Dilman, VI. Tümenin ise Rumiye mıntkasındaki Ermeni ve Nasturilere Mayıs ayında yaptıkları taarruz başarılı olmamıştır. Bu yüzden V. Tümen birlikleri Dilman'ın Kuzeyine, VI. Tümen birlikleri ise Uşnu'nun güneyine çekilmiştir. İngilizlerin İran içindeki ileri

²⁹⁶ M. Celaleddin Sorguncu, a.g.m., s.1007.

harekâtını durdurmak ve Dilman – Rumiye mıntikasındaki Ermenilere engel olmak için İran'ın kuzeyinde daha büyük kuvvetlerin kullanılması gerekmiştir. Bu maksatla 9 Haziran 1918'de I. Kafkas Kolordusu ve IV. Kolordulardan oluşan IX. Ordu kurulmuştur. IX. Ordu Komutanlığından verilen emir üzerine, Rumiye Gölü batı mıntikasını düşman kuvvetlerinden temizlemek için IV. Kolordunun 18 Haziran'da Dilman'a taarruz etmesine karar verilmiştir. Nahcivan 20 Temmuz 1918 tarihinde XI. Kafkas Tümeni tarafından ele geçirilmiştir. XI. Kafkas Tümeni, 16 Ağustos 1918 tarihinde ise Tebriz'e ulaşmıştır. 9 Eylül 1918 tarihinde de yine XI. Kafkas Tümeninden ayrılan birlikler Meyane'yi ele geçirmişlerdir. V. Kafkas Tümeni ve LI. Tümen 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'yü işgal etmiştir. Fakat Filistin ve Irak'ta meydana gelen muharebeler İran'da daha fazla ileri gidilmesini önlemiştir. Bundan dolayı Başkomutanlık, İran harekâtını durdurmuş ve buradaki kuvvetleri Filistin'e gönderme kararı almıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile birlikte İran'da bulunan bütün Türk kuvvetlerinin tahliye edildiği görülmektedir²⁹⁷.

G- TÜRK ASKERİ GÖNDERİLEN AVRUPA CEPHELERİ

1- Romanya Cephesi

Romanya Birinci Dünya Savaşı başladığında tarafsızlığını ilan etmiş ve her iki taraf da Romanya'yı kendi taraflarına çekebilmek için çaba göstermiştir. Rusların Avusturya Macaristan'a karşısında gösterdiği bazı başarılar sonucunda Romanya 17 Ağustos 1916'da İtilaf Devletleri yanında savaşa katılmıştır. Romanya, savaşa katılır katılmaz Avusturya-Macaristan sınırını geçmiş ve Karpatlar'daki Avusturya-Macaristan Cephesini arkadan vurabilecek bir konuma ulaşmıştır. Bundan dolayı Alman, Avusturya, Bulgar ve Türk cephelerinden bazı kuvvetlerin buraya gönderilmesine karar verilmiştir. Müttefik Kuvvetler Komutanlığı'na ise Alman Genelkurmay Başkanlığı görevinden alınan Orgeneral Falkenhayn getirilmiştir. Türk Başkomutanlığı Romanya Cephesinde görev yapmak üzere XV. ve XXV. Tümenlerden oluşan VI. Kolorduyu ayırmıştır. Sofya'da bulunan Mackenzen Ordusu emrine verilen VI. Kolordu, 12 Eylül 1916'da başlayan Dobruca harekâtı başta olmak üzere Romanya Cephesindeki bütün muharebelere iştirak etmiş ve pek çok kayıp vermiştir. Görevini tamamlayan VI. Kolordunun yurda dönüşü de giderken olduğu gibi parça parça

---

²⁹⁷ İran Cephesinin ayrıntısı için bkz. E. Aysan, "Büyük Harpte İran Cephesi", C. III, 111 Sayılı Askerî Mecmua'nın Eki, İstanbul, 1938.

olmuştur. ilk önce 4-25 Aralık 1917 tarihleri arasında XXV. Tümen, Haziran 1918’de ise XV. Tümen Türkiye’ye dönmüştür.²⁹⁸

2- Galiçya Cephesi

. Osmanlı Ordularının Avrupa Cephelerinde Müttefikleri ile birlikte hareket etmesinden, Çanakkale Seferinin sonlarından itibaren söz edilmeye başlamıştır. Yarbay Ahmet Suat, “Büyük Harpte Galiçya Cephesinde XV. Türk Kolordusu”²⁹⁹ isimli çalışmasında Bulgarların, Osmanlı Devleti’nden yardım talebinde buldukları belirtilmiştir. Fakat Almanya’nın bu yardım talebini de kullanarak Osmanlı Ordularının Galiçya’ya gönderilmesi konusunda Osmanlı Devleti ile anlaştığı ifade edilmiştir. Yazar, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’nın en sıkıntılı zamanlarında kuvvetlerini başka bölgelere göndermesini kuvvetlerin israfı olarak nitelendirmiştir.

Osmanlı Devleti Galiçya Cephesine asker göndermeye karar verdikten sonra bu iş için XV. Kolorduyu görevlendirmiştir. 1916 yılı Temmuz ayında Başkomutanlık Vekaleti, bir emirle XV. Kolordunun hazırlanmasını emretmiştir. XV. Kolordu’nun Galiçya’ya sevk edileceği ve ilk hedefin ise Macaristan’da “Sapladiğa” bölgesi olduğu bildirilmiştir³⁰⁰. XV. Kolordu’nun Uzunköprü’den hareket eden ilk kısmı iki günlük bir tren yolculuğundan sonra Belgrat’a ulaşmıştır. Bu birlikler trenlerden indikten sonra Avusturya memurları aracılığı ile banyo ettirilmiş ve Tuna’nın kuzey sahilindeki Zimon Kasabası kışlasına yerleştirilmiştir. Diğer birlikler de bölgeye ulaştıkça yine aynı şekilde Avusturya Menzil Komutanlığı tarafından yerleştirilmiş ve iaşeleri temin edilmiştir³⁰¹.

XV. Türk Kolordusu, Orgeneral Graf Von Bothmer komutasında bulunan Güney Ordusunun emrine girmiştir. 22 Ağustos 1916 tarihinde Güney Ordusunun savunma cephesinde, Alman Hofmann Kolordusu ile I. Bavyera İhtiyat Tümeni arasında 20 km.’lik bir cephenin savunmasını üstlendi. XV. Kolordu, 6 Eylül tarihinde geri çekilmek zorunda kalmış ve ağır kayıplar vermiştir. Kolordu, 7 Eylül tarihinde gerçekleşen Rus taarruzunda ise şehit, yaralı ve kayıp olmak üzere yaklaşık 1500 kişilik bir zayıat vermiştir. XV. Kolordu bir aydan kısa bir süre içerisinde 95 subay ve 7000 er zayıat vermiş ve Mayıs 1917’de Türkiye’ye geri dönmüştür. XXV. Tümen ise bir süre daha Galiçya’da kalmış ve Müttefiklerin Temmuz ayı

---

²⁹⁸ İsmet Görgülü, a.g.e., s. 180.

²⁹⁹ Ahmet Suat, a.g.e., s.6.

³⁰⁰ Ahmet Suat, a.g.e., s.6.

³⁰¹ Ahmet Suat, a.g.e., s.13.

içerisinde gerçekleştirdikleri taarruza katılmıştır. 11 Eylül 1917 tarihinde ise bölgesini Alman İhtiyat Tümenine bırakarak Türkiye'ye geri dönmüştür³⁰². Böylece Türk ordusunun Galiçya Cephesi'ndeki faaliyetleri sona ermiştir.

---

³⁰² İsmet Görgülü, a.g.e., s. 176,177.

IV. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI KONUSUNDA ASKERİ MECMUA'DA YER ALAN BAZI DEĞERLENDİRMELER

Çalışmamızın bu bölümünde Birinci Dünya Savaşı Türk Cephelele ile ilgili bazı hususların Askerî Mecmua'daki yansımalarını incelemeye çalışacağız.

A- ASKERİ TEŞKİLATLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

1- Türk Askeri Hakkındaki Düşünceler

Türk askeri Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti sınırlarını oluşturan çok geniş bir coğrafyanın savunulması için görev yapmıştır. Ayrıca Romanya ve Galiçya Cephelele gibi cephelelede de Müttefiklere yardım amacı ile görev yapmıştır. Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan yazılarda Türk askerinin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetleri hakkında pek çok bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiler çoğunlukla, Türk askerinin cepheleledeki başarısı, kahramanlığı ve fedakârlığı üzerinedir. Bunun yanı sıra Türk askerinin savaştığı düşmana karşı tutumu ve cepheleledeki durumu ile ilgili de birtakım bilgiler elde etmek mümkündür. Askerî Mecmua'da yayınlanan yazıların bir kısmının, yazarların hatıralarını kaleme almaları sonucunda oluşması ve yazıların hazırlandığı dönemde savaşın etkilerinin devam ediyor olması, yazarların Türk askeri ile ilgili düşüncelerine de etki etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk askerinin içerisinde bulunduğu durumu ile ilgili olarak Ali Hayati Ataker, “Türk Ordusu İçin Büyük Harp ve İstiklâl Harbinden Alınan Süvari Dersleri”³⁰³ isimli çalışmasında şunları söylemektedir. “ Türk Ordusu 4 sene zarfında 1200.000 İngiliz’i Avrupa darülharbinden ayırmış, yalnız 1918 senesinde, karşısında 470 bin kişiyi tutmayı başarmıştı. Hâlbuki 26 bin kişiye inen Türk Ordusu, ancak İngiliz süvari mevcuduna tekabül ediyordu. Bu ordu, düşmandan başka açlık ve çıplaklık ile de mücadele eden, fakat bütün bu mahrumiyetler içinde Türkün yüce şerefini 8 misli üstün düşmana karşı

³⁰³ Ali Hayati Ataker, a.g.m., s. 703.

4 sene müdafaa eden ve anavatan topraklarına düşman ayağını bastırmayan kahramanlardan oluşuyordu.” Bu ifadeler Türk askerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında ne şartlarda mücadele verdiğini ve gösterdiği gayreti özetler niteliktedir.

Türk askeri savaştığı bütün cephelerde büyük bir çaba ile üstün başarılar göstermiştir. Fakat bu başarı ve kahramanlıklar kimi zaman hiç anlatılmamış ve hafızalardan da silinmiştir. Askerî Mecmua’da yer alan yazılarda, yazarların kendi hatıraları ile de desteklenen bilgiler cephelerde Türk askerinin göstermiş olduğu fedakarlık ve kahramanlıkları ortaya koyması açısından önem arz etmektedir³⁰⁴.

Çanakkale Cephesi’nde mücadele etmekte olan Türk askerinin henüz savaşabilecek yeterliliğe ulaşmadan ve tam eğitilmeden muharebelere katıldığını görmekteyiz. Kurmay Yüzbaşı Şemsi Zobu’nun; “Çanakkale Muharebelerine getirilen Türk askeri daha sağını solunu öğrenmeden, ayaklarının tozu ile muharebeye sokulmuş ve ertesi günü bir o kadar asker de düşmanla savaşı bırakıp kardeşlerine çukur kazmak zorunda kalıyordu”³⁰⁵ İfadeleri Çanakkale’deki durumu ortaya koymaktadır. Fakat buna rağmen Askerî Mecmua’da Türk askerinin Çanakkale Cephesi’ndeki muharebelere küçümsenmeyecek derecede başarılı olduğunu görmekteyiz. Örneğin Mosorof tarafından yazılıp Yüzbaşı Ahmet Şevket tarafından Türkçe’ye çevrilen “Çanakkale”³⁰⁶ isimli çalışmada, Türk askerinin 26 Nisan 1915 günü yapılan çıkarma harekâtındaki başarısı için söylenenler önemlidir. Yazar; “Avustralya kıtaatı Türklerin mukabil taarruzlarından o kadar yılmıştı ki bunlar kendileri için yegâne çare-i necatı tekrar hemen gemilere avdetinde bulmakta idiler” demek suretiyle Türk askerinin Çanakkale’deki başarısını anlatmıştır. Bunun yanı sıra Askerî Mecmua’da yayınlanan yazılarda Türk askerinin vatanperverlik duygusunu ön plana çıkaran satırlara da rastlanmaktadır. Çanakkale Cephesinde bizzat bulunmuş olan Binbaşı Mahmut da makalesinde Türk askeri’nin Çanakkale Cephesindeki fedakârlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Çanakkale’de İngiliz Donanması’nın Seddülbahir’e açtığı ateş ile siperler dümdüz olmuştur. Hayat kurtarmak için kazılan siperler mezar olmuştur. Yaralı Türk askerlerinden yürümeye gücü yetenler sargı yer denilen hastaneye gelmişlerdir. Seferberlik süresince gördükleri talim ve terbiyenin etkisi ile olacak ki sargı yerine gelince; “ah... vazife görmek nasip olmadan yaralandım, cephanemi arkadaşlarıma verdim, işte tüfeğim. Kime teslim edeceğim?” diyerek üzüntülerini dile getirmişlerdir. Yazar, Cephedeki askerlerin ilerde bulunan kısmının siperlerde vazife zamanını beklediklerini, ihtiyatta bulunanların ise diz

---

³⁰⁴ Kadri Perk, a.g.e., s. 153

³⁰⁵ Şemsi Zobu, a.g.m., s. 769.

³⁰⁶ Mosorof, a.g.m., s. 16.

çökmüş, silahları ellerinde, düşmana saldırmayı arzu ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca yazar, Türk askerinin, düşmanın üstün kuvvet, silah ve mühimmatını asla hatır ve hayaline getirmediğini, yanındaki arkadaşlarından bir kısmının toprağa gömüldüğünü ve bir kısmının başının, bacağının havaya fırladığını gördüğü halde silahını kullanmak zamanını sabırsızlıkla beklediğini belirtmiştir. Binbaşı Mahmut, Türk askerinin bu derece metanetli ve fedakâr olmasının takdir edilmesi gereken bir özellik olduğu belirtmiştir³⁰⁷. Çanakkale Cephesinde Türk askerinin gösterdiği kahramanlık ve fedakarlıkların çok sayıda örneği bulunmaktadır. Askerî Mecmua'da yayınlanan yazılarda da bu örnekler zaman zaman yer verildiği görülmektedir³⁰⁸.

Kafkas Cephesi hakkında yazılan yazılarda, bu cephede görev yapan Türk askerinin hem çok zor olan yaşam şartları ile hem de düşman ile olan mücadelesi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Tümgeneral Tevfik Sağlam'ın "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik"³⁰⁹ isimli çalışmasında, Kafkas Cephesindeki Türk askerinin yaşam koşulları anlatılmıştır. Yazar, Türk askerinin Kafkas Cephesinde barındığı yerlerin sağlık açısından hiç uygun olmadığını, havasız, güneş ışığı almayan ve çok kalabalık yerler olduğunu belirtmiştir. Ayrıca gerektiği gibi gıda alamamak, yorgunluk, mevsime uygun kıyafet yetersizliği ve çevresel şartların etkisinin Kafkas Cephesindeki askeri olumsuz yönde etkilediği de yazarın ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ancak yaşanan zorlukların Türk askerini yıldırmadığını Tümgeneral M. Sabri Ertuğ'un "birçok zorluklarla geçen muharebe ve çekilmelere rağmen, erat ve kumandanlar hem düşmana hem de tabiat zorluklarına karşı koymakta birbirleri ile kaynaşmışlardı"³¹⁰ sözlerinden anlamak mümkündür. Kafkas Cephesindeki askerin tüm zorluklara rağmen kendisinden üstün kuvvet ve savaş malzemesine sahip ordulara karşı başarılar elde etmesinin örneklerine Kafkas Cephesinde de rastlanmaktadır. Emekli Yarbay Fehmi'nin, "Büyük Harpte Azerbaycan Harekâtına Bir Bakış"³¹¹ isimli çalışmasında buna güzel bir örnek bulmak mümkündür. Yazar, V. Kafkas Tümeni'nin Azerbaycan'a düzenlediği harekât sırasında, Gökçay mıntıkasında yalnızca iki alay ile harekâtı yürütmek zorunda kaldığını belirtmiştir. 7 bin Rus askeri ile karşı karşıya kalan Türk askerinin zayıf düştüğünü söyleyen yazar, buna rağmen Rus Ordusu'nun Türk askeri tarafından Bakü'de sıkıştırılabildiğini ifade etmiştir. bu durumu Türk askerinin talim, terbiye ve disiplin üstünlüğüne bağlamıştır.

---

³⁰⁷ Mahmut, a.g.m., s.309.

³⁰⁸ Kadri Perk, a.g.e., s. 153-160.

³⁰⁹ Tevfik Sağlam, a.g.m., s. 492,500.

³¹⁰ M. Sabri Ertuğ, a.g.m., s. 137.

³¹¹ Fehmi, a.g.m., s. 171.

Irak Cephesinde görev yapmakta olan Türk askerinin içerisinde bulunduğu şartların da çok ağır olduğunu görmekteyiz. Tuğgeneral İsmail Berkuk “Irak’ta Garraf Muharebeleri”³¹² isimli yazısında; Türk askerinin Irak Cephesinde, açlık, susuzluk, iklim şartları ve düşman ile mücadele ettiğini belirterek askerinin durumunun iyice ağırlaşmış olduğunu belirtmiştir. Fakat buna rağmen, Irak Cephesinde sekiz, on misli kuvvete ve çok iyi teçhizata sahip olan İngiliz kuvvetleri karşısında Türk askerinin taarruz etme düşüncesini kaybetmediği ifade edilmiştir. Yazar bu durumu fikri güçten ziyade manevi güç ve duygunun insanlara hakim olmasına bağlamıştır. İsmail Berkuk, Askerî Mecmua’da yayınlanan “Irak Cephesindeki Muharebelere Dair Bazı Hatıralarım”³¹³ isimli yazısında Irak Cephesinde görev yapan Türk askerlerinin bir takım özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Yazar, alaylarda bir benlik ve manevi bir birliktelik düşüncesinin olduğunu düşünmektedir. Ayrıca alaylara giren erlerin ne olursa olsun alayın manevi birliktelik havasına uyum sağladığını belirtmiştir. Bu durumun alaylarda itimat ve gurur hislerini ortaya çıkardığını söylemiştir. Örneğin Kafkas Cephesine kolları bağlanarak getirilebilen erlerin Irak Cephesinde I. Kuvve-i Seferiyeye (LII. Tümen) geldikten sonra kısa sürede uyum sağladığını ve Irak Cephesindeki muharebelerin bu erlerle yapıldığını söylemiştir. Bunun yanı sıra subaylar ile erler arasında da tam bir güven havasının olduğunu, erlerin subaylara çok güvendiğini ve subayların da erlere çok sıcak davrandıklarını yazısında belirtmiştir.

Türk askeri Birinci Dünya Savaşı’nda Yemen’de de mücadele etmiştir. Kars Saylavı (Milletvekili) General Muhiddin “Asir Hatıratı”³¹⁴ isimli çalışmasında Yemen’deki Türk askerinin durumu hakkında bilgi vermiştir. Yazar Osmanlı Devleti’nin iyi bir idare sergilememesi nedeni ile Yemen halkının Türk askerinden soğuduğunu belirtmiştir. Halkın askere düşman olduğunu ve bölgedeki askerinin, 8, 10 hatta 15 sene terhis edilmediğini ifade eden yazar, binlerce Türk askerinin burada bakımsızlık, hastalık ve sefaletten yok olduğunu söylemektedir. Bunun yanı sıra bölgenin sakinleştirilmesi için Osmanlı Devletinin Yemen’e tabur tabur asker gönderdiğini fakat Türk askerinin Yemen’de eski şöhretinin kalmadığı belirtilmiştir.

Tüm zor şartlara ve imkânsızlıklara rağmen, üstün başarılar elde edebilen Türk askerinin düşmanına karşı tavır ve davranışları konusunda da Askerî Mecmua’da yayınlanan yazılarda örnekler bulmak mümkündür. Buna en güzel örnek Emekli Topçu Kıdemli Yüzbaşı M. Ertuğrul tarafından yazılan “Büyük Harpte Küçük Bataryam; İngiliz-Fransız Muavin

³¹² İsmail Berkuk, “Irak’ta Garraf Muharebeleri”, s. 311.

³¹³ İsmail Berkuk, “Irak Cephesindeki Muharebelere Dair”, s. 358.

³¹⁴ Muhiddin, a.g.m., s. 327.

Kruvazörlerini Nasıl Batırdı”³¹⁵ isimli çalışmada karşımıza çıkmaktadır. Antalya'nın Agva sahillerinde “Paris II” isimli Fransız Kruvazörü, yazarımızın kumanda ettiği batarya tarafından batırılmıştır. Yazar, bu kruvazörden kurtulan Fransız askerlerinden bir kısmının sahile yaralı olarak çıktığını ve yaralarının sarılarak şefkat ve nezaketle davranıldığını ve kazanılan zaferden dahi bahsedilmeyerek gururlarının rencide edilmediğini belirtmiştir. Fransız askerlerinin ise Türk askerinin bu davranışı karşısında boyunlarına sarılıp onları öptüklerini ve dünyanın en asil ve mert milleti demekten kendilerini alamadıklarını söylemiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz hususlar, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk askerinin durumunu, yaşam şartlarını ve mücadele azmini ortaya koyan örneklerdir.

2- Birinci Dünya Savaşı'nda Sevk ve İdare

Sevk ve idare denildiğinde bir ordunun başarılı olabilmesi ve karşısındaki güç ile mücadele edebilmesi için yapılması gerekenler akla gelmektedir. Bu nedenle sevk ve idare, ordunun seferberlik hazırlıklarından başlayıp, taarruz, müdafaa, iaşe ve ikmal, yürüyüş, keşif ve emniyet hizmetleri ve geri çekilme gibi pek çok konuyu ilgilendiren geniş bir kavramdır. Sevk ve idare belli esaslar çerçevesinde gerçekleştirilen bir faaliyettir. Osmanlı Devleti de hem Birinci Dünya Savaşı sırasında hem de Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bir takım sevk ve idare esaslarını kullanmıştır. Henüz 1910'lu yıllarda Osmanlı Devleti, Almanya'nın kendi ekonomik, sosyal ve askeri şartlarına göre hazırlanmış olan sevk ve idare talimnamelerini kullanmıştır. Bunlardan ilki “Seferiye Nizamnamesi” adı verilen ve ordunun çeşitli sınıflarının sevk ve muharebe talimnamesi niteliğinde olan nizamnamedir. İkincisi ise “Menzil Hidematı Talimnamesi” adı verilen idare talimnamesi idi. Almanya şartlarına göre mükemmel olan bu sevk ve idare esaslarının Osmanlı Ordularında uygulanması büyük başarısızlıkları da beraberinde getirmiştir. Balkan Savaşlarında kullanılan bu sevk ve idare esasları genellikle uygulanamamış ve uygulanmak istendiğinde ise pek çok anlaşmazlıklara ve vakit kaybına sebep olmuştur. Bu nedenle Türk Silahlı Kuvvetleri 1911–1912 Osmanlı-İtalyan, 1912–1913 Balkan ve 1914–1918 Birinci Dünya Savaşlarında çok büyük sorunlar yaşamış, hatta bu savaşları kaybetmiştir³¹⁶. Askerî Mecmua'da yazılan yazılarda Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk Cephelerinde sevk ve idarenin ne şekilde yürütüldüğüne dair bir takım ip uçları bulmak mümkündür.

³¹⁵M.Ertuğrul, a.g.m., s. 725.

³¹⁶ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), C. III, Kısım VI, Genel Kurmay Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1966, s.166-168.

Savaşta bir ordunun başarısı, sevk ve idaresinin ulaşılmak istenen hedefe uygun olmasına bağlıdır. Ordunun talim ve terbiyesi, silahlanması, seferberlik hazırlıkları iase ve ikmal işlerinin mükemmelliği, ordunun başarısına birinci derecede etki eden hususlardır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordularının mağlup olmasında bütün bu hususlar etkili olmuştur. Osmanlı Ordularının sevk ve idaresi konusunda Birinci Dünya Savaşı sırasında önemli hatalar yapıldığı ve bir takım dönüm noktalarının yaşandığı görülmektedir. Kurmay Yüzbaşı Fazıl Bilge, Osmanlı Ordularının sevk ve idaresi bakımından, Birinci Dünya Savaşı sırasında iki büyük dönüm noktasının yaşanmış olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilki Çanakkale'nin İtilaf Kuvvetleri tarafından tahliye edilmesidir. İkincisi ise Rus Ordusunun bozulmasıdır. Türk Başkomutanlığı bu fırsatlardan yararlanmaya çalışmıştır. Fakat ileride sözünü edeceğimiz sevk ve idare hataları nedeni ile sözü edilen dönüm noktalarından yeteri kadar yararlanılamamıştır³¹⁷.

Askerî Mecmua'da, sevk ve idare konusunda gösterilen zafiyetler ve yapılan hatalar dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra daha iyi bir sevk ve idarenin nasıl olabileceği konusunda görüşlerin ortaya koyulduğu yazılar bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda sevk ve idare konusunu doğrudan doğruya ele alan çalışmaların sayısı az olup bu konudaki en önemli çalışma Çanakkale Cephesi ile ilgili olarak Tümgeneral Sabit tarafından yazılan "Çanakkale Harbinde İngiliz Sevk ve İdaresi"³¹⁸ isimli çalışmadır. Bu makalenin dışında, yazılan yazıların büyük bir çoğunluğunda sevk ve idare konusunda yazarların görüşlerini belirttikleri görülmektedir.

Tümgeneral Sabit, Çanakkale Cephesindeki sevk ve idare konusunu İngilizler açısından ele almıştır. Yazar Çanakkale Cephesinde İngilizlerin tamamıyla plansız hareket ettiklerini ifade etmiştir. Bu nedenle İngilizlerin, olayların gelişimine uymak zorunda kaldıklarını ve bunun da başarısız olmalarında önemli payı olduğu görüşündedir³¹⁹. Mehmet Nihat ise İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale'ye yönelik 18 Mart 1915 tarihli son başarısız deniz taarruzuna kadar, kara taarruzu konusunda hiçbir hazırlığın yapılmamış olduğunu ve kara taarruzunun, başarısız bir deniz taarruzu sonucunda ciddiyetle düşünölmeye başladığını ifade etmektedir³²⁰. Bu düşünceler Tümgeneral Sabit'in, İngilizlerin Çanakkale Cephesi'nde planlı bir sevk ve idare gerçekleştiremedikleri şeklindeki görüşünü destekler niteliktedir. Çanakkale Cephesi'nde görev yapmakta olan İngiliz Savaş Muhabiri Bartlet de İngilizlerin Çanakkale Cephesindeki sevk ve idare yöntemlerine şiddetli eleştirilerde bulunmuştur. Bartlet, General

---

³¹⁷ Fazıl Bilge, a.g.m., s.260,261.

³¹⁸ Sabit, a.g.m., Sayı 85-86.

³¹⁹ Sabit, a.g.m., Sayı 85, s.58.

³²⁰ Mehmet Nihat, a.g.m., s. 39.

Hamilton'un Çanakkale'de, Türklerin en zayıf noktalarına en büyük kuvvetlerle saldırması gerektiğini fakat bunun yapılmadığını belirtmiştir. Ayrıca elde edilen mevzilerin yeniden Türklere kaptırılmasına da General Hamilton'un sevk ve idare hatalarının neden olduğu düşüncesini taşımaktadır³²¹.

Çanakkale Cephesindeki sevk ve idarenin Türk tarafı açısından ne şekilde yürütüldüğü de önem arz etmektedir. Kurmay Yüzbaşı Şemsi Zobu, "Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi"³²² isimli çalışmasında; Çanakkale Cephesi'nde Türklerin görev yaptığını fakat Alman sevk ve idare esaslarının kullanıldığını ve Alman General Liman von Sanders'in Türk kuvvetlerine kayıtsız şartsız komuta ettiğini belirtmiştir. Kurmay Yüzbaşı Şemsi Zobu'nun sevk ve idare ile ilgili olarak üzerinde durduğu konulardan biri de sevk ve idarede sabit fikirdir. Yazar, komutanların kendilerini belli bir noktaya kaptırmalarının yanlış olduğunu ve düşmanın her hareketinin hesaplanması gerektiğini, sonuçta ise en zararlı olan hareketin üzerine gidilmesi gerektiğini düşünmektedir. Çanakkale Cephesinde V. Ordu Komutanı olarak görev yapmakta olan General Liman von Sanders'in ise, düşmanın asıl kuvvetleri ile, Saros ve Beşike'den çıkarma yapacağı fikrine saplandığını savunmaktadır. Düşmanın başka bir noktadan asıl kuvvetleri ile çıkarma yaptığına dair raporlar alınmasına rağmen onun Bolayır sırtlarında büyük bir kuvvetle beklemesinin önemli bir hata olduğu, çalışmada belirtilen diğer bir önemli noktadır. Yine Kurmay Yüzbaşı Şemsi Zobu'nun yazısında, Çanakkale Cephesindeki en büyük sevk ve idare hatalarından birinin, kuvvetlerin asıl sonuç alınabilecek yere yoğunlaştırılmaması yani kuvvetlerin parçalanması meselesidir. General Liman von Sanders'in bütün kuvvetleri asıl çıkarma yeri olan güneye kaydırmak yerine V. ve VII. Tümenlerden bir kısım kuvveti göndermesi kuvvetlerin parçalı halde bulundurulmasına bir örnek teşkil etmektedir. Yazar, yapılan bu hatanın sevk ve idare açısından kötü sonuçlar doğurduğunu düşünmektedir. Ayrıca Çanakkale Cephesinin Türkler açısından sevk ve idaresinin iyi bir örnek olmadığını savunan Kurmay Yüzbaşı Şemsi Zobu, Liman Vonsanders'in uyguladığı yanlış sevk ve idare yöntemleri sonucunda, Gelibolu Yarımadasını muharebe meydanından ziyade mezbahaneye çevirdiğini düşünmektedir.

Askerî Mecmua'da yer alan bilgiler ışığında Kafkas Cephesinde uygulanan sevk ve idarenin pek parlak olduğu söylenemez. Emekli Yarbay Asım tarafından yazılmış olan "Sarıkamış Muharebesi Hakkında Bir Tetkik"³²³ isimli çalışmada yazar, Kafkas Cephesinde orduyu iyi bir şekilde sevk ve idare edecek komutanların bulunamamasından şikâyet

---

³²¹ Mosorof, a.g.m., s 17

³²² Şemsi Zobu, a.g.m., s.764,768.

³²³ Asım, a.g.m., s. 328,332.

etmektedir. Kafkas Cephesi'nin en önemli muharebelerinden olan Sarıkamış Muharebelerinde yaşanan başarısızlığı da, orduya iyi komuta edilememesine bağlamaktadır. Ayrıca iyi bir plan bile yapılmadan, bir yandan bölgedeki Rus birliklerini imha etmek, bir yandan da süratle ülkeler işgal etmek gibi büyük hedefler güdüldüğü belirtilmiştir. Fakat mevcut sevk ve idare ile bunun mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz sevk ve idare zafiyetlerine Kafkas Cephesinin coğrafi şartları da eklendiğinde bu cephedeki orduların istenilen şekilde sevk ve idare edilebilmesinin zorluğu daha iyi anlaşılacaktır. “Azap Meydan Muharebesinde Türk ve Rus Süvarisinin Operatif Hareketleri”³²⁴ isimli çalışmada Süvari Binbaşı Recep Balkan bu konuya temas etmektedir. Yazar, Kafkas Cephesindeki arazi yapısının ve yer şekillerinin sevk ve idare açısından büyük önem taşıdığını ve muharebe planlarının yapılması sırasında bu konunun mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünmektedir. Bu cephede harekât genellikle vadiler ile sınırlıdır. Ayrıca yazıda, cephenin Rusların taarruzları için çok müsait olduğu ve bölgeyi müdafaa eden tarafın, taarruzlara karşı tedbir almasında, kuvvetlerin taksiminde ve ağırlık merkezinin oluşturulmasında sevk ve idare zorluklarının meydana geldiği belirtilmektedir. Süvari Binbaşı Recep Balkan'ın sevk ve idare konusunda dile getirdiği diğer önemli bir konu ise verilen emirler hakkındadır. Yazar, Kafkas Cephesinde meydana gelen Azap Muharebesinde verilen bir emirden yola çıkarak³²⁵; emirlerin her hangi bir tereddüde yol açmayacak şekilde, açık, net ve maksadı en iyi şekilde ortaya koyar nitelikte olması gerektiğini belirtmiştir. Asıl ve mahiyeti yanlış ortaya koyulan ve düşmanın gerçek durumunu göstermekten uzak keşif sonuçlarına göre verilen emirlerin çok büyük ve telafisi olmayan sevk ve idare sorunlarına neden olacağı da yine aynı yazıda belirtilmiştir. Komutan ve askerler arasındaki ilişki de sevk ve idareyi etkileyen önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Süvari Binbaşı Recep Balkan, komutan ve erler arasındaki ilişkinin sevk ve idare üzerindeki etkilerine de değinmiştir. Yazar komutan ile kıtasının birbirlerine güvenmelerinin ve zafere olan inançlarının asla sarsılmayacak şekilde güçlendirilmesinin ve bunun çok önceden yapılmasının gerektiğini belirtilmektedir. Yazar, bu güven ortamının sevk ve idarenin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi açısından önemli olduğunu düşünmektedir³²⁶.

Elde bulunan kuvvetlerin muharebede en gerekli yerde ve toplu halde kullanılmaması şeklinde ifade edebileceğimiz sevk ve idare hatası Kafkas Cephesinde

---

³²⁴ Recep Balkan, “Azap Meydan Muharebesi”, s. 93.

³²⁵ Recep Balkan, “Azap Meydan Muharebesi” s. 105,106,107.

³²⁶ Recep Balkan, “Azap Meydan Muharebesi” s. 92.

karşımıza çıkmaktadır. Kurmay Yüzbaşı Fazıl Bilge, “Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı Büyük Harpten Daha Muvaffakiyetli Bir Şekilde Çıkabilir mi İdi” isimli çalışmasında, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk Ordusunun, Çanakkale Cephesi’nin İtilaf Kuvvetleri tarafından tahliye edilmesi sonucunda büyük bir fırsat yakaladığını ifade etmiştir. Bu sayede Çanakkale’de bulunan kuvvetlerin bir kısmı Kafkas Cephesine gönderilmiştir. Böylece Kafkas Cephesinde kesin bir sonuç alınmak istenmiştir. Fakat Rus Ordusuna karşı girişilen harekâta yetersiz kuvvetle ve hazırlıksız olarak girildiği ifade edilmiştir. Rus orduları Türk tarafının bu hatasını iyi değerlendirmiş ve zaman kazanarak cepheyi kuvvetlendirmiştir. Bu durum Rusların III. ve II. Türk Ordularına ayrı ayrı darbe vurmasına yol açmıştır³²⁷. Kuvvetlerin parça parça kullanılmasına bir başka örnek ise M. Rahmi Sanalan’ın “Büyük Harp ve İstiklâl Harbinde Türk Ordusu İçin Süvari Kullanılmasından Alınan Dersler”³²⁸ isimli çalışmasında verilmiştir. Yazar, Kafkas Cephesi’nde ilk harekete geçen tarafın Ruslar olduğunu ve bu sırada Türklerin II. Süvari Tümeninin başarılı manevra ve muharebeleri ile Rusları büyük oranda yıprattığını belirtmiştir. Yazar bu aşamadan sonra, II. Süvari Tümeninin geri çekilip Aras’ın güneyinde bulunan süvari birlikleri ile birleştirilmesinin sevk ve idare açısından en isabetli hareket olacağını düşünmektedir. Böylece Rusların yan ve gerilerine daha güçlü bir şekilde saldırmanın mümkün olabileceği fakat bu kuvvetlerin parçalandığını belirtmiştir. Kafkas Cephesinde, elde bulunan kuvvetlerin daha planlı ve kesin sonuç elde edilebilecek şekilde sevk ve idaresi gerçekleştirilseydi, 1916 yılının son baharında Rus Ordularına karşı daha başarılı bir mücadele verilir ve diğer cephelere de kuvvet gönderme imkânı doğardı³²⁹. Fakat bu mümkün olmamıştır.

Kafkas Cephesinde sevk ve idare açısından başarılı olarak görülen konu ise Kafkasya’daki III. Türk Ordusu’nun 1915 yılı Temmuz ayı ortalarında IV. Rus Kafkas Ordusu’na karşı yaptığı taarruz sırasındaki iaşe ve ikmal düzenidir. Bu taarruz esnasında, iaşe ağırlıkları getirilmemiştir. İaşe malzemeleri daha önceden açılan belirli kuyulara bozulmayacak şekilde doldurulmuştur. Böylece yürüyüşlerde iaşenin nasıl temin edileceği gibi bir kaygı güdülmemiştir. Taarruzun hızını da arttıran bu yöntem sayesinde askerin iaşe sıkıntısı nedeni ile zayıf düşmesi ve taarruz gücünü kaybetmesi de önlenbilmiştir³³⁰.

Irak Cephesindeki sevk ve idare ile ilgili olarak da Askerî Mecmua’da bir takım bilgiler bulmak mümkündür. Bu bilgilerden yola çıkarak Kafkas Cephesi ile Irak Cephesini karşılaşılan en önemli sevk ve idare sorunu açısından değerlendirmemiz mümkün olmaktadır.

³²⁷ Fazıl Bilge, a.g.m., s. 260, 261.

³²⁸ M. Rahmi Sanalan, a.g.m., s. 297.

³²⁹ Fazıl Bilge, a.g.m., s. 261.

³³⁰ A. M. Zayonçkovskiy, “Kafkas Cephesi”, s.459.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Kafkas Cephesi'nin coğrafi şartları Türk tarafının savunma tedbirleri almasını ve kuvvetlerin en iyi sonuç alınabilecek bir noktaya toplanmasını zorlaştırmakta idi. Bu durum Kafkas Cephesi'nde yürütülmekte olan harekâtların sevk ve idaresini de güçleştirmiştir. Irak Cephesi ise coğrafi açıdan Kafkas Cephesi'nin tersine, savunmaya yardımcı olacak türden yer şekillerine sahip değildir. Bu nedenle Irak Cephesi'nde askerî birlikler sürekli olarak siper kazmak zorunda kalmıştır. Bu durum ilerleyen zamanda askerleri çok yıpratıcı bir sevk ve idare sorunu haline gelmiştir³³¹. Elde bulunan kuvvetlerin muharebeye parça parça sokulması yöntemi, Irak Cephesi'nde meydana gelen Garraf Muharebelerinde uygulanmıştır. Fakat Tuğgeneral İsmail Berkuk, "Irak'ta Garraf Muharebeleri"³³² isimli çalışmasında, kuvvetlerin muharebeye parça parça sokulmasını eleştirmiş ve Garraf Muharebesinden yola çıkarak bu konuyu sevk ve idare açısından değerlendirmiştir. İsmail Berkuk, Irak'ta Garraf mevziinin savunması için çok sayıda askerin feda edildiğini ifade etmiştir. XLV. Tümenin III., CXLI. ve CXLII. alayları; LII. Tümenin XL. ve XLIII. Alayları, LIV. Tümenin CLVI. ve CLXVII. Alaylarının Garraf'ta yok edilmiştir. Yazar, bu alayların parça parça mevziye sokularak eritildiğini düşünmektedir. Eğer toplu olarak düşmanın sol yanına ve gerilerine taarruz edilmiş olsa idi böyle bir sonucun ortaya çıkmayacağını ve çok daha iyi bir sevk ve idare sergilenmiş olacağını belirtmiştir.

Kurmay Yarbay M. Celaleddin Surguncu'nun "1915 Senesi Başındaki Süveyş Kanalı Geçit Harekâtı ve İstihkâm Birliklerinin Kullanılması Hakkında Bir Tetkik"³³³ isimli çalışmasından yola çıkarak Süveyş Kanalı harekâtı sırasında yürütülen sevk ve idare hakkında fikir edinmemiz mümkündür. Yazar, Kanal Seferinin başından itibaren çeşitli tartışmalar ile harekâtın hazırlıklar tamamlanmadan ve aceleye getirilerek yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Kanal seferi için, iaşe ve ikmal işlerinin çok yetersiz olduğu ve bundan dolayı bölgedeki birliklerin açlık ve susuzluk çektikleri belirtilmiştir. Yazar, bu durumun tamamıyla bir sevk ve idare hatası olduğunu düşünmektedir. Uygun bir şekilde menzil teşkilatının kurulup ikmal işlerinin kuvvetlendirilmesi düşünülmüş olsa idi başarı şansının artabileceği düşünülmektedir. Kuvvetlerin muharebeye parça parça sokulması hatasının Süveyş Kanalı Harekâtında da yapılmış olduğu görülmektedir. Kurmay Yarbay, M. Celaleddin Surguncu, geçide tahsis edilmiş olan birliklerin tamamen toplanmasının beklenmesi ve harekâtın bir ay gibi bir süre geciktirilmiş olması halinde, yaşanan çok büyük felaketlerin yaşanmamış olacağı düşüncesindedir.

---

³³¹ Abidin a.g.m., s. 72.

³³² İsmail Berkuk, "Irak'ta Garraf Muharebeleri", s. 310.

³³³ M. Celaleddin Sorguncu, a.g.m., s. 1007.

İyi bir sevk ve idarenin en belirgin özelliği elbette muharebe sırasında gerekli yerlere gerektiği zamanda gerektiği kadar kuvveti, ihtiyaçları karşılanmış olarak ulaştırabilmektir. Ali Hayati Ataker'e göre; Filistin Cephesinde İkinci Gazze Muharebesi'nde az miktarda Türk süvarisi İngilizleri tehdit etmeyi başarmıştır. Fakat Türk Başkomutanlığı bölgedeki Türk birliklerinin yeni kuvvetlere ihtiyaç duyacağını önceden tahmin edememiştir. Bu nedenle Filistin Cephesi'nde görev yapmakta olan Türk birliklerinin mevcudu giderek azalmış, bakımsızlığın da etkisi ile İngilizlere karşı direnme gücü yitirilmiştir³³⁴.

3- Ulaştırma

Ulaştırma yani nakliye hizmeti her savaşta hayati önem taşıyan bir konudur. Ulaşımdan kastedilen, hem muharip sınıfın, hem harp malzemelerinin hem de iaşe ve ikmal vasıtalarının istenilen yere, zamanında ulaştırılmasıdır. Türk ordusunda barış ve sefer halinde ordunun her türlü nakil işleri için hazır bulunan bir ulaştırma sınıfı mevcut olmuştur³³⁵. Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan ve incelediğimiz çalışmalarda Birinci Dünya Savaşı'nda ulaştırma hizmetlerinin ne şekilde işlediği, Türk cephelelerinde bu konuda yaşanan sıkıntılar ve bu hizmetin yürütülmesi için gerçekleştirilen faaliyetler hakkında bazı bilgiler yer almaktadır.

Çalışmamızda öncelikle Çanakkale Cephesinin ulaşım durumunu inceleyeceğiz.. ... Mosorof tarafından yazılan ve Yüzbaşı Ahmet Şevket tarafından Türkçe'ye kazandırılan "Çanakkale"³³⁶ isimli yazıda İtilaf Kuvvetlerinin, Türklerin Çanakkale Cephesi'ndeki ulaşım imkanlarını ortadan kaldırmak için ortaya koydukları düşünceleri görmekteyiz. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Cephesine uzanan bir takım yollar ulaştırma hizmetleri için kullanılmıştır. Fakat İtilaf Devletleri bu yolların savaş sırasında Türkler tarafından kullanılmasını engellemek suretiyle Türk askerini aç ve cephanesiz bırakmak istemişlerdir. İngiliz savaş muhabiri Bartlet, Lord Kitchner'le 12 Haziran 1915 tarihinde bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede, Kitchner, Türklerin Çanakkale'ye erzak nakliyatının kesilmesi hususunda onun fikirlerini almıştır. Kitchner, Türklerin, erzakın büyük bir kısmını Anadolu'dan naklettiğini düşünmektedir. İstanbul'dan yapılan nakliyatın ise deniz yoluyla gerçekleştirildiği kanaatinde. Bunun yanı sıra Bolayır'daki Türk kuvvetleri için de Tarkya yoluyla nakliyat yapıldığı düşüncesindedir. Kitchner söz konusu görüşmede, yukarıda

³³⁴ Ali Hayati Ataker, a.g.m., s. 703.

³³⁵ Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, s. 148.

³³⁶ Mosorof, a.g.m., s. 19.

bahsedilen yollarla nakliyatın mümkün olup olmadığı konusunda Muhabir Bartlet'in düşüncelerini sormuştur. Fakat Bartlet, Lord Kitchner ile aynı düşüncede olmadığını belirtmiştir. O, denizatlılarla denizden yapılan nakliyatın durdurulması ve Trakya'dan Bolayır'a uzanan kara yolunun kesilmesi halinde kısa bir sürede Türklerin Çanakkale Cephesinde aç bırakabileceğini savunmuştur. İtilaf Kuvvetlerinin Çanakkale Cephesinde denizaltı faaliyetleri de olmuştur. Denizaltı faaliyetleri 1915 yılının Aralık ayında 12 gün kadar devam etmiştir. Yarbay Mehmet Nihat, Türk tarafının irili ufaklı nakliye gemilerinin, İtilaf Devletlerinin denizaltı saldırıları sonucu battığını ifade etmiştir. Bu nedenle Marmara'da deniz trafiği zaman zaman durma noktasına gelmiştir. Denizaltı faaliyeti bütün iskeleleri hatta Anadolu demiryolunu bile tehdit edebilecek seviyeye ulaşmıştır. Bunun yanı sıra denizaltı saldırıları Bolayır hizasından Gelibolu'nun 10-12 km. aşağısına kadar boğaz sahilinden uzanan kara yolu üzerindeki ulaşımı tehdit etmekte idi. Sözü edilen tehlikeler nedeni ile Şibhicezire'nin ulaşım hattı, İstanbul-Uzunköprü demir yoluna, buradan da Keşan-Gelibolu üzerinden Kara hattına kaydırılmıştır. Bu durum Şibhicezire'de bulunan ve mevcudu 150-200 bini bulan insan ve bir o kadar da hayvanın iâşesinde, cephane ve diğer harp malzemelerinin elde edilmesinde de büyük sıkıntılar ortaya çıkartmıştır³³⁷.

Kafkas Cephesi ise ulaşım imkânları açısından büyük sıkıntıların yaşandığı bir bölge olmuştur. Kafkas Cephesindeki durum ile ilgili olarak Kurmay Yüzbaşı Raşit Gürgen tarafından kaleme alınmış olan "Büyük Harp'te Şark Darülharekâtının Harp ve Harekât Üzerine Yaptığı Tesirler Hakkında Coğrafi Bakımdan Bir Etüt"³³⁸ isimli çalışmada bazı bilgiler yer almaktadır. Yazar bu bilgileri Rus askerî neşriyatına dayanarak verdiğini belirtmiştir. Bu bilgiler ışığında Kafkas Cephesinin ulaşım durumu hakkında şunları söyleyebiliriz.

Kafkas Cephesi çok dağlık, sarp, yabani, derin ve karanlık vadiler ile çok sert yokuş ve inişlerden oluşmakta idi. Avrupalıların anladığı manada ulaşım yolları bu bölgede mevcut değildi. Silsileler arasında az çok müsait ve geniş havzalar üzerinden binlerce senelik tarihi yollar geçer. Bu yollar arazinin en uygun yerlerini takip ederek giden ve ayak izlerinin daimi çığneme etkisi ile oluşturulmuştu. Ancak bazı önemli istikametlere rastlayan büyük nehirler üzerinde eski zamanlardan kalma doğunun eski medeniyetini yüksekliğini gösteren taştan köprüler bulunmakta idi. Bu mıntıkadaki yollar istisnasız olarak yük hayvanlarının geçişine uygundu. Buralardan tekerlekli araçların geçmeleri çok zordur. Ayrıca Kafkas Cephesinde yol meselesi yazdan ziyade kışın daha büyük zorluklar yaşanmasına neden olmakta idi.

³³⁷ Mehmet Nihat, a.g.m., s. 26.

³³⁸ Raşit Gürgen, a.g.m., s.39,42,49,50.

Genelde dağ silsileleri arasında yer alan ovalar kışın bu bölgede barınılabilecek tek yer durumundaydı. Kafkas Cephesinde Rus merkezinden Sarıkamış'a kadar bir demir yolu bulunmakta idi. Bu merkez sağdan Tiflis üzerinden giden bir demir yolu ile birleşiyordu. Soldan ise Gümrü üzerinden yine demir yolu ile bağlıydı. Kafkasya'nın en önemli noktası Tiflis ve civarıydı. Buraya giden yollar, Erivan, Kars ve Ardahan üzerinden gitmekte idi. Birinci Dünya Savaşı sırasında bu bölge Ruslar açısından çok önemliydi. Kars-Tiflis istikameti Kars kalesi ile kapalıdır. Onun gerisinde ise Gümrü mevki bulunuyordu. Rus kuvvetlerinin büyük kısmı da bu istikamette bulunuyordu. Buraya ulaşan demiryolu sayesinde Ruslar bu bölgeye rahatça takviye yapabiliyorlardı. Kafkas Cephesinde tekerlekli araçların da geçebileceği ve biraz daha uygun olan geçitler ise Ağırlar ve Balıklı göl arasına düşmekte idi. Bu geçitler bölgede ulaşımı az da olsa mümkün kılmaktadır.

Yukarıda verilen bilgilerden yola çıkarak Kafkas Cephesindeki ulaşım imkânlarının Türkler açısından olumsuzluk arzettiğini söylemek gerekmektedir. Kafkas Cephesi'nin Türk tarafına ait kısımların yol bakımından gayet zayıf olması, Türk topraklarında sınıra doğru ne kara ne de demir yolunun bulunmaması, durumu daha da zorlaştırmıştır. Kullanılabilecek geçitlerden ve yollardan yararlanabilmek için gereken araçların sınırlı olması ve her kıtaya bu araçların sağlanamaması da Türk ordusunun Kafkas Cephesindeki ulaşımını zorlaştıran önemli hususlardan biridir³³⁹.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ulaşım imkânlarının durumu hakkında bilgi veren başka bir çalışma ise M. Ertuğrul'a aittir. 1916 yılında Meis Adasında görev yapmakta olan yazar, arazinin dağlık ve çok sarp olduğundan söz etmektedir. Bu durum topların parça parça ve ancak asker sırtında taşınmasını gerektirmiştir. Bu nedenle obüs bataryasının Baldız İstasyonundan Bayındır Burnundaki mevzie yerleştirilmesinin iki ay kadar bir sürede gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ayrıca nakliye sırasında askerın büyük ızdırap çekmiş olduğuda belirtilmiştir³⁴⁰.

Askerî Mecmua'da Irak, Süveyş, Romanya ve Asir Cepheleri ile ilgili olarak yayınlanmış olan makalelerde ulaşırma meselesi ile ilgili olarak her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte Irak, Süveyş ve Asir Cephesi gibi Cepheler hakkında yazılan makalelerin genelinde ortaya çıkan sonuç, bu cephelerde karşılaşılan en önemli ulaşım güçlüğüünün aşılması zor olan çöl olduğunu ortaya koymaktadır.

---

³³⁹ Asım, a.g.m., s. 330-331.

³⁴⁰ M. Ertuğrul, a.g.m., s. 713.

4- Haberleşme

Çalışmamızın bu kısmında ise Birinci Dünya Savaşı sırasında haberleşme konusu hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Fakat yayınlanmış olan makalelerde bu konu ile ilgili bilgilerin sınırlı olduğu görülmektedir.

Yüzbaşı İbrahim tarafından kaleme alınan “Seddülbahir’de Türklerin İlk Şanlı Müdafaası”³⁴¹ isimli çalışmada Çanakkale muharebeleri sırasındaki haberleşme şartları ortaya koyulmuştur. Yazar, 25 Nisan 1915 tarihli Seddülbahir muharebelerinde İtilaf Kuvvetlerinin bombardımanı ile telefon hatlarının tahrip olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle cephede bütün haberleşmeler kesilmiş ve haberleşme emir atlıları ile yapılmak zorunda kalmıştır. Bu durum büyük gecikmelere ve kayıplara yol açmıştır. Bu yüzden Çanakkale Muharebelerinin en kritik döneminde Alay Komutanı Teke Koyu’na çıkarma yapıldığı haberini çok geç alabilmiştir. Bu gecikme, alınacak tedbirlerin de geç alınmasına neden olmuştur.

Kafkas Cephesindeki haberleşme hakkında ise Tümgeneral M. Sabri Ertuğ’un söyledikleri dikkat çekicidir. Yazar bu konu ile ilgili olarak: “Burada yalnız telefon makinesi ve santral bulunmaktadır. Bunlar da senelerce kullanılmış, tamirlerden geçmiş, sık sık arıza gösterir ve izale edilemez haldedir. Kablolar da çürük, parçalı, yıpranmış ve her ikisi de çok az idi. XVII. Tümen karargâhını ancak bir yüksek makama bağlamak mümkün oluyordu. Eğer bir alayda bir telefon açılır ise büyük bir başarı sayılıyordu. Bununla birlikte telefonla birkaç kelime konuşmak ve yazı alıp vermek adeta bir azap idi”³⁴². Bunun yanı sıra telgraf tellerinin Ruslar tarafından kesilmekte olduğu da ifade edilmektedir. Kafkas Cephesinde Köse Yarması Muharebeleri sırasında 18 Temmuz 1916’da Rus süvarisi Erzincan-Trabzon şosesi üzerinde at koştururken telgraf hatlarını kesmiştir³⁴³.

Irak Cephesindeki haberleşme ile ilgili olarak ise Binbaşı Abidin “Irak Darülharekâtı Hakkında Birkaç Söz”³⁴⁴ isimli çalışmasında düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Irak darülharekâtında telefon muhaberatı şayanı tetkiktir. Zemin üzerinde küçük direkler üzerinden telefon muhaberatı tesis edildiği zaman düşman topçusunun derhal nazarı dikkatini çeker. Bütün şebeke birkaç saat içinde tahrip edilir. Ayrıca takviye birliklerin cepheye sürülmesi sırasında bu şebeke kolayca dağılır. En kritik zamanda haberleşme kesilir. Acizane tecrübeme nazaran, en emniyetli muhabere şebekesi ise telefon hatlarını irtibat hendeklerine

³⁴¹ İbrahim, a.g.m., s. 43.

³⁴² M. Sabri Ertuğ, a.g.m., s. 138.

³⁴³ Rasim Bayraktaroğlu, a.g.m., s. 60.

³⁴⁴ Abidin, a.g.m., s.75.

gömerek, haberleşmeyi bu şekilde sağlamaktır. Bu önemli miktarda ameliyatı gerektirir. Bu sistemin uygulanabilmesi için aynı zamanda kabloların yeni ve sağlam olması şarttır”³⁴⁵. Bu İfadelerden de anlaşıldığı üzere yazar, telefon hattının yeraltında olmasını zaruri görmektedir. Bunun için de en iyi yolun siperler arasında geçişi sağlayan bağlantı hendekleri olduğunu düşünmektedir. Sonuç olarak Irak Cephesindeki haberleşme imkânlarının yeterli düzeyde olmadığı vehem korunmaya hem de geliştirilmeye muhtaç durumda olduğu görülmektedir.

5- İaşe ve İkmal Meselesi

İaşe ve ikmal meselesi bir savaşta öncelikli olarak göz önünde bulundurulması gereken konuların başında gelmektedir. Çünkü bir ordunun savaşma ya da savunma kabiliyeti ile iaşe ve ikmal konusunun yakından ilgisi bulunmaktadır. Ayrıca bu konuda yeterli desteği gören bir ordunun hastalıklara karşı da direncinin güçlenmesi bu konuyu ayrıca önemli kılmaktadır. Askerî Mecmua’da bizzat iaşe ve ikmal meselesi ile ilgili olarak Yüzbaşı Cihat Arna tarafından kaleme alınmış olan “Tümende İkmalin Ehemmiyeti ve İaşe ve İkmal Hizmeti”³⁴⁶ ismi ile yayınlanmış olan çalışma önemlidir. İaşe ve ikmal hizmeti geri hizmetinin önemli bir kısmı olarak kabul edildiği çalışmada, iaşe ve ikmal hizmetinin amacı, ordudaki tüm canlı vasıtaların doyurulması olarak izah edilmiştir. Bu hizmet öncelikli olarak, gereken iaşe maddelerini toplamak ve birliklere ulaştırmak için gereken bütün icraatı kapsamaktadır. Bir ordu, kendisini ikmal edecek vasıtalara mutlaka sahip olmak durumundadır. Cephaneye, sağlık ve veterinerlik hizmetleri, silah ve malzeme ikmalleri, tahliye ve tamir işleri hep ordunun sahip olması gereken vasıtalarla başarılabilir. Böylece birliklerin hareket ve savaşma kabiliyeti canlı tutulmuş olur. İaşe ve ikmal hizmeti bulunulan mıntıkadan ya da geriden olmak üzere iki biçimde gerçekleştirilmektedir. İkmal hizmeti, özellikle orduların operatif harekâtına ve harekâtın sonuçlarına etki eder. İkmal işleri düşünülmeden başlanmış olan bir harekâta genellikle başarısız olacağı gözüyle bakılır. İkmal hizmeti iyi yürümeyen bir ordu, düşmanın en uygun anını yakalamış olsa bile bu fırsatı genellikle değerlendiremez.

İncelemiş olduğumuz makalelerin bazı kısımlarında iaşe ve ikmal hizmetleri ile ilgili bir takım bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler ışığında Çanakkale Cephesinden başlayarak iaşe ve ikmal konusunu incelemeye çalışacağız. Ancak öncelikli olarak, Birinci Dünya Savaşı

³⁴⁵ Abidin, a.g.m., s.75.

³⁴⁶ Cihat Arna, “Tümende İkmalin Ehemmiyeti ve İaşe ve İkmal Hizmeti”, Askerî Mecmua, Sayı 122, İstanbul, Eylül, 1941, s. 599-602.

sırasında Türk ordusunun genelindeki iâşe ve ikmal durumu hakkında bir fikir edinmek daha doğru olur. A.M. Zayoçkovskiy tarafından kaleme alınıp, Süvari Binbaşı Latif tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olan “Büyük Harp (1914-1918) Kafkas Cephesi”³⁴⁷ isimli çalışmada, Türk Ordusunun Birinci Dünya Savaşı sırasındaki iâşe durumu hakkında bilgi verilmektedir. Yazar bu konu ile ilgili olarak: “Birinci Dünya Harbi sıralarında Türk Ordusunun levazım işleri aşağı mertebede idi. Şöyle ki: Efradın iâşesi o sırada bulunulan mıntıkada mevcut erzakın çeşidine bağlı olup pirinç, haşlama mısır, siyah undan ekmek ve bakladan ibaret kalyordu. Et hemen hemen hiç verilmezdi.” demektedir. Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere Türk Ordusunun bu dönemde iâşe ve ikmal konusunda olması gereken yeterliliğe sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Zaten bu bilgi Türkler tarafından kaleme alınmış olan makaleler ile de paralellik arz etmektedir. Bu durum çalışmamızın ilgili kısımlarında görülecektir.

Çanakkale Cephesi ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda iâşe ve ikmal meselesi ile ilgili detaylı bilgiye rastlanmamıştır. Bu konu ile ilgili olarak Mosorof tarafından kaleme alınmış olan ve Yüzbaşı İbrahim'in çevirdiği “Çanakkale”³⁴⁸ isimli çalışmada bir takım bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilere göre Türkler Çanakkale'nin iâşe ve ikmal ihtiyacını karşılamak için bazı güzergâhları kullanmışlardır. İngiliz savaş muhabiri Bartlet ile Lord Kitchner arasında 12 Haziran 1915 tarihinde gerçekleşen görüşmeden yola çıkarak Türklerin kullandıkları bu güzergâhları tespit etmek mümkün olmaktadır. Buna göre Türklerin Çanakkale Cephesi'ndeki erzak ihtiyacının önemli bir kısmını Anadolu'dan gerçekleştirdiklerini söyleyebiliriz. Çalışmada, Anadolu'daki zahire depolarından alınan malzemelerin trenlerle belli bir noktaya kadar getirilip oradan da deve ve arabalarla Çanakkale'ye sevk edildiği belirtilmiştir. Türklerin Çanakkale Cephesi'nin iâşe ve ikmalini sağlamak için kullandığı başka bir yol olan Trakya güzergâhı sayesinde de Bolayır'daki Türk kıtaatının ihtiyacının karşılandığı görülmektedir. Bunun bilincinde olan İtilaf Devletleri ise Türklerin kullandığı söz konusu iâşe ve ikmal yollarını kesmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Çanakkale'ye yapılan erzak nakliyatının önünü kesmek için önemli derecede denizaltı faaliyetinde bulunmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesindeki iâşe ve ikmal durumu hakkında Süvari Binbaşı Recep Balkan bir takım bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre; Kafkas Cephesinde mevsim ve iklimin özellikleri ile arazinin sarp ve dağlık olması iâşe ve ikmal hizmetlerini zorlaştırmış, zaman zaman da imkansız hale getirmiştir. Bu cephede nüfus yoğunluğunun azlığı, iklim ve arazinin diğer mıntikalara göre daha verimsiz oluşu, kültür

---

³⁴⁷ A. M. Zayoçkovskiy, a.g.m., s. 449.

³⁴⁸ Mosorof, a.g.m., s. 19.

seviyesinin düşüklüğü gibi hususlar bölgedeki iaşe, ikmal ve iskân işlerini zorlaştıran başka bir sorundur³⁴⁹. Emekli Doktor Tümgeneral Tevfik Sağlam tarafından verilen bilgilerde ise Kafkas Cephesine gelmekte olan askerîn yollarda iaşesinin yeterli olmadığı; fakat konaklama yerlerinde daha iyi beslenebildiği belirtilmektedir. Ancak mevsime uygun elbisenin eksik olması da Kafkas Cephesinde ortaya çıkan iaşe ve ikmal sorunlarından biridir. Kış şiddetlenirken askerinin bir kısmı, özellikle IX. Kolorduya mensup olanların yerel kıyafetleri ile durmakta oldukları anlaşılmaktadır. Ordu Komutanı bu konu ile ilgili olarak Başkomutanlık makamına bir rapor yazmıştır. Raporda erzak, elbise ve cephane sağlanmasının tahmin edilemeyecek kadar zor bir hale geldiği anlatılmıştır. Özellikle ordunun elbisesiz bulunması kış mevsiminde harekâtı da olumsuz etkilemiştir³⁵⁰. Kafkas Cephesinde Azerbaycan harekâtı için görevlendirilmiş olan V. Kafkas Tümeni ikmal işlerini düzenlemeye ve Anadolu'dan cephane temin etmeye çalışmıştır. Fakat tümenin tüm çabasına rağmen cephane temin edilememiştir. Cephanesiz olarak Bakü'ye kadar gelen tümen, siyasî sebeplerle Bakü'nün işgali için harekete geçmek zorunda kalmıştır. Cephane yetersizliği nedeni ile harekât zaman zaman kesintiye uğramış ve Rus kuvvetleri bu kesintiler sayesinde toparlanmıştır³⁵¹.

Kafkas Cephesi'nin en önemli muharebelerinden biri olan Sarıkamış Muharebeleri sırasındaki iaşe ve ikmal durumu hakkında her hangi bir kayda rastlanmamıştır. Bu durum Tevfik Sağlam tarafından kaleme alınmış olan "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik"³⁵² isimli çalışmada da belirtilmiştir.

Emekli Topçu Kıdemli Yüzbaşı M. Ertuğrul ise Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan "Büyük Harpte Küçük Bataryam; İngiliz-Fransız Muavin Kruvazörlerini Nasıl Batırdı"³⁵³ isimli çalışmasında, görev yaptığı 1917 yılında, Meis Adasındaki iaşe ve ikmal durumu hakkında bilgi vermiştir. Yazar, bölgedeki asker ve ahalinin iaşesini fena olarak nitelendirmiştir. Bunun sebebini de askerîn ekmeğini, ahalinin gıdasını, hayvanların da yemlerini tam olarak alamıyor olmasına bağlamıştır. Bölgedeki nakliye vasıtalarının çeşitli yerlerden arpa, buğday gibi malzemelerin getirilmesine yeterli olmaması bu durumu daha da güç bir hale sokmuştur. Bölgedeki iaşe meselesinin çözülebilmesi için deniz araçlarının kullanılması yoluna gidilmiştir. İngiliz-Fransız ablukasını nedeni ile savaşın başından beri denize açılmaları yasaklanmış olan 2 ila 4 dört tonluk yelkenli kayıkların 15 tanesi bu iş için

³⁴⁹ Recep Balkan, "Azap Meydan Muharebesi", s. 93

³⁵⁰ Tevfik Sağlam, a.g.m., s. 492.

³⁵¹ Fehmi, a.g.m., s. 170.

³⁵² Tevfik Sağlam, a.g.m., s. 497.

³⁵³ M. Ertuğrul, a.g.m., s. 722.

tamir edilmiştir. Bu gemilerle bölgeye erzak nakline başlanmıştır. Böylece bölgedeki işe sıkıntısı biraz olsun hafifletilmeye çalışılmıştır.

Irak Cephesinde işe ve ikmal durumu hakkında incelemiş olduğumuz makalelerde ise su sıkıntısının sıklıkla dile getirildiğini görüyoruz. Irak Cephesinin iklim özellikleri bu bölgede su teminini oldukça zorlaştırmıştır. Bu nedenle su sorununun öncelikli olarak halledilmesi gereken bir problem olarak düşünüldüğü görülmektedir. Bu ihtiyacın hayati önem arz ediyor olması diğer ihtiyaçların ikinci plâna düşmesine neden olmuştur. Binbaşı Abidin tarafından kaleme alınmış olan “Irak Darülharekâtı Hakkında Birkaç Söz”³⁵⁴ isimli çalışmada da işe deyince akla ilk gelen ihtiyacın su olduğunu görmekteyiz. Yazar, güneşin yakıcı sıcaklığının ve buna bağlı olarak susuzluğun, Irak Cephesinde görev yapmakta olan birliklerin gündüz yürüyüşünü zorlaştıran önemli bir sorun olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra birliklerin su ihtiyacının karşılanması meselesinin cephaneye ikmalinden daha önemli bir görev olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Yazarın ifadelerinden günlük bir matara suyun bile askerlere temin etmenin birliklerin komutanları için önemli bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Binbaşı Abidin Türk birliklerinin Irak Cephesinde su ihtiyacının karşılanmasının Dicle’ye olan uzaklıktan dolayı zor gerçekleştirildiğini bildirmektedir. Su ihtiyacının giderilmesi için günlük toplam 64 km yol yürünmesi gerektiği fakat Irak şartlarında bu yürüyüşün çok zor bir iş olduğu dile getirilmiştir. Bu zorlukların doğrudan doğruya su temini işini etkilediğini görmekteyiz. Irak Cephesinde su meselesine çözüm bulunması için de Binbaşı Abidin’in çalışmasında bazı görüşler ortaya koyulmuştur. Yazar, Irak Cephesinde Türk askerinin su ihtiyacının karşılanması için, I.ve II. savunma hatlarına kurşun borularla su getirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca mataraların keşesiz olarak Irak Cephesinde kullanılmasının kesinlikle mümkün olmadığını düşünmektedir. Yazar, suyun korunması için, Arapların asırlardan beri kullandıkları tulumların ıslah edilerek matara yapılmasını tavsiye etmiştir.

Irak Cephesinde su meselesi ile ilgili görüşlerini kaleme alan yazarlardan biri de Yarbay Rahmi’dir. Yazar “Irak’ta Büyük Kıtaat Yürüyüşleri”³⁵⁵ isimli çalışmasında bu konu ile ilgili olarak görüşlerini belirtmiştir. Yazar, suyun Irak Cephesindeki hayati önemine atıfta bulunarak Hicaz’daki harekâttan örnek vermiştir. Bu örnekten yola çıkarak Irak’ta suyun nasıl nakledildiği hakkında da bilgi sahibi olmak mümkündür. Hicaz’daki harekâttaki su ihtiyacı develerle taşınan ve “barmil” denilen yaklaşık 4 teneke kadar su alan çinkodan yapılmış su kapları ile giderilmiştir. Yazar, zaman zaman bazı askerlerin susuzluklarını

---

³⁵⁴ Abidin, a.g.m., s.70.

³⁵⁵ Rahmi, a.g.m., s. 76.

gidermek için kasaturaları ile bunları delip suyu israf ettiklerini de belirtmektedir. Bunu önlemek için su kafilelerine daimî görevli askerler vererek, su taşıyan develeri bu askerlere zimmetlemenin bir çözüm olabileceğini düşünmektedir.

Süveyş (Kanal) Cephesinde de suyun hayatî önem taşıdığı görülmektedir. Askerî Mecmua'da Süveyş (Kanal) Cephesi ile ilgili yazısı bulunan yazarlardan Kurmay Yarbay M. Celaleddin Sorguncu'nun vermiş olduğu bilgilerden yola çıkarak bu cephedeki iâşe ve ikmal durumu hakkında fikir sahibi olunması mümkündür. Yazar, Süveyş Kanalı'na düzenlenecek seferin Türk Baskomutanlık makamı tarafından aceleye getirilmesinin iâşe ve ikmal işinin yeteri kadar düşünülmemesine neden olduğunu ifade etmiştir. İâşe ve ikmal işlerindeki yetersizliğin ise bu cepheye gönderilen Türk askerinin açlık ve susuzluk çekmesine ve birliklerin zayıflamasına neden olduğunu düşünmektedir. Yazar, Süveyş Kanalı'na gönderilen birliklerin su ihtiyacının karşılanmasında kuyulardan büyük fayda sağlandığını belirtmiştir³⁵⁶. Askerî Mecmua'da, Emekli Albay Muzaffer tarafından yazılan "Büyük Harpte Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını"³⁵⁷ isimli çalışmada, çölde su temin edilmesi için bol miktarda araç gerece ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Yazar, harekât boyunca birkaç su birikintisi ile idare edilmek zorunda kaldığını ve su kollarında yaklaşık 5 bin adet deve kullanıldığını ifade etmiştir. Fakat bu miktarın dahi kişi başına yalnızca bir matara su temin edilmesine imkan verdiği görülmektedir. Türk birlikleri yol boyunca su kaynaklarından uzaklaşmamak için çöl ortasında bir kavis yapmak ve yolunu uzatmak zorunda kalmıştır. Kurmay Yarbay M. Celaleddin Sorguncu'nun yazısında da su ihtiyacının düzenli bir biçimde karşılanabilmesi için kullanılan çeşitli yöntemler hakkında bilgi verilmiştir. Türk birlikleri Vadi-i Ariş'i geçtikten sonra su kolları ile birliklerin su ihtiyacının karşılanmasının zorlaşacağı düşünülmüştür. Bu nedenle birliklerin hareketinden önce nöbetleşe, birer istihkam müfrezesi tombazlar ile ileri sürülerek, konak yerleri civarında uygun yerlerde kuyu kazdırılmıştır. Tombazlar, içleri su dolu bir şekilde kumun üstünde sırt üstü gömülmüştür. Böylece birliklerin konaklama yerlerine gelmeden suyu temin edilmiştir. Birlikler gece hareket ettiği için tombazların başında su alma işi ya sabah yada akşam karanlığı ile yapılmıştır. Birlikler yürüyüşe geçtikten sonra genellikle boş su kolları da geriye gitmeden buralardan sularını tamamlayıp birliklerini takip edebiliyorlardı. Böylece su ihtiyacının düzenli bir şekilde karşılanmasına çalışılmıştır³⁵⁸. Emekli Albay Muzaffer'in "Büyük Harpte

---

³⁵⁶ M. Celaleddin Sorguncu, a.g.m., s.983,1007.

³⁵⁷ Muzaffer,a.g.e., s. 18.

³⁵⁸ M. Celaleddin Sorguncu, a.g.m., s.983,1007.

Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını³⁵⁹ isimli çalışmasında Süveyş Kanalı Harekâtına katılan birliklere tahsis edilen yiyecek ve su miktarları belirtilmiştir. Buna göre kişi başına düşen yiyecek ve su miktarları ile hayvanlara ayrılan yem ve su miktarları aşağıdaki şekildedir:

	Peksimet	Hurma	Çay	Su	Arpa
Kişi başına	600 gram	150 gram	9 gram	4 kilo	
Bir Deve için				5 kilo	3 kilo
Bir beygir için				18 kilo	5 kilo

Tablo 4: Süveyş Kanalı Harekâtı sırasında kişi başına düşen yiyecek ve su miktarları ile hayvanlara ayrılan yem ve su miktarları

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere kişi başına düşen yiyecek ve su miktarı yeterli düzeyde değildir. Albay Muzaffer, yiyecek ve su miktarındaki azlığın da göz önünde bulundurularak, çölde yemek pişirilemeyeceği düşüncesinden vazgeçildiğini belirtmiştir. Bu nedenle çölde bulunabilen çalı çırpı ile ateş yakılıp mümkün olduğu kadar askere sıcak yemek çıkartılmaya çalışıldığı ifade edilmiştir.

Askerî Mecmua'da Asir (Yemen) Cephesi ve Romanya Cephesi ile ilgili olarak kaleme alınmış olan makalelerde iaşe ve ikmal işlerine dair herhangi bir bilginin verilmemiş olduğu görülmektedir.

6- Sağlık Durumu

Çalışmamızın bu kısmında Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan çalışmalarda sağlık durumu ile ilgili olarak verilen bilgileri değerlendirmeye çalışacağız. Askerî Mecmua'da sağlık durumunu ele almış olan tek çalışma Emekli Doktor Tümgeneral Tefik Sağlam tarafından yazılmış olan “Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik” isimli çalışmadır. Söz konusu çalışma ile Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesindeki sağlık durumu hakkında fikir sahibi olmak mümkün olmaktadır. Fakat diğer cepheleer ile ilgili çalışmalarda bu konu tam anlamı ile değerlendirilmediği gibi sırf bu konu ile ilgili olarak yapılmış bir çalışma da mevcut değildir. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı sırasındaki sağlık durumunu öncelikle Kafkas Cephesinden başlayarak değerlendirmeye çalışacağız.

³⁵⁹ Muzaffer,a.g.e., s. 10,18.

Tevfik Sağlam'ın yazısından yararlanarak Birinci Dünya Savaşı'nın ilk dönemlerindeki sağlık durumu hakkında bir takım bilgilere ulaşmak mümkündür. Yazar'a göre; Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na seferberlikten üç ay sonra girmesi, sağlık teşkilatında bazı eksiklerin giderilmesi ve hazırlıkların tamamlanması açısından yararlı olmuştur. Bu devrede orduların sağlık teşkilatları bir takım sağlık malzemelerini tamamlamışlardır. Ayrıca sağlık alanında bazı tatbikatlar yapılmıştır. Çiçek, tifo, kolera ve bazı yerlerde dizanteri aşlarının düzenli bir şekilde yapılması mümkün olmuştur. Savaşın başlangıcında ortaya çıkan bazı salgın hastalıklar bu konuda uyanık olunmasını sağlamıştır.

Kafkas Cephesinin yol ve ulaşım durumunun diğer cephelere nazaran daha güç olması yukarıda sözü edilen hazırlıkların bu cephede tam olarak yapılamamasına neden olmuştur. Çünkü diğer cephelerde hem sağlık alanında hem de diğer alanlarda hazırlık için harcanan süre Kafkas Cephesinde askerın toplanması için harcanmıştır. Tevfik Sağlam'ın yazısında Kafkas Cephesindeki birliklerin sağlık teşkilatları hakkında bazı bilgiler vermiştir. Buna göre; Her tûmende bir sıhhiye bölüğü, her kolorduda üç seyyar hastane bulunmakta idi. Sınır taburları ve seyyar jandarma taburlarının ise birliklerindeki sağlık teşkilatı dışında teşkilatları yok idi. Erzurum'da 900 ve 1950 yataklı olmak üzere iki hastane hizmet vermekte idi. Seyyar hastanelerde 1800, cephe gerisinde ise 2850 yatak bulunmakta idi. Ancak yukarıda sözü edilen hastane kapasitelerinin 190 bin kişilik bir ordunun ihtiyacını karşılayabilecek seviyede olmadığı görülmektedir³⁶⁰. Kafkas Cephesindeki ecza depolarının Erzurum'da bulunduğu görülmektedir. Bu dönemde Erzurum'da Mevki-i Müstahkem, IX. ve XI. Kolordular ecza depoları olmak üzere üç ecza deposu bulunmakta idi. Birliklerin sağlık malzemesinin yeter derecede olduğu görülmektedir. Seferberlik sırasında her birlik, etrafındaki hastaneden ya da ecza deposundan ihtiyacını mümkün olduğu kadar sağlamıştır.

Tevfik Sağlam, İstanbul'dan Kafkas Cephesine gönderilen ecza malzemesinin genellikle ihtiyacı karşılayacak derecede olduğunu ifade etmektedir. Bu sevkiyatta en çok yerinde temini mümkün olmayan ecza malzemeleri tercih edilmiştir. Ancak yazar, Cephedeki menzil teşkilatının iyi işlemiyor olmasının, sağlık malzemesinin istenilen yerlere zamanında ulaştırılamamasına neden olduğunu belirtmiştir. Bu durum sağlık malzemelerinden, en fazla ihtiyaç duyulduğu zamanlarda yararlanılamaması sonucunu doğurmuştur³⁶¹.

Tevfik Sağlam'ın yazısında verilen bilgiler, Kafkas Cephesinde Türk askerının yaşadığı ortamın son derece sağlıksız olduğunu göstermektedir. Bölgede salgın hastalıkların giderek artması da başka bir sorundur. Bu dönemde Anadolu'nun her tarafında lekeli humma,

³⁶⁰ Tevfik Sağlam, a.g.m., s. 488-489.

³⁶¹ Tevfik Sağlam, a.g.m., s. 490-491.

hummai racia, tifo, dizanteri gibi salgın hastalıklar görülmüştür. özellikle lekeli humma Kafkas Cephesinde görülen en büyük afet olarak ifade edilmiştir. Tifo ve koleraya karşı aşılama faaliyetine girişilmiştir. Bu amaçla III. Orduya 83 bin kişilik çiçek aşısı, 220 kilo kolera aşısı, 165 kilo da tifo aşısı gönderilmiştir. Fakat gönderilmiş olan aşılardan bir kısmı bölgeye ulaştırılamamıştır. Ulaştırılanların ise tamamının kullanılmadığı belirtilmektedir³⁶².

Kafkas Cephesinde gerçekleşen Sarıkamış muharebeleri sırasındaki sağlık durumu hakkında ise yine aynı çalışmada bir takım bilgiler yer almaktadır. Yazar, Sarıkamış harekâtındaki kayıpların çok büyük olduğunu belirtmektedir. Uzun ve son derece güç olan yürüyüş sırasında ve muharebelerde birçok asker ve subay ölmüştür. Şiddetli soğuk donma olaylarını arttırmıştır. Bu yüzden pek çok asker, el ve ayakları donarak sonradan ölmüş, yada sakat kalmıştır. Bu muharebe sırasında çok sayıda esir verildiği ve sağ kalarak geri dönenlerin son derece bitkin olduğu belirtilmiştir. Yazar, Bunların en ufak bir tesirle hasta olduklarını, küçük bir hastalığa tutulanların da öldüğünü ifade etmiştir. Bu şartlarda salgınlar da çabuk yayılmıştır³⁶³.

Albay Baki tarafından kaleme alınmış olan “Meydan Muharebeleri”³⁶⁴ isimli çalışmada Kafkas Cephesinde Sarıkamış muharebeleri sırasındaki sağlık durumu ele alınmıştır. Albay Baki, Sarıkamış harbinden sonra tifüs salgınının orduyu istila ettiğini ve harbe henüz giren insanları erittiğini belirtmiştir. Tümenlerin mevcudu erimiş ve 800’e kadar inmiştir. Bu durumu ciddi meydan muharebelerinin kaybedilmesinin tek sebebi olarak görmektedir. Devamlı yağmurlar, fırtınalar, III. Ordu’ya mensup donanımsız askerleri kış muharebelerinde acınacak bir hale getirmiştir. Açlık, susuzluk, hastalık, dermansızlık ve uykusuzluğun verdiği kudretsizlik bir cephe oluşturulmasına bile engel olmuştur.

Tevfik Sağlam, Aralık 1915 tarihine ait bazı rakamlara çalışmasında yer vermiştir. Bu rakamlara göre Aralık 1915 tarihinde hastanelerin durumu şu şekildedir:

Hastalıktan Giriş 3773						
	Lekeli humma	Kara humma	Dizanteri	Humma-i racia	Yılanak	Tetanoz
Musab	357	255	205	167	56	10
Ölüm	138	125	107	72	42	10
Yaralı olarak Hastaneye Giriş 99101						
Ölüm	3169					

Tablo 5: Aralık 1915 tarihli rakamlara göre Kafkas Cephesi’ndeki hastanelerin durumu.

³⁶² Tevfik Sağlam, a.g.m., s. 492-493.

³⁶³ Tevfik Sağlam, a.g.m., s. 498.

³⁶⁴ Baki, a.g.m., s. 1069.

Kafkas Cephesindeki sağlık durumunu en iyi ifade eden ise III. Ordu Sağlık Başkanı'nın (Sihhiye Reisi) yazmış olduğu raporudur. Tevfik Sağlam'ın yazısında yer vermiş olduğu raporda; Ordunun bir ayda neredeyse yarısının hasta dıştığu ve hastalıkların % 84'ünün adı; başka bir ifade ile basit hastalıklardan oluştuğu ve bu durumun, ordunun sağlık şartlarının son derece bozuk olduğunu gosterdiği ifade edilmiştir. Sağlık durumunun bu halde bulunmasının sebebi olarak, askerın aylardan beri eksik gıda alması, dışarıdaki kötü şartlara karşı noksan donanıma sahip olmaları, askerın her turlü temiz hava imkânlarından ve ışıktan mahrum yerlerde barınmak zorunda olması gibi hususlar gosterilmiştir. Orduda, askere yeteri kadar kalori ve mevadı albominiye vermek gerekliliğinin henüz dışünülmediği belirtilerek, "Askerin noksan istihkaka tahammülünü görenler bu halin uzun süre devam edeceğini sanmışlardır" denilmektedir. Fakat bu şekilde ayda birkaç kilo kaybeden bir askerın birkaç ay sonra nezleye tutulacak olsa birkaç günde öldüğu ifade edilmiştir. Raporda, orduyu tahrip eden derdin hastalıklar değil, askerın aylardan beri mahrumiyet ve açlık içinde kalması olduğu ortaya koyulmuştur. Bunun önlenmesinin ise askerın aylarca mükemmel, hatta normalden daha fazla gıda ile beslenmesine, iyi bakılmasına bağlı olduğu görüşü savunulmuştur. Fakat bunun sağlanması muhtemel olmadığına kanaat getirilmiřtir³⁶⁵. Bu bilgiler Kafkas Cephesindeki sağlık şartlarının ne kadar kötü ve önü alınamaz bir halde olduğunu göstermektedir.

Kafkas Cephesi kadar ayrıntılı olmamakla birlikte Irak Cephesi hakkında yazılmış olan makalelerde de ordunun sağlık durumu hakkında bazı bilgiler bulmak mümkündür. Tümgeneral İsmail Berkuk, "Irak'ta Garraf Muharebeleri"³⁶⁶ isimli çalışmasında, Irak'ta bulunan Türk askerinin Ocak 1916 tarihindeki psikolojik durumunu ve sağlık şartlarını anlatmıştır. Yazar, askerın 23 gündür sürekli topçu ateşi altında gece ve gündüz siper kazmakla, keşif ve emniyet hizmetleri ile meşgul olduğunu belirtmiştir. Cephedeki bütün askerın alarm vaziyetinde dışmanın taarruzunu beklemesinin, askerın, fiziki ve psikolojik sağlığı üzerinde büyük etkisi olduğunu dışünmektedir. Bununla birlikte tahammül edilmesi zor şartlarda bile Garraf mevziinde bulunan dört taburdan yani 2000 kişiden yalnız 7 er viziteye çıkmış ve bunlardan 2 ere istirahat verilmiştir. Ayrıca hafif yaralıları hastaneye gitmek istememişlerdir. Yazar, bunun ancak harika olarak nitelendirilebileceğini ve on sene bir çok cepheelerde çarpışmış olan Türk ordusunun böylesine fedakâr insanlardan oluştuğunu ifade etmiştir.

³⁶⁵ Tevfik Sağlam, a.g.m., s. 503-504.

³⁶⁶ İsmail Berkuk, "Irak'ta Garraf Muharebeleri", s. 300.

Irak Cephesinde de diğer cephelerde olduğu gibi bir takım salgın hastalıkların ortaya çıktığı görülmektedir. 1918 Ekiminde Musul üzerine yürüyen İngiliz kuvvetlerine ait II. Süvari Tugayı, bölgedeki Türk kuvvetlerinin gerisine giderek Türklerin geri çekilme yolunu tutmaya çalışmışlardır. Söz konusu tugay, sıcakların çok yüksek olduğu dönemi Fırat kenarındaki Şihcih mevkiinde geçirmişlerdir. Bu sırada orta şiddette sarı infalanza hastalığı ortaya çıkmıştır. Bu durum cephe hattına yürümekte olan birlikler arasında ortaya çıkmıştır³⁶⁷. Bunun yanı sıra Irak'ta Diyale vadisinde harekât düzenlemekte olan Rus Kuvve-i Seferiye Kolordusu askerleri arasında da kolera salgını baş göstermiştir³⁶⁸.

Asir (Yemen) Cephesinde ise tümen doktorlarından başka doktor bulunmadığı belirtilmektedir. Tugay merkezi olan Ebha şehrindeki hastanede Türk askerlerin ve Şöke adı verilen yerli gönüllü askerlerin tedavilerinin yapılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra bölgedeki Türk askerlerinin yalnızca muharebede yaralanmış askerlerin tedavileri ile meşgul olmadıkları görülür. Erkek çocukların sünnet edilmesinde ve bir takım yaraların tedavi edilmesinde çok ilkel ve zararlı yöntemler uygulamakta olan Asir halkı, Türk doktorları tarafından tedavi edilmiş ve bir takım fennî metotlar tanıtılmıştır.

Sağlık durumu konusunda Süveyş Kanalı ve Romanya Cepheleri ile ilgili çalışmalarda her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

B- ASKERÎ HAYATLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

1- Türk-Alman Münasebetleri

Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleri ile ilgili olarak kaleme alınmış makalelerde Birinci Dünya Savaşı dönemindeki Türk-Alman münasebetleri hakkında önemli miktarda bilgi bulunmaktadır. Fakat bu konu ile ilgili bilgiler, yazılan makale miktarında olduğu gibi Çanakkale ve Kafkas Cephelerinde yoğunluk kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Türk – Alman münasebetlerinin üç yönü bulunmaktadır. Bunlar hükümetler arası münasebetler, askerî komuta makamları arasındaki münasebetler ve cephedeki münasebetler olarak sayılabilir. Askerî Mecmua'da kaleme alınmış olan çalışmalarda Türk-Alman münasebetlerinin daha çok askerî komuta makamları arasındaki

---

³⁶⁷ Hammond, a.g.m.,s. 73.

³⁶⁸ A.M. Zayonçkovskiy, "Büyük Harp İran ve Çanakkale Cepheleri", s. 483.

ilişkiler açısından incelendiğini görmekteyiz. Çalışmamızda Türkiye'nin Almanya ile Birinci Dünya Savaşı'na katılmasının sebeplerinden başlayarak Türk-Alman münasebetlerini incelemeye çalışacağız.

Türklerin Almanlar ile birlikte savaşa katılmalarına hem Almanya açısından hem de Osmanlı Devleti açısından çok çeşitli unsurlar etki etmiştir³⁶⁹. Almanların siyasî ve ekonomik ihtirasları, onların doğuya yönelmelerine sebep olmuştur. Bağdat demiryolu hattı ise Almanların bu ihtiraslarının en önemli unsuru haline gelmiştir. Almanlar, doğudaki hedeflerine ulaşmak için Osmanlı İmparatorluğunu kullanma yolunu izlemişlerdir. Buna paralel olarak İslam'ı ve Müslümanları Rusya ve İngiltere'ye karşı himaye eden bir rol üstlenmeye çalışmışlardır. Bu faaliyetlere bağlı olarak pek çok seyyah, alim, misyoner, gazeteci ve elçi ile propagandalara girişerek, Türklerin güvenini kazanmaya çalışmışlardır. Almanların hedeflerine ulaşmak için gerçekleştirmiş oldukları en önemli faaliyet, Alman subaylarının Türk Ordusunda görevlendirilmesi olmuştur. Türklerin 1860'lardan beri Alman ordularına karşı duydukları sempati Almanların istekleri ile doğru orantılı olmuştur. Ekonomik ve siyasî gelişmenin sağlanabilmesi ve askerî açıdan yeni teknoloji ve talim terbiye usullerinin yerleştirilmesi Osmanlı Devleti'ni bir seçim yapmak zorunda bırakmıştır. Almanya ile olan ve yukarıda sözünü ettiğimiz ilişkiler dönemin Osmanlı devlet adamlarını Almanya ile ittifak yapmaya itmiştir³⁷⁰.

Türkiye coğrafyası, Avrupa, Hindistan ve Süveyş Kanalı'na geçen yolları ve Bağdat demiryolu ile emperyalizm devrinin başından beri ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önce özellikle İngiltere, Almanya ve Rusya arasında iktisadî ve siyasî mücadele sahnesi olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin, Birinci Dünya Savaşı'na girmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Birinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye, Almanya açısından ekonomik ve askerî konularda çok uygun bir ülke olmuştur. Çünkü Almanya, ileride bir yandan Türkiye'nin hammaddelerinden istifade etmek, diğer taraftan da Süveyş, Mısır ve Kuzey Afrika'ya ulaşmak amacını gütmüştür. Böylece hem İngilizleri hem de Fransızları zor durumda bırakmak gibi bir yol izlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı başlangıcında muharebelerin Fransızların aleyhine gelişmesi ve Almanların ilk muharebelerdeki başarısı Osmanlı Hükümeti'ne nihaî zaferin Almanya tarafından kazanılacağı düşüncesini telkin etmiştir. Osmanlı Devleti henüz savaşın başı sayılabilecek bir dönemde, Alman generallere bazı önemli görevler vermiştir. Amiral Souchon'a Türk Donanma Komutanlığı ve General Weber'e Çanakkale Müstahkem Mevkii Genel Müfettişliği görevi verilmiş olması Osmanlı gibi. Bu durum, Devleti'nin açık açık

³⁶⁹ A.M. Zayonçkovskiy, "Kafkas Cephesi" s. 445.

³⁷⁰ M. Laşer , a.g.m., s. 48-49.

Almanya'ya yaklaştığını göstermiştir. Bu gelişmeler üzerine İngilizler, bu döneme kadar Türk Donanması'nın Komutanı olarak görev yapmakta olan General Limpus'u geri çağırılmışlardır³⁷¹. Türkiye'de görev yapan Alman General Liman von Sanders'in henüz 1913 yılında kurmuş olduğu askerî heyet, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman münasebetleri açısından son derece önemlidir. Binbaşı Meloşer tarafından kaleme alınmış olan "Büyük Harp Esnasında Türk ve Alman Kumandanlıkları"³⁷² isimli çalışma, bu heyetin Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Liman von Sanders'in heyeti, Alman İmparatoru'na bağlı ve özerk bir yapıda görev yapmıştır. Heyetin mevcudu önceleri 42 iken daha sonra bu sayı 70'e ulaşmıştır. Bu heyete bağlı olarak görev yapmakta olan Alman subayları Osmanlı Devleti'nde görev yaparken Almanya'daki rütbelерinin bir derece üstünde bulunmuşlardır. Söz konusu heyetin başkanı olan Liman von Sanders, Ordu Genel Müfettişi ve I. Ordu Komutanlığı görevini üstlenmiştir. Bunun yanı sıra Alman heyeti, Osmanlı Devleti içerisinde son derece önemli yetki ve imtiyazlara da sahip olmuştur. Örneğin Osmanlı Devleti askerî makamları, savaş plânları, orduların küçültülmesi, önemli terfiler gibi konularda Liman von Sanders'e danışmak zorunda idi. Ayrıca heyetin mensupları, protokolde vekillerden sonra ve sefirler ile aynı seviyede idi. Liman von Sanders sahip olduğu bu imtiyaz ve yetkiler yoluyla 1914 yılının ilk yarısında Osmanlı Devleti içinde bir dizi siyasî ve askerî faaliyetlerde bulunmuştur. Alman heyetinin Osmanlı Devleti'ndeki durumunu tespit eden yürürlükteki anlaşmalara ek olarak Liman von Sanders, Enver Paşa ile de bir mukavele yapmıştır. Bu mukavele ile Osmanlı Ordusunun fiili sevk ve idaresi Alman heyetine verilmiştir. Alman heyetine mensup subaylar, şube ve kurmay başkanlıklarında, tümen, alay ya da talimgâh komutanlıklarında görev yapmıştır. Rütbesi daha küçük olan Alman subayları ise Türk birliklerinin takviye edilmesinde kullanılmıştır. Türkler bu suretle kendi hareket serbestilerinin bir bölümünü, bazı takviye ve harp malzemeleri karşılığında Alman askerî heyetine bırakmak zorunda kalmışlardır. Bu durum, Osmanlı Devleti ordularının fiili sevk ve idaresindeki Alman tesirini de güçlendirmiştir. Bir müddet sonra Alman askerî heyetinin Osmanlı askerî makamlarına olan etkisi çok önemli boyutlara ulaşmıştır. Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti henüz tarafsızlığını korumaya ve silahlanma faaliyetlerini ilerletmeye çalıştığı bir dönemde 31 Kasım 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmuştur.

---

³⁷¹ A.M. Zayonçkovskiy, "Kafkas Cephesi", s.447.

³⁷² M. Laşer, a.g.m., s. 50-51.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ve Alman askerî makamlarının ilişkileri savaşın ve dönemin şartlarına göre gelişmeler göstermiştir. Pek çok unsur bu ilişkilerde meydana gelen değişmelerde çok etkili olmuştur. Örneğin bu dönemde gelişmekte olan Türk milliyetçiliği, savaş sırasında karşılaşılan başarısızlık ve felaketlerin de etkisi ile iki ülke askerî makamları arasındaki ilişkilerin bozulması, uzun süre devam eden muharebelerin ortaya çıkardığı sorunlar, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman münasebetlerinin yönünü belirlemiştir. 1914 yılında Almanların Osmanlı Devleti'ndeki itibarı yüksek idi. Bu durum zafere olan inancı da arttırmıştır. Bunun yanı sıra Türk Başkomutanlık Vekâleti bu dönemde Almanya'nın telkin ve arzularına itirazsız bir şekilde uymuştur. Ayrıca bu dönemde sayıları çok fazla olmayan Alman subaylarının Osmanlı birlikleri ile olan teşriki mesaisinde çok ciddi sorunlar yaşanmamıştır³⁷³.

Çalışmamızın bu kısmında Türk-Alman münasebetlerinin Çanakkale Cephesindeki durumunu incelemeye çalışacağız. Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan çalışmalarda Çanakkale Cephesinde Türk-Alman münasebetleri hakkında yer alan bilgiler çoğunlukla yazarların yorumlarına ve yaşamış oldukları bir takım olaylara dayanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na kendi yanlarında katılmasını sağlamaya çalışan Almanlar bu amaçlarını gerçekleştirmek bir takım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Akdeniz'de İngiliz savaş gemilerinden kaçan Goben ve Breslaw isimli Alman savaş gemilerinin 10 Ağustos 1914 saat 19⁰⁰ da Çanakkale Boğazı'ndan geçmelerine izin verilmiştir. Bu kritik kararın verilmesinde, Osmanlı Devleti'nde yüksek askerî kademelerde görev yapmakta olan Alman subaylarının ikna faaliyetlerinin önemli etkisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaşa sürüklenmesine yol açan Karadeniz'deki Rus limanlarının bombalanması olayı da yine Alman Amiralisi Souchon tarafından gerçekleştirilmiştir³⁷⁴. Çanakkale Cephesinde muharebelerin bütün şiddeti ile devam ettiği sırada Almanlar Lehistan'daki Rus Orduları ile mücadele halinde idiler. Bu nedenle Çanakkale Boğazı'nın İngiliz-Fransız Birleşik Filosu tarafından açılması ve Rusya'nın ihtiyaç duyduğu yardıma kavuşması Almanlar açısından çok önemli sıkıntıların sebebi anlamına gelmekte idi. Bu endişe, Almanları Çanakkale Cephesindeki muharebelere fiili olarak destek olmaya teşvik etmiştir. Hatta Çanakkale Cephesinin en önemli kuvvetlerinden biri olan V. Ordu Komutanlığı'na Alman General Liman von Sanders getirilmiştir. Bu durum Çanakkale muharebeleri sırasında Türk-Alman münasebetlerinin boyutunu ortaya koyar niteliktedir³⁷⁵.

---

³⁷³ M. Laşer, a.g.m., s.60

³⁷⁴ Mehmet Nihat, a.g.m., s.6.

³⁷⁵ M. Laşer, a.g.m., s.51.

Birinci Dünya Savaşında çok önemli bir yere sahip olan Çanakkale Cephesinde Türk kuvvetleri, Alman komutanların sevk ve idaresinde bulunmuştur. Bu dönemde General Liman von Sanders Türk kuvvetlerine kayıtsız şartsız komuta etmiştir. Liman von Sanders'in Çanakkale Cephesindeki faaliyetlerini Şemsi Zobu'nun "Çanakkale Nasıl Müdafaa edildi"³⁷⁶ isimli çalışmasından yararlanarak incelemeye çalışacağız. Liman von Sanders'in Gelibolu'ya geldiği tarih olan 26 Mart 1915'te bölgede bulunan 5 adet piyade tümeni, Albay Cevad (Çobanlı) komutasında görev yapmakta idi. Alman General, Çanakkale Cephesindeki bütün savunma hazırlıklarını kendi düşüncesine göre yapmıştır. Fakat Şemsi Zobu, Alman generalin, Çanakkale Cephesi ile ilgili savunma planlarının, bünyesinde bir takım hataları barındırdığını düşünmektedir. Bunun yanı sıra yazar, Alman generalin, İtilaf Kuvvetlerinin amaçlarına ulaşmalarını engelleyecek şekilde bir savunma plânı yapmadığı görüşünü taşımaktadır. Çanakkale Cephesinde Alman general ile Türk komutanları arasında bazı fikir ayrılıklarının da yaşandığı görülmektedir. Cephede alınacak savunma düzeni konusunda da bu tür bir fikir ayrılığı yaşanmıştır. Bu ayrılığın konusu ise Çanakkale'ye çıkarma yapan İtilaf Kuvvetlerine sahile çıkmadan mı; yoksa sahile çıktıktan sonra mı Türk taarruzunun başlatılması meselesidir. Alman general bu konuda, kıyıları zayıf gözetleme kuvvetleri koymayı ve düşmanın sahile çıkmasının beklenerek toplu bir taarruzla denize dökülmesini plânlamıştır. Şemsi Zobu yazısında, savunma alanının dar olması ve İtilaf Kuvvetlerinin çıkarmayı topçu ateşi ile desteklemesinin böyle bir savunmayı mümkün kılmadığını ifade etmiştir. Ancak Alman generalin düşüncesinden vazgeçmeyerek plânını uyguladığı görülmektedir. Muharebelerin seyri Türk komutanları haklı çıkarmıştır. Yazıda Liman von Sanders'in Çanakkale Cephesinde bulunduğu süre içerisinde değişik zamanlarda bir takım hatalar yaptığı ve bunu kendisinin de kabul ettiği belirtilmiştir. Örneğin 5 Mayıs 1915 tarihinde Arıburnu Cephesinde, II. Tümenin bir gecede 9.000 zayıat vermesine neden olduğu ve hatasını kabul ettiği görülmektedir.

1915'te İtilaf Devletleri tarafından Çanakkale'ye karşı girişilen harekât Türklere ve Almanlara daha sıkı bir ittifak içerisinde bulunmaları gerektiğini düşündürmüştür. Çanakkale Cephesinde General Liman von Sanders'in emrinde yaklaşık 500 kadar Alman ve Avusturyalının bulunması da Türk ve Alman birlikteliğine maddi bir şekil kazandırmıştır³⁷⁷.

Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan makalelerde Türk ve Alman kumanda makamları arasındaki ilişkiler konusunda bir takım ipuçlarına rastlamaktayız. Örneğin Çanakkale Cephesinde bizzat görev yapmış biri olan Yarbay Mehmet Nihat'ın "Büyük Harpte

³⁷⁶ Şemsi Zobu, a.g.m., s. 764-769.

³⁷⁷ M. Laşer, a.g.m., s.59.

Çanakkale Seferi"³⁷⁸ isimli çalışmasında anlattıkları, Türk ve Alman komuta makamları arasında yaşanan uyumsuzlukların varlığını ortaya koymaktadır. Yarbay Mehmet Nihat Çalışmasında; Balkan Savaşı v.b. felaketlerin başımızdan geçeli uzun süre olduğunu ancak bu felaketlerin sebeplerinin tam olarak araştırılıp yazılmadığını belirtmektedir. Herkes tarafından Türk asker ve milletinin mazisindeki kudretini kaybettiği ve ordunun günün gereklerine göre yetişmediği için mağlup olduğunun söylendiğini ifade etmektedir. Fakat yazar Balkan Savaşlarının bazı sevk ve idare hataları nedeniyle kaybedildiğinin pek fazla dile getirilmediğini düşünmektedir. Mehmet Nihat, Türklerin kendilerine fena dediklerini, dolayısıyla Almanların çok fena demelerine şaşılmanması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim XV. Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Tofaniy, Birinci Şube Müdürü olan yazarımız Mehmet Nihat'a "Monşer, biliyorsun ya sizin asker İngiliz ve Fransız ordusuna karşı koyamaz. Fakat ne çare ki elimizden geleni yapacağız" demiştir. Yarbay Tofaniy'nin bu düşüncesini, Çanakkale'de güney grubunda her gün yeni bir Türk başarısı ortaya çıkarken dahi değiştirmedeği ve yazarımıza her defasında; "Bu defa da dayandılar. Ama gelecek sefere paydostur", demekte ısrar ettiği görülmektedir. Yarbay Mehmet Nihat, olayların gidişatının Yarbay Tofaniy'i haksız çıkardığını ifade etmektedir. Çünkü Almanların, ilk çıkarma günlerinde güvenilebilecek tek kuvvet olarak gördükleri ve Alman Deniz askerlerinden oluşan bir makineli tüfek bölüğü cepheye geldikten birkaç gün sonra ilk taarruz karşısında tüfeklerini bırakarak kaçmışlardır. Alman askerlerinin bırakıp kaçtıkları bu bölgede Türk askerinden oluşan yeni bir makineli tüfek bölüğü oluşturulmuştur. Yazar bu nedenle, "Almanlar bizim toprağımızda bizim uğrumuzda ölmek istememişlerdi" diyerek, Almanlar hakkındaki düşüncelerini ortaya koymuştur. Yukarıda anlatılanlar Alman komutanlarının bir müttefik olarak Türklere bakış açısını ortaya koymasından dikkat çekicidir.

Mehmet Nihat'ın, Çanakkale'de görev yapmakta olan Alman generallerin tutumları ile ilgili olarak çalışmasında aktarmış olduğu bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler Türk – Alman komuta makamları arasındaki anlaşmazlığı ortaya koymasından önemlidir. Yazar; XV. Kolordu Komutanı General Weber ve Kurmay Başkanı Tofaniy'nin 26 Nisan 1915 sabahı Rumeli tarafında gerçekleşen harekâtı bir gösteri harekâtı olarak gördüklerini ve esas çıkarmanın Beşike'den olacağına ısrar ettiklerini belirtmiştir. Yazar, 25 Nisandan itibaren Ordu Komutanı ile haberleşmenin kesildiğini ve ordudan herhangi bir emir alınamadığını ifade etmiştir. Ayrıca 26-27 Nisan günlerinde ise Rumeli'de buhranlı muharebeler devam ederken Anadolu tarafında boşta kalan XV. Kolordunun büyük kısmının

---

³⁷⁸ Mehmet Nihat, a.g.m., s.44-45,70-73.

bir an önce asıl çıkarma bölgesine sevk edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Mehmet Nihat, III. Kolordu Kumandanlığı'nın XV. Kolordudan kuvvet istemesine rağmen, General Weber'in Ordu Komutanının emri olmaksızın kuvvet vermeye yanaşmadığını belirtmiştir. Bu yüzden, III. Kolordu Kurmay Başkanı Fahreddin ile Çanakkale Müstahkem Mevkii Şube Müdürü olan Kıdemsiz Erkanı Harbiye Yüzbaşısı olan yazarımız, bu sorunu çözme kararı almışlardır. Yaptıkları plâna göre Fahreddin, gerektiği zaman kuvvet isteyecekti. Haberleşme şebekesinin kötü olması nedeniyle bu talebe Selahaddin Adil aracılık edecekti. Şayet General Weber razı olmazsa yazarımız Mehmet Nihat, Almanların Türkçe bilmemesinden yararlanarak bir telefonla Ordu emri uyduracak ve Weber'e Ordu Komutanı'nın emridir diye gösterecekti. Yazar, bunun Gerçekten böyle yapıldığını ve bu sayede 26-27 Nisandan itibaren XV. Kolordunun bir kısım kuvvetinin asıl çıkarma sahasına sevk edilebildiğini ifade etmiştir.

Yarbay Mehmet Nihat'ın Çanakkale Cephesinde, General Weber ile olan ilişkisi yukarıda anlatılanlar ile sınırlı değildir. 13 Haziran tarihinde gerçekleştiğini ifade ettiği hadise, Türk ve Alman Komutanlıkları arasında yaşanmakta olan yetki karmaşasını da ortaya koymaktadır. İtilaf kuvvetlerinin 13 Haziran'da başladığı bombardıman 15 Haziran'da şiddetli bir taarruzla sonuçlanmıştır. İngilizlerin bu taarruz sonucunda denizle Zığındere arasından 2-2.5 km. kadar içeriye girmesi, tehlikeli bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu sırada General Weber Güney grubu Komutanı olarak görev yapmaktadır. Bu hadise ortaya çıkıncaya kadar sükunet ve itidalini korumakla birlikte bu hadiseden sonra ani olarak çekilmeye karar vermiştir. Grup I. Şube Müdürü olan yazarımız Mehmet Nihat'a artık başka çare kalmadığını söyleyerek Alçitepe önündeki son savunma hattına çekilmeye yönelik emri yazmasını söylemiştir. Mehmet Nihat General Weber'i bu kararından vazgeçirmeye çalışmıştır. Fakat başarılı olamamıştır. Bunun üzerine hemen Ordu Kurmay Başkanı olan Diyarbakırlı Kazım İnanç'a haber vermiştir. Kazım İnanç, "ben şimdi geliyorum. Suret-i katide muhalefet et ve orada yegane hakim unsurun Türk zabiti olduğunu unutma" emrini vermiştir. Bu emirden de anlaşılacağı üzere General Weber'in geri çekilme kararı Türk komuta makamı tarafından kesinlikle tasvip edilmemiştir. Kazım İnanç'ın, Mehmet Nihat'a vermiş olduğu emirin ise Türk askerinin bölgede yetkiyi ele almasını sağlamaya yönelik olduğu düşünülebilir. Bu emir komuta sıkıntısı, Liman von Sanders'in, General Weber'i görevden alıp yerine II. Ordu Komutanı Vehip Paşa'yı getirmesi ile çözülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde önemli askerî görevlerde bulunmuş olan Alman subaylarının Türk Ordusuna tesiri yalnızca Çanakkale Cephesi ile sınırlı kalmamıştır. Almanlar Kafkas Cephesinde de harekâtın plânlanmasından yürütülmesine kadar Osmanlı Ordularının sevk ve idaresinde görev almışlardır. Enver

Paşa'nın dostu ve Kurmay Başkanı olan Bronzer Fon Şlendrof, Kafkasya (Sarıkamış) seferinde Enver Paşa'ya resmen refakat etmiştir. Fakat Şlendrof'un Kafkasya'da bulunma sebebinin Osmanlı ordularının veya Enver Paşa'nın Ruslara karşı başarısına katkıda bulunmadığını görmekteyiz. Bu durum, Almanca'dan tercüme edilmiş olan “Büyük Harp Esnasında Alman ve Türk Kumandanlıkları”³⁷⁹ isimli çalışmada, “Almanların Kafkas Cephesinde bulunmalarının asıl gayesi Almanya'ya karşı Lehistan'da savaşmakta olan Rus kuvvetlerini Kafkasya'ya bağlamaktır” şeklinde ifade edilmiştir.

Türkler, Kafkas Cephesinde Alman Başkomutanlığı tarafından hazırlanmış olan plânu uygulamışlardır. Söz konusu plânın amacı, İran ve Afganistan'ı Rusya ve İngiltere'ye karşı kışkırtarak bölgede meşgul etmek olmuştur. Kafkas Cephesinde görev yapmakta olan III. Türk Ordusunun, Rusların IV. Kafkas Kolordusu'na karşı girişeceği harekâtın plânı III. Ordu Kumandanı Mahmut Kamil Paşa ve Almanlardan oluşan kurmay heyeti ile birlikte yapılmıştır. Bu da göstermektedir ki, Almanlar Kafkas Cephesinin her aşamasında, Türk Ordusunun fiili idaresinde ve harekât plânlarında etkili olmuşlardır³⁸⁰.

Kafkas Cephesinde Türk tarafının harekât plânında ve muharebeler sırasında bir takım yanlış uygulamalar söz konusudur. “Sarıkamış Muharebeleri Hakkında Bir Tetkik”³⁸¹ isimli çalışmasında Asım, Kafkas Cephesinde Türk ordularının sevk ve idaresine önemli etkileri olan Alman komutanların, cepheye yabancı olmalarının onları mazur gösterebileceğini belirtmiştir. Bu nedenle yapılan hataların sorumluluğunun ve kabahatinin Türk komutanlarına ve Türk Başkomutanlık makamına yüklenmesi gerektiğini düşünmektedir. Almanların Kafkas Cephesindeki faaliyetlerinin yalnızca Osmanlı Ordularında görev yapmakta olan Alman zabitanının bu cepheye iştiraki ile sınırlı olmadığını görmekteyiz. Almanlar Birinci Dünya Savaşı'nın son zamanlarında Kafkas Cephesine kendi hesaplarına asker göndermek suretiyle müdahale etmişlerdir. Askerî Mecmua'da yayınlanan, Yüzbaşı Rahmi tarafından tercüme edilen ve Frayher von der Goltz'a ait olan, “1918'de Maverai Kafkas'a Ne İçin Gittik”³⁸² isimli çalışma bu noktada önem arz etmektedir. Söz konusu çalışma Almanların Kafkasya'da ne elde etmek istediklerini açıklığa kavuşturmuştur. Ayrıca Almanların bu bölgedeki çıkarlarının onları, müttefikleri olan Türklere karşı nasıl cephe almaya ittiğini de ortaya koymaktadır.

Frayher von der Goltz, “Alman Başkomutanlığı'nın Kafkasya'ya asker gönderme kararını alması şüphesiz kolay olmamıştır. Ne Çerkez kızlarının gözleri ne de Almanların

³⁷⁹ M. Laşer, a.g.m., s.55.

³⁸⁰ A.M. Zayoçkovskiy, “Kafkas Cephesi”, s.459.

³⁸¹ Asım, a.g.m., s. 328.

³⁸² Frayher Von der Goltz, a.g.m., s. 44-48.

fantezileri buna sebep olamazdı” sözleriyle, Almanların Kafkasya’ya çok önemli sebeplerden dolayı asker gönderdiğini ifade etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarında Kafkasya’da bazı müstakil hükümetler kurulmuştur. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bunlar arasındadır. Türkler bu dönemde Kars, Ardahan ve Batum’u ele geçirmişler ve Azerbaycan ile de irtibat kurmuşlardır. Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Paşa emrinde bulunan İslam Ordusunun, Tiflis’te yeni kurulmuş olan Hıristiyan Gürcü Hükümeti’ni ortadan kaldırması endişesi oluşmuştur. Bu durum Gürcü Hükümeti’nin Alman Hükümeti’nden himaye talebinde bulunmasına neden olmuştur. Almanlar, 1918 yılı ilk baharında gerçekleşmiş olan bu himaye talebini kabul etmişlerdir. Fakat Von der Goltz, şayet bu talep sayesinde çok mühim Alman menfaatlerini korumak gibi bir durum söz konusu olmasa idi Almanların Kafkasya’ya kesinlikle kuvvet göndermeye kalkışmayacaklarını ifade etmektedir. Çünkü bu dönemde Almanya ciddi sorunlar yaşamaya başlamıştır. Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’nı devam ettirebilmesini sağlayacak en temel hammaddelerin elde edilmesi bile çok zor hale gelmiştir. Top cephanesinin ham maddesi olan manganez, denizaltı yakıtı (mayi-i mahruki), uçak yakıtı, benzin ve kömür, bu dönemde Almanya’da tükenmeye başlamıştır. Kafkasya ise yukarıda sayılan zaruri harp ihtiyaçları açısından zengin bir bölge idi. Almanlar da bunun farkında idi. Frayher Von der Goltz, çalışmasında, “bu definenin buradan kaldırılarak Almanya’ya nakledilmesi gerekiyordu. Bunun için de madenleri v.s. ihtiva eden bu memlekete kıtaat ve mühendisler göndermek gerekiyordu” demek suretiyle Almanların Kafkasya’daki emellerini ortaya koymuştur.

Gürcistan Hükümeti’nin himaye talebinin Almanlar tarafından kabul edilme sebebi işte budur. Yapılan anlaşma ile Almanlar gerekirse silaha başvurarak Gürcistan’ın bağımsızlığını koruyacaklardı. Buna karşılık, Gürcistan’ın harp ekonomisi ile ilgili hasılat Almanlara bırakılacaktı. Böylece iki müttefik ülkenin bu bölgede bir çatışma ortamına sürüklenmiş olduğunu görmekteyiz. Almanlar Türklerin Gürcüler üzerine yaptıkları bir taarruzu durdurmayı başarmışlardır. Bunun yanı sıra “Çiyatari” madenlerinde çalışmaya başlamışlardır. Fakat onların en önemli hedefleri, Türklerin de olduğu gibi Bakü şehri olmuştur. Bakü şehri önemli bir petrol merkezi olup yeni kurulmuş olan Azerbaycan Hükümeti’nin başkenti olmuştur. Nuri Paşa komutasındaki İslam Ordusu, Bakü’nün etrafını bir kuşak gibi saran çöle yaklaşmış ve Bakü’ye karşı ilk taarruzunu gerçekleştirmiştir. Bu taarruz Almanlar tarafından durdurulmuştur. Türk-Alman münasebetlerinin 1914 yılındaki dostluk ve müşterek zafer hisleri Kafkas Cephesi’nde bir çatışmaya dönüşmüştür. Buna bağlı olarak Alman Başkomutanlığı bir süre sonra asıl cephelerin zayıflaması tehlikesini de göze alarak bu bölgeye takviye kuvvetler göndermiştir. 14 Eylül 1918 tarihinde Nuri Paşa

komutasındaki İslam Ordusu, Bakü'ye karşı ikinci bir taarruz yapmış ve Bakü böylece Türklerin eline geçmiştir. Almanlar bunun üzerine Kafkasya'daki kuvvetlerini Balkanlar tarafına kaydırmışlardır. Von der Goltz, Almanların Kafkasya'ya gidişinin bir fütühat arzusundan çok tükenen harp malzemesi ihtiyacının temini zaruretinden kaynaklandığı görüşünü savunmaktadır.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Kafkas Cephesinde Türk ve Alman kuvvetleri arasındaki rekabet çatışma ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde Almanlar, müttefikleri olan Türkler ile fiili bir savaş durumunda bulunmuşlardır. Türklerin Kafkas Cephesindeki harp plânlarının hazırlanması ve uygulanması sırasında Alman subayların rolü büyük olmuştur. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, Türk-Alman münasebetlerinin, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarındaki durumu ile, 1918 yılındaki durumu arasında önemli tezatlıklar bulunduğu görülmektedir.

Askerî Mecmua'da Türk-Alman münasebetleri hakkında verilen bilgilerin genellikle Çanakkale ve Kafkas Cepheslerinde yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Türk-Alman münasebetlerinin diğer cephelerdeki durumu hakkında Askerî Mecmua'dan elde etmiş olduğumuz bilgileri de çalışmamızda ele alacağız.

Süveyş Kanalı'na karşı düzenlenen harekâta da, diğer Türk Cepheslerinde olduğu gibi Almanların önemli roller üstlendikleri görülmektedir. Süveyş Kanalı Harekâtına katılmış olan VIII. Kolordu İstihkâm Taburu Komutanlığı'na harekâtın başlangıcında bir Türk Binbaşısı getirilmiştir. Söz konusu taburun komutanlığına, "Katin Gölü" civarında tatbikat ile meşgul olduğu sırada bir Alman Binbaşısı getirilmiştir. Harekâtın yapılacağı dönemde ise aynı taburun komutanı tekrar değiştirilmiş ve bu sefer yine bir Alman Binbaşısı tabur komutanı olmuştur. Böylece kısa bir süre içinde tabur üç komutan değiştirmiştir³⁸³. Süveyş Kanalı Harekâtı gibi zor bir harekâta kısa süre içerisinde üç defa komutan değiştirilmesi ve Almanların komutan olarak tercih edilmesi bu harekâtı biraz daha zorlaştırmıştır. Bu durum Türk tarafının Süveyş Kanalı'nda yaşamış olduğu mağlubiyetin de bir sebebi olarak görülebilir. Türkçe dahi bilmeyen askerlerden oluşan ordunun başına bir de bölgeyi iyi bilmeyen Alman komutanların getirilmesi 1915 yılında Süveyş Kanalı'na düzenlenen harekâta, Almanların katkıdan ziyade anlaşmazlık ve koordinasyon bozukluklarına sebep olduklarını ortaya koymaktadır.

Türk-Alman münasebetlerinin Irak Cephesindeki durumu ile ilgili olarak Askerî Mecmua'da bazı bilgiler yer almaktadır. Tuğgeneral, İsmail Berkuk tarafından kaleme

---

³⁸³ Celaleddin Sorguncu, a.g.m., s. 982.

alınmış olan “Irak’ta Garraf Muharebeleri”³⁸⁴ isimli çalışmada Almanlar ile ilgili olarak şu bilgi verilmiştir: Almanlar, İmamı Muhammet mevziinde sıkışan ve kendinden on misli güçlü düşmanın topçu ateşi altında kalıp geri çekilmek yerine taarruz eden Türk taburunun cesaretine hayran kalmışlardır. Bu olayın ardından General Giresman bir heyet ile bu taburu ziyaret etmiştir. Yazarımız İsmail Berkuk da bu heyetin içerisinde bulunduğunu çalışmasında ifade etmiştir. Çöl havasının etkisi ile kararmış, muharebelerin dehşeti içerisinde yorgun düşmüş, perişan kıyafetli fakat hiçbir gurur emaresi göstermeyen tabur, Alman generalini selamlamıştır. General bu tabura hayranlık, takdir ve tebriklerini ifade eden bir hitapta bulunmuştur. Daha sonra da General tarafından, Tabur Komutanının göğsüne nişan takılmıştır. Yazar, Almanların iltifatından bahsederken Türk Hükümeti tarafından taburun tebrik dahi edilmediğini ifade etmiştir.

Irak’ta Türk ve Alman askerleri arasında bu tür olumlu hadiseler olsa da Almanların genel tavrı Irak’ta da devam etmiştir. Çünkü Irak’ta da Almanların, Türk tarafının başarısızlığına olan kati inancının bir yansıması görülmektedir. Yine İsmail Berkuk tarafından kaleme alınmış olan “Irak Cephesindeki Muharebelere Dair Bazı Hatıralarım”³⁸⁵ isimli çalışmada, yaşanan bir hadise anlatılmıştır. 22 Kasım 1915 günü muharebeleri sırasında Kuseybe’deki Türk kuvvetleri 3 adet keşif uçağını düşürmüştür. Fakat Almanlar, bu uçak düşürme hadiselerinin mümkün olabileceğine inanmak istemiyorlardı. Bu örnek de göstermektedir ki Çanakkale’de Yarbay Mehmet Nihat ile Yarbay Tofaniy arasında yaşanan hadisede olduğu gibi Almanlar Türklere Irak’ta da güvenmemişlerdir.

Türkler, Almanların müttefiki olmaları nedeni ile Romanya’da da Almanlar ile birlikte olmuşlardır. Osmanlı Hükümeti, Alman ve Bulgar Hükümetleri ile birlikte 30 Ağustos 1916 tarihinde Romanya’ya savaş ilan etmiştir. Romanya’ya gönderilmiş olan VI. Türk Kolordusu Romanya’daki görevini Alman “Mackensen” ordusuna bağlı olarak yürütmüştür. Romanya Cephesi ile ilgili olarak kaleme alınmış olan makalelerde iki tarafın Romanya’daki faaliyetleri ve ilişkileri hakkında yer alan bilgiler maalesef sınırlıdır³⁸⁶.

Çalışmamızın bu kısmında ise iki ülkenin Birinci Dünya Savaşında müttefik olmakla neler kazandıkları ya da kaybettikleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Askerî Mecmua’da yayınlanan ve Emekli Binbaşı Molman tarafından kaleme alınmış olan “Büyük Harpte Türkiye’nin Almanya’ya Muaveneti”³⁸⁷ isimli çalışmada bu konu ile ilgili bazı bilgiler bulunmaktadır. Yazar çalışmasında, Türk – Alman ittifakının Almanya’da da tartışılan bir

³⁸⁴ İsmail Berkuk, “Irak’ta Garraf Muharebeleri”, s. 302.

³⁸⁵ İsmail Berkuk, “Irak Cephesindeki Muharebelere Dair”, s. 350.

³⁸⁶ Y. (?), “Romanya Cephesinde Dobruca’da VI. Osmanlı Kolordusunun Harekatı”, s. 236

³⁸⁷ Mülman, a.g.m., s.90-94.

konu olduğunu ve Türkiye'nin Almanya'ya yük olduğunu düşünenlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Fakat yazar bu düşünceye karşı çıkmakta ve görüşlerini bir takım örnekler ile açıklamaktadır. Örneğin, harp esnasında Almanya'nın harcamış olduğu para 165 milyar Mark civarındadır. Bu durumda Türkiye'ye tahsis edilmiş olan 3 milyar Mark'ın söz konusu edilemeyeceğini savunmaktadır. Bunun yanı sıra Almanya Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye 100 bin vagon nakliye gerçekleştirmiştir. Bunun 11 bini savaş malzemelerinden oluşur. Ancak savaş sırasında çok yüksek oranda nakliye gerçekleşmiştir. Bu durumda Almanya'nın Türkiye'ye yapmış olduğu 100 bin vagonluk nakliyenin de Birinci Dünya Savaşı sırasındaki yoğunlukta büyük bir miktar olmasının düşünülemeyeceğini ifade etmiştir. Başka bir husus ise Alman ordu ve donanmasının Türkiye'ye yapmış olduğu yardımlar meselesidir. Almanların silah olarak yapmış oldukları yardım da ekonomik yardımdan pek fazla değildir. Zaten Türkiye'ye gönderilen malzeme ve mühimmat ne kadar çok olursa olsun bunun Alman genel imalatının miktarı yanında bir şey ifade etmediği de yine yazar tarafından belirtilen bir husustur. Ayrıca Almanların, Türkiye'ye tahsis etmiş oldukları savaş gemisinin sayısı iki olup bu gemiler de Goben ve Breslav gemileridir. Birinci Dünya Savaşı'nın son senesinde Türk Cephelerinde bulunan Alman askerî sayısı 18 bindir. Fakat bu rakam yalnızca bir Alman tümeninin mevcudu kadardır. Almanya'da bulunan 250 tümenin 207'si tamamı ile Batı Cephesine tahsis edilmiştir.

Yazar, bütün bunlar bir tarafa Almanların, Türklerle yapmış oldukları ittifaktan kârlı çıktıkları görüşünü savunmaktadır. Çünkü Türkiye'nin savaşa katılması ile birlikte Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın etrafındaki demir çember parçalanmıştır. Ayrıca yazar, Rus ve İngiliz birliklerinin Türk cephelerine kaydırılması ve halifelik kurumu ile cihat ilanının da Almanya'ya sayısız faydalar sağladığı görüşündedir. 1916 senesinin başından 1917 sonuna kadar Selanik, Dobruca ve Galiçya'da Alman ve Avusturya-Macaristan kuvvetleri ile birlikte savaşan yaklaşık 130 bin kişilik Türk mevcudu söz konusudur. Bu durum da göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin müttefiki olan Almanya'ya önemli derecede yardımcı olduğu düşüncesi güçlenmektedir.

Bir müttefik olarak Almanya'nın ve Türkiye'de görev yapmış olan Alman subaylarının, Türk askerinin fedakârlığına yeterli karşılığı verdikleri söylenemez. Şemsi Zobu, "Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi"³⁸⁸ isimli çalışmasında bu durumu şöyle dile getirmiştir. "Kazanmaları için çok emek ve para harcadık. Kan dökmekten korkmadık. Garp cephesine gidecek yarım milyondan fazla düşmanı cephelerimize bağladık. Böylece Garp cephesinde daha fazla

---

³⁸⁸ Şemsi Zobu, a.g.m., s. 769.

dayanmalarına yardım ettik. Çarlık ordusunun perişan olmasına vesile olduk. Arazi ve nüfus kaybettik. Fakat buna karşılık harp sonu hatırat sahifelerinde tatlı bir söze bile tesadüf etmedik”.

Sonuç olarak Birinci Dünya Savaşının ilk yıllarında güçlü ve güvene dayalı olan Türk-Alman münasebetleri, zafere olan inanca da katkı yapmıştır. Fakat ilerleyen dönemde ortaya çıkan mağlubiyetler ve iki taraf kuvvetleri arasındaki rekabet iki müttefik ülkenin savaşmasına kadar gitmiştir.

2- Ortadoğu’da İngiliz Taraftarlığı

Ortadoğu’daki Arap aşiretleri hem Türklerin hem de İngilizlerin aleyhine olarak zaman zaman bir takım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Arap aşiretlerinin Türk yada İngilizlerin yanında yer almalarının veya karşılarında olmalarının genellikle çıkarları çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Birinci Dünya savaşının başlaması ve İtilaf Devletlerinin Araplar üzerindeki faaliyetlerinin artması, Arap milliyetçiliğini güçlendirmiştir. Bu durum, Arapların Osmanlı Devleti’ne karşı giriştikleri ayrılıkçı hareketleri hızlandırmıştır. Araplar, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Müslümanlık, din kardeşliği veya cihat ilan edilmiş olması gibi hususlara pek önem vermemişlerdir. Osmanlı Devleti’ne bir tür yabancı devlet gözüyle bakan Arap aşiretleri, hangi tarafın parasını çok gördüler ise o tarafa yönelmişlerdir. Bu durun Arap aşiretlerinin İngiliz taraftarı olmalarında ve onlara askerî destek vermelerinde çıkar konusunun belirleyici bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır³⁸⁹.

Arapların İngiliz taraftarı olmaları, onların Osmanlı Devleti’ne karşı giriştikleri faaliyetlerde de kendisini göstermektedir. Araplar, İngilizlerin teşvik ve desteği ile 5 Haziran 1916 tarihinde bir ayaklanma başlatmışlardır. Bu ayaklanma hızla yayılmış ve Akabe Limanı 1917 yılında Arapların eline geçmiştir. Böylece Araplar ile İngilizler arasında fiili bağlantı kurulmuş ve Araplar, İngilizlerin de desteğini alarak Türklere karşı savaşmışlardır. Hicaz bölgesinde ise Araplar, Hicaz Emiri Şerif Hüseyin’in liderliğinde ayaklanmışlardır. İngilizler bu ayaklanmaya da destek olmuşlar ve Arapların çok güçlü saldırılarda bulunmalarına sebep olmuşlardır. Bunun üzerine bölgeye Şam’da bulunan IV. Ordu’dan takviye kuvvetler gönderilmiş ve 30 Haziran 1916’da Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanlığı kurulmuştur³⁹⁰.

---

³⁸⁹ Orhan Avcı, a.g.e., s. 212,217.

³⁹⁰ İsmet Görgülü, a.g.e., s.135,185.

Askerî Mecmua'da, Ortadoğu'nun Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki durumunu inceleyen bazı yazılarda İngilizlerin Arap aşiretleri üzerindeki etkileri ve Arap aşiretlerinin İngiliz taraftarlığı konusunda bir takım bilgilere yer verildiği görülmektedir. Albay M. Neşet tarafından yazılan "Büyük Harpte Suriye Cephesinde 48. Piyade Fırkası"³⁹¹ isimli yazıda İngilizlerin Arap şeyhleri üzerindeki çalışmaları hakkında bilgiler yer alır. Yazar, İngilizlerin İkinci Gazze Muharebesinden sonra Arap şeyhlerini ve kabilelerini dostane yollarla elde ettiğini ve bunları kullanarak Hicaz demiryolunu Akabe'den keserek esas cephe üzerinde etkili olmak istediğini belirtmiştir. İngilizlerin elde ettiği Arap kabilelerinin, şeyhlerin emrinde ve İngiliz subaylarının idaresinde, çok şiddetli taarruzlar yapabildikleri ortaya koyulmaktadır. Bunun yanı sıra Suriye Cephesinde Şerif Zeyt komutasındaki bir birliğin, yerli halkın da ihaneti ile Tafiye'ye baskın yaparak burayı işgal ettiğini ve Tafiye'ye gönderilmiş olan Türk bölüğünü esir ettiğini M. Neşet'in yazısından öğrenmekteyiz.

Tümgeneral Galip Deniz tarafından yazılmış olan "Büyük Harpte XL. Tümenin Yemen'deki Harekâtı"³⁹² isimli yazıda ise İngilizlerin Yemen'deki faaliyetleri ve yerli halkın İngilizlerle birlikte Türklere karşı yürüttükleri faaliyetler hakkında bir takım bilgiler verilmiştir. Buna göre, İdrisi adındaki Arap şeyhinin Yemen Cephesinde İngilizlerin desteğini almak suretiyle Türklere karşı saldırılarda buldukları anlaşılmaktadır. Yazar, İngilizlerin, İdris'e yönelik olarak "Ya Luhye ve Hudeyde'yi istilâ edersin veyahut da tahsisatını keserim"³⁹³ şeklindeki ultiatomuna yer vermiştir. Bu ifadeler, İdris ve diğer Arap şeyhlerinin İngilizlerden para yardımı almakta olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra daha önce Türklerin yanında yer alan "Mugâbeşe, Muâvasa ve Ganeme gibi kabilelerin de bir müddet sonra açıktan açığa İdris dolayısıyla İngilizlerin tarafına geçtikleri belirtilmektedir. Yazarın çalışmasında kullanmış olduğu; "Yemen Müslümanları paralılarla veya galiplerle beraberdir"³⁹⁴ sözü, bölgede Arap aşiretlerinin İngilizlere olan bağımlık sebeplerini anlatır niteliktedir.

---

³⁹¹ Neşet, a.g.m. s.10,24.

³⁹² Galip Deniz, a.g.e.

³⁹³ Galip Deniz, a.g.e., s. 3.

³⁹⁴ Galip Deniz, a.g.e., s. 6.

V. BÖLÜM

ASKERÎ MECMUA'NIN TARİH YAZIMINA KATKILARI

Dergi veya diğer bir ifade ile mecmua türü süreli yayınların kültürümüzün gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Bunun yanı sıra dergiler değişik fikir ve anlayışların geliştiği ve seslerini kamuoyuna duyurabildikleri yayınlardır. Dergilerin geniş kitlelere daha rahat ulaşma imkânı bulması bu tür yayınları daha da önemli kılmaktadır. Radyo ve televizyon gibi dünya çapında yayın araçlarına ve basın gittikçe artan günlük yayın kitlelerine rağmen dergicilik kitlelere ulaşmakta hala etkili araçlardan biridir. Yakın tarihimizi anlayabilmek, Türk milletine sağlam bir bakış açısı kazandırmak, güvenilir bilgi edindirmek ve sürekli kaynak olmak açısından dergiler büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de dergicilik yaklaşık yüz elli yıllık bir geçmişe sahiptir. Tarih ile ilgili olarak birinci elden kaynak olma özelliği taşıyan ve ilmi olarak da değer taşıyan dergiler bulunmaktadır. Bunun dışında, doğrudan doğruya tarih ile ilgili olmamakla birlikte sayfalarında tarih konularında yazılara yer veren dergiler de vardır. Çalışmamızda incelemekte olduğumuz Askerî Mecmua bu tür dergilerden biridir³⁹⁵.

Askerî Mecmua, bir meslek dergisidir. Bu nedenle tarih ile ilgili yazılar yanında güncel olaylar ve askerlik mesleğini ilgilendiren teknik konularda da çok sayıda yazının yayınlanmış olduğunu görmekteyiz. Fakat tarih ile ilgili olarak yayınlanmış olan makaleler, tarih ilmi açısından önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra Askerî Mecmua’ya ek ya da tarih kısmı olarak basılmış olan bölümler de tarih ilmine katkı yapabilecek türde çalışmalar olma özelliği taşımaktadır.

Biz Askerî Mecmua’yı Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleeri çerçevesinde incelemeye ve değerlendirmeye çalışıyoruz. Fakat Askerî Mecmua’da yayınlanmış olan yazılar Birinci Dünya Savaşı ile sınırlı değildir. Dergide askerî tarih konusunda telif ve tercüme olarak çok sayıda yazı bulunmaktadır. Tarih, araştırmacıların ortaya koydukları çalışmalar nispetinde aydınlatılabilir. Askerî Mecmua’da yayınlanmış olan çok sayıda çalışma da Birinci Dünya Savaşı tarihinin daha iyi anlaşılmasına ve incelenmemiş olan yönlerinin ortaya koyulmasında büyük öneme sahiptir. Çalışmamızda Askerî Mecmua’nın tarih yazımına katkılarını iki yönden ele almaya çalışacağız.

---

³⁹⁵ E. Semih Yalçın, Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları, Berikan Yay., Ankara, 2003, s.160,161.

A- GENEL ANLAMDA TARİH YAZIMINA KATKILARI

Askerî Mecmua'nın tarih yazımına katkısını ortaya koyabilmek için öncelikle içeriğini hatırlamak daha doğru olacaktır. Çalışmamızın daha önceki bölümlerinde Askerî Mecmua'da yayınlanmış makaleleri, bu makalelerde yararlanılmış olan kaynakları ve Birinci Dünya Savaşı Türk Cephelele ile ilgili bazı olayların Askerî Mecmua'daki yansımalarını gördük. Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan çalışmalar genel olarak Birinci Dünya Savaşı'nı yaşamış olan kimseler tarafından kaleme alınmış olduğu görülür. Yayınlanan yazılar içerisinde yazarların araştırma ve tetkik özelliğini taşıyan çalışmaları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'nda görev yapmış olan ve önemli komuta makamlarında bulunmuş kimselerin yazıları da bulunmaktadır. Bu yazılar hatıra niteliği taşımaktadır. Bunun yanı sıra Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan çalışmalarda arşiv malzemesi niteliği taşıyan ve muharebeler sırasında kullanılmış olan emirler ve harp raporları da yer almaktadır. Bu durum çalışmalarda yer alan bilgilerin güvenilirliğini de arttırmakta ve mukayese imkanı tanımaktadır. Bunun yanı sıra yayınlanan çalışmalarda hem Türk tarafının hem de İtilaf kuvvetlerinin cepheledeki durumları ile ilgili istatistiksel bilgiler de bulunmaktadır. Bu bilgiler cepheledeki durumu takip etmek açısından önemlidir. Tercüme edilmek suretiyle yayınlanmış olan çalışmalar ise Birinci Dünya Savaşı'nın diğer milletler tarafından nasıl algılandığını ortaya koymasından önem taşımaktadır.

Askerî Mecmua'nın incelemiş olduğumuz kısımları 1919 yılından 1945 yılına kadar uzanmaktadır. Bu tarih aralığı Birinci Dünya Savaşı'nın henüz sona erdiği ve etkisinin devam ettiği bir dönemdir. Birinci Dünya Savaşı tarihi bu dönemde yavaş yavaş olgunlaşmakta ve yazılmaktadır. Elde bulunan tüm bilgi ve belgeler Askerî Mecmua'nın yayınlanmış olduğu bu tarih aralığında elbetteki tam manası ile ortaya çıkmış değildir. 1935 yılında Şemsi Zobu, "Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi"³⁹⁶ isimli çalışmasında bu eksikliği "harbe girişimizin sebeplerini gösteren resmi bir eserimiz henüz çıkmamıştır" sözleri ile dile getirmiştir. Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak kaleme alınmış olan çalışmaların geneli düşünüldüğünde bu çalışmaların Birinci Dünya Savaşı tarihinin ilk olarak kaleme alınan kısmı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü yaşananlar ilk kez dile getirilmektedir. İlerleyen dönemlerde Birinci Dünya Savaşı'nı inceleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Askerî Mecmua'nın daha sonra yapılmış olan Birinci Dünya Savaşı tarihi çalışmalarına ne derecede katkı yaptığını incelemeye çalışacağız. Başka bir açıdan düşünülecek olursa;

---

³⁹⁶ Şemsi Zobu, a.g.m., s. 763.

ilerleyen dönemde yapılmış olan Birinci Dünya Savaşı ile ilgili çalışmalarda Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan çalışmalardan ne kadar yararlanılmıştır? sorusunun cevabını bulmaya çalışacağız.

Askerî Mecmua'dan ve askerî kurumların diğer yayınlarından ülkemizde pek fazla yararlanılmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca bu tür yayınları tanıtıcı çalışmalar da pek fazla bulunmamaktadır. Askerî süreli yayınlardan olan gazete ve dergilere Türk basın tarihi ile ilgili olarak yazılan çalışmalarda da gerektiği kadar yer verilmemiştir³⁹⁷. Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak yapılmış olan çalışmaları ve bibliyografya çalışmalarını incelemek suretiyle Askerî Mecmua'nın bu çalışmalardaki yeri hakkında fikir sahibi olmaya çalışacağız.

E. Semih Yalçın tarafından kaleme alınmış olan "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları"³⁹⁸ isimli çalışma Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili çalışmalarda yararlanılabilecek her türlü kaynak konusunda önemli bir başvuru eseridir. Eserde askerî kurumlar tarafından yayınlanmış olan süreli yayınlara da değinilmiştir. Askerî süreli yayınlar ele alınırken Askerî Mecmua'ya da değinilerek, Askerî Mecmua'nın bir meslek dergisi olmakla birlikte ciddi tarih çalışmaları bulunan bir süreli yayın olduğu ve halen yayınlanmakta olan Askerî Tarih Bülteni'nin öncüsü olduğundan söz edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı hakkında yazılmış olan bir takım çalışmalarda da Askerî Mecmua'dan yararlandığını görmekteyiz. Ancak bu durum yapılan tüm çalışmalar için geçerli değildir.

Yusuf Hikmet Bayur tarafından yazılan "Türk İnkılâbı Tarihi"³⁹⁹ isimli çalışmanın bazı kısımlarında Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan çeşitli çalışmalardan yararlandığını görmekteyiz. İsmet Görgülü tarafından yazılan "On Yıllık Harbin Kadrosu"⁴⁰⁰ isimli çalışmada da Askerî Mecmua'nın tarih kısımlarından ve makalelerinden yararlanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki sağlık durumu ile ilgili olarak hazırlanan ve Hikmet Özdemir tarafından kaleme alınan "Salgın Hastalıklardan Ölümler"⁴⁰¹ isimli çalışmada ise genellikle "Sıhhiye Mecmuası" kullanılmıştır. Fakat bunun yanı sıra Askerî Mecmua'dan da zaman zaman yararlandığını görmekteyiz. Askerî Mecmua'dan yararlanılan başka bir çalışma ise Birinci Dünya Savaşı Cephelerinden biri olan Irak Cephesi hakkındadır. Orhan

³⁹⁷ Hamit Pehlivanlı, "Son Dönem Tarih Araştırmaları", s.245.

³⁹⁸ E. Semih Yalçın, a.g.e., s.160,161.

³⁹⁹ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s. 474,477,497.

⁴⁰⁰ İsmet Görgülü, a.g.e., s. 320-325.

⁴⁰¹ Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918), T.T.K., Ankara, 2005, s. 371,375,

Avcı tarafından yazılmış olan “Irak’ta Türk Ordusu”⁴⁰² isimli çalışmada, Askerî Mecmua’da yayınlanmış olan Irak Cephesi ile ilgili bazı makalelerden yararlanıldığı görülmektedir.

Yukarıda Askerî Mecmua’nın kullanılmış olduğu bazı çalışmaları belirttik. Fakat sonuç olarak hem Birinci Dünya Savaşı hem de daha farklı tarih konularında önemli çalışmaların bulunduğu ve tarih kısmı olarak ekleri yayınlanmış olan Askerî Mecmua’dan, Türkiye’de yapılan çalışmalarda çok fazla yararlanılmadığını söylemek gerekmektedir.

B- ASKERÎ TARİH YAZIMINA KATKILARI

Askerî tarih denildiğinde akla ilk gelen şeyin genellikle savaşlar olması kaçınılmazdır. Fakat Askerî tarihi yalnızca savaşların tarihi olarak görmek doğru bir yaklaşım olarak kabul edilemez. Bununla birlikte harp tarihi birey ve toplumların maddi ve manevi bütün kudretlerini ve bütün enerjilerini kullanmak suretiyle iştirak ettikleri olayları yani savaşları ihtiva etmektedir. Bu nedenle harp tarihleri *telkini ve talimi* eser bakımından çok zengindir. Gerek ordu mensupları ve gerekse milletin gelecek nesilleri bütün fikrî ve ruhî gıdaları bu gibi tarihlerde bol bol bulacaklardır. Bu nedenle harp tarihinin düzenlenmesi ve hazır hale getirilmesi şu anki neslin görevidir. Genel harp tarihleri ancak fikrin beslenmesine hizmet etmektedir. Bu harp tarihlerinin ruhun beslenmesine hizmet edebilecek hale getirilmesi için, o tarihi oluşturan vakaların münferiden yazılması gerekmektedir. Şu halde genel harp tarihleri bir malzeme niteliği taşımaktadır. Onun ruhi içeriğinin gelecek nesillere ulaştırılabilmesi için mevcut malzemenin işlenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir⁴⁰³. İşte Askerî Mecmua’da yer alan çalışmalar bu olgunluğun sağlanmasına katkı sağlamıştır. Askerî Mecmua’da yayınlanmış olan çalışmalar, Askerî sevk ve idare, taktik, strateji, lojistik, yabancı ordular, eski savaşlar, istihbarat, askerî yönetmelikler, komutanlık, liderlik, askerî biyografi ve daha bir çok askerî konuda önemli bilgiler içermektedir. Bundan dolayı burada yayınlanmış olan telif ve tercüme eserler araştırmacılar için son derece önemli kaynak niteliği taşımaktadır⁴⁰⁴. Ayrıca Askerî Mecmua’da yayınlanmış olan çalışmaların bir kısmında, yaşanmış olan tecrübelerden askerî tarih anlamında bir ders çıkarma çabasının güdüldüğü görülmektedir. Bu çaba bazı yazarlar tarafından açıkça dile getirilmiştir. Örneğin Mehmet Nihat tarafından kaleme alınmış olan “Büyük Harpte Çanakkale Seferi”⁴⁰⁵ isimli

⁴⁰² Orhan Avcı, Irak’ta Türk Ordusu (1914-1918), Vadi Yay., Ankara, 2004, s. 309,310.

⁴⁰³ İsmail Berkuk, “Irak’ta Garraf Muharebeleri”, s. 284-285.

⁴⁰⁴ Hamit Pehlivanlı, “Son Dönem Tarih Araştırmaları” s. 252.

⁴⁰⁵ Mehmet Nihat, a.g.m., s.83.

çalışma bunlardan biridir. Yazar, Çanakkale muharebeleri ile ilgili çalışmasında dile getirdiği hususların askeri çevrelerce yazılı ve sözlü olarak tartışılmasını kendisine cevaplar verilmesini ve dersler çıkarılmasını istemektedir.

Ülkemizde Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili pek çok konuda araştırmalar yapılmıştır. Ancak askerî tarih çalışmaları konusunda yeterli çalışmaların yapıldığı söylenemez. Askerî kurumlarca yayınlanmış olan çalışmalar yalnızca Askerî Mecmua ile sınırlı değildir. Diğer askerî süreli yayınlardan bazılarını; 1908 yılında yayın hayatına başlamış olan “Asker”; ilk sayısı 1920 yılında yayınlanan “Asker Hocası”; 1871’de yayın hayatına başlayan Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye’nin bir devamı olarak yayınlanan “Askerî Tıp Mecmuası”; 1923 yılına ait birkaç sayısı olan “Askerî Talebe Baytari Mecmuası”; 1922’de ilk defa yayınlanan “Askerî Veteriner Dergisi”; birinci sayısı 1923 yılında yayınlanmış olan “Askerî Tıp Baytari Mecmuası”; 1928 yılına ait birkaç sayısı bulunan “Askerî Divan Temyiz Kararları” dergisi, 1922’de yayınlanmaya başlayan “Askerî Hava Mecmuası”, 1915’te ilk sayısı çıkan “Harp Mecmuası”; ilk kez 1889’da yayınlanmış olan “Mecmua-i Fünûn-u Bahriye”; 1910’da ilk kez yayınlanan “Donanma Dergisi” ve 1933’te ilk kez yayınlanan “T.C. Askerî Fabrikalar Mecmuası” olarak belirtebiliriz. Askerî kurumlarca yayınlanmış olan gazete ve dergi gibi süreli yayınların, yine askerî kurumlar tarafından yayınlanmış olan çalışmalarda bile ilgi görmediği ve bu çalışmalardan yeterince yararlanılmadığı görülmektedir⁴⁰⁶.

Askerî Mecmua’nın Birinci Dünya Savaşı tarihi konusunda önemli bilgiler içerdiği çalışmamızın diğer bölümlerinde de ortaya koyulmuştur. Bu bilgilerin askerî kurumlar tarafından yayınlanmış olan çalışmalara ne derece kaynaklık ettiğini ise bu yayınları inceleyerek ortaya koymak mümkündür. Türkiye’de Askerî kurumlar tarafından yayınlanan en önemli çalışmaların başında “Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı”nın yayınları gelmektedir. Biz bu merkez tarafından, Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak yayınlanmış olan çalışmaları inceleyerek Askerî Mecmua’dan ne derecede yararlanılmış olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Bunun sonucunda hem Askerî Mecmua’ya verilen değer, hem de bu önemli kaynaktan ülkemizde ne kadar yararlandığı hakkında fikir sahibi olmamız mümkün olacaktır. “Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı” tarafından yayınlanmış olan çalışmaların büyük bölümünde Askerî Mecmua’dan söz

---

⁴⁰⁶ Hamit Pehlivanlı, “Son Dönem Tarih Araştırmaları” s. 245,251-257.

edilmediği ve yararlanılmadığı görülmüştür⁴⁰⁷. Bazı çalışmalarda ise çeşitli vesilelerle Askerî Mecmua'dan yararlanıldığını tespit ettik.

Askerî Mecmua ile ilgili en önemli ve kapsamlı çalışma Hamit Pehlivanlı tarafından yapılmış olan “Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Süreli Yayınları

⁴⁰⁷ Taradığımız ve Askerî Mecmua'dan yararlanılmadığını tespit ettiğimiz “Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı” yayınları şunlardır::

-Kemal Arı, Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1997.

-Türk silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Osmanlı Devri (1912-1913) Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekâtı, III. Cilt, II. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1993.

-Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi, III.Cilt, III. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1993

-Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi (1912-1913), II. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1993.

-Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1995.

-Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (Büyük Taarruzda Takip Harekâtı 31 Ağustos-18 Eylül 1922) II. Cilt, 6. Kısım, III. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1995.

-Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), II. Cilt, II. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1991.

-Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (9 Kasım 1920- 15 Nisan 1921), II. Cilt, III. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1994.

-Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), 6. Kısım, I. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1994;

-Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, (25 Temmuz- 22 Ağustos 1921), II. Cilt, V. Kısım, I. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara, 1995.

-Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (İstiklal Harbinin Son Safhası), II. Cilt, 6. Kısım, 4. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1995.

-İlhami Bebek, Millî Mücadelede Akbaş Cephaneliği Baskını, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1994.

-Cemal Akbay, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, I. Cilt, Ankara, 1991.

-Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, X. Cilt, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara 1985.

-Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri (1911-1912 Osmanlı İtalyan Harbi, III. Cilt, Deniz Harekâtı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara, 1980.

-Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, T.B.M.M. Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara 1984.

-Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi, IV. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara, 1979.

-Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, IV. Cilt, II. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1986.

-Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi (II. Ordu Harekâtı 1916-1918),, II. Cilt, II. Kısım, Ankara, 1978.

-Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi III. Ordu Harekâtı, Cilt I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara, 1993.

-Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi III. Ordu Harekâtı, Cilt II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara, 1993.

-Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III. Cilt, VI. Kısım , I. Kitap (1908-1920), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1971.

-Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri (Galiçya Cephesi), VII. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,, Ankara, 1967.

-Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri (Makedonya Cephesi), VII. Cilt, III. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1967.

-Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1992.

-Muzaffer Erendil, Tarihte Strateji (Askerî Stratejiden Millî Stratejiye), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara, 1998.

Makaleler Dizini”⁴⁰⁸ isimli çalışmadır. Söz konusu çalışmada, Osmanlı Devleti döneminde çıkartılan ilk askerî süreli yayınlardan başlanarak, günümüze kadar yayınlanmış olan askerî süreli yayınların makaleler dizini verilmiştir. Ayrıca çalışmada, askerî süreli yayınlar hakkında tanıtıcı bilgiler bulmak da mümkündür. Askerî Mecmua ile ilgili en önemli kaynaklardan biri olan bu çalışma araştırmacılar açısından büyük öneme sahiptir.

Askerî kurumlar tarafından yayınlanmış olan çalışmaların bazılarında Askerî Mecmua’daki çalışmalara yer verilmiş olduğunu görüyoruz. Hüseyin Yıldırım tarafından yapılmış olan “Çanakkale Savaşları Bibliyografyası” isimli çalışmada Askerî Mecmua’da yayınlanmış olan Çanakkale Cephesi ile ilgili çalışmalar belirtilmiştir⁴⁰⁹. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanmış olan Türk Silahlı Kuvvetleri tarihi serisinde de Askerî Mecmua’dan yararlanılmıştır. “Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi”⁴¹⁰, ve “Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu”⁴¹¹ isimli çalışmalar bunlardandır. “Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi”⁴¹², “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi”⁴¹³, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı”⁴¹⁴, “Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp”⁴¹⁵ isimli çalışmalar da hazırlanması sırasında Askerî Mecmua’dan yararlanılmış olan çalışmalar arasında gösterilebilir.

---

⁴⁰⁸Hamit Pehlivanlı, “... Süreli Yayınlar Makaleler Dizini I”,s. 1-131

⁴⁰⁹ Hüseyin Yıldırım, Çanakkale Savaşları Bibliyografyası, Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi, Ankara, 1995, s. 22,26,30,32,34,37,42.

⁴¹⁰ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi (Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması), Cilt II, Kısım, “, Kitap II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1993, s. 549.

⁴¹¹ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu Birinci Çatalca Muharebesi , Cilt II, Kitap I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1993, s. 371.

⁴¹² Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar Ve Harekât 25 Temmuz-22 Ağustos 1921), V. Kısım, I. Kitap, Ankara 1995, s. 344.

⁴¹³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918), Cilt III, Kısım I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara,1979, s.835.

⁴¹⁴ Nasır Yüceer, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1996, s. 172,173.

⁴¹⁵ Sadık Sarısamam, Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 112.

SONUÇ

Bir Mesleki dergi olmakla birlikte Askerî Mecmua'da tarih ile ilgili önemli çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleeri konusunu doğrudan yada dolaylı olarak inceleyen çalışmalar Askerî Mecmua'nın pek çok sayılarında yer bulmuştur. Bu alandaki çalışmaların çoğunlukla askerlik mesleğine mensup kimseler tarafından kaleme alındığı görülmür. Askerî Mecmua'nın yayınlandığı tarihler göz önünde bulundurulduğunda Birinci Dünya Savaşı ile ilgili hatıraların henüz canlı olduğunu söylemek doğru olur. Bu durum yayınlanan yazılara da yansımış ve yazarların bir kısmı yazılarını kendi tecrübe ve hatıralarına dayalı olarak kaleme almışlardır. Ayrıca harp raporlarına dayalı olarak arşiv malzemesi türünde çalışmalar, telif eserler, tercüme eserler, yabancı devlet adamı ve komutanların hatıraları, bir takım mektuplar ve gazete haberleri de Askerî Mecmua'da yayınlanan Birinci Dünya Savaşı ile ilgili yazılara kaynaklık etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleeri ile ilgili yazılar özellikle Çanakkale ve Kafkas Cepheleerinde yoğunlaşmıştır. Diğer Cepheleerinin, Çanakkale ve Kafkas Cephesi ile kıyaslandığında Askerî Mecmua'da daha az ele alındığı görülmür. Yayınlanan yazılar içerisinde incelenen konuyu bütün boyutları ile genel olarak ele alanlar olduğu gibi konunun bir kısmını ele alan yazılar da bulunmaktadır.

Mecmuada Birinci Dünya Savaşı ile ilgili bazı konularda değerlendirmeler yapmışlardır. Bu değerlendirmeler Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı ile ilgili düşünceleri ortaya koymasından önemlidir.

Askerî Mecmua'da yayınlanan yazılardan çok fazla olmamakla birlikte bir takım yayınlarda yararlanıldığı görülmektedir. Aynı şekilde askerî kurumlarca yayınlanan eserlerde de Askerî Mecmua'da yayınlanmış olan çalışmalardan yararlandığı görülmür.

Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleeri açısından, Askerî Mecmua, konuyu pek çok yönleri ile ele alan ve Birinci Dünya Savaşı'nın hatıralarının taze olduğu dönemlerde yazılmış yazılar ihtiva etmekte ve bir mesleki dergi olarak tarih yazımı açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Askerî Mecmua*

Hammond, “Bir Süvari Bölüğü Nokta-i Nazarından 1918 Teşrinievvelinde Musul Üzerine Yürüyüş”, Askerî Mecmua, Sayı 49, İstanbul, 31 Mayıs 1923, s. 72–78.

LAŞER,M., “Büyük Harp Esnasında Alman ve Türk Kumandanlıkları”, Çev. İbrahim, Askerî Mecmua, Sayı 59, İstanbul, 1 Aralık 1925, s. 48-64.

Abidin “İrak Darülharekâtı Hakkında Birkaç Söz”, Askerî Mecmua, Sayı 63, İstanbul, 1 Ocak 1926, s70-75.

Marsi, “Kafkasya ve Şimali İran’da Bazı Vekayii (1914-1918)”, Çev. Mehmet Cemal, Askerî Mecmua, Sayı. 63, İstanbul, 1 Kanunusani (Ocak), 1926, s. 139-158.

Rahmi, “İrak’ta Büyük Kıtaat Yürüyüşleri”, Askerî Mecmua, Sayı 63, İstanbul, 1 Ocak 1926, s. 76-77.

Mustafa Kemal, “Büyük Harpte İkinci Alman Başkumandanlığı Yahut Falkenhayn”, Askerî Mecmua, Sayı 61, İstanbul, 1 Haziran 1926, s. 1-62.

Y. (?), “Romanya Cephesi’nde Dobruca’da VI. Osmanlı Kolordusunun Harekâtı”, Askerî Mecmua, Sayı 62, İstanbul, 31 Eylül 1926, s. 236-245.

İbrahim, “Seddülbahir’de Türklerin İlk Şanlı Müdafaası”, Askerî Mecmua, Sayı 63, İstanbul, 1 Aralık 1926, s. 38-52.

TEVFİK, Mehmet, “Şimali Kafkas Muharebeleri”, Askerî Mecmua, Sayı 64, İstanbul, Mart 1927, s. 129-164.

Mülman, “Büyük Harpte Türkiye’nin Almanya’ya Muaveneti”, Çev.?, Askerî Mecmua, Sayı 68, İstanbul, Mart 1928, s 90-94.

Mehmet Nihat, “Büyük Harpte Çanakkale Seferi (1914-1918)”, Askerî Mecmua, Sayı 70, İstanbul, Eylül 1928, s. 2-82

PRAYİS, Filip, “Büyük Harpte Kafkas Cephesinde Rus Ordusunun Harekâtına Dair”, Askerî Mecmua, Sayı 70, İstanbul, Eylül 1928, s. 175-190.

GOLTZ, Frahyer von Der, “1918’de Maver-i Kafkas’a Ne İçin Gittik?”, Çev.Rahmi, Askerî Mecmua, Sayı 71, İstanbul, 1 Kasım 1928,s. 43-48.

---

* Askerî Mecmua’nın bibliyografyası araştırmacılara kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle kronolojik sıra takip edilerek hazırlanmıştır.

- Mosorof, “Çanakkale”, Çev..A. Şevket, Askerî Mecmua, Sayı 71, İstanbul, 1 Kasım 1928, s. 15-22.
- Ahmet Suat, Büyük Harpte Galiçya Cephesinde XV. Türk Kolordusu, 76 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Nisan 1930.
- M. Cemal, “Büyük Harbin Başlangıcından Haziran 1917'ye Yani İkinci Gazze Meydan Muharebesinin Sonuna Kadar Mısır ve Filistin'de Cereyan Eden Harekâta Dair İngiliz Resmî Tarihindeki Mütalaa” Askerî Mecmua, Sayı 76, İstanbul, 1 Nisan1930, s.195-199.
- Neşet, Büyük Harpte Suriye Cephesinde XLVIII. Piyade Fırkası, 77 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, İstanbul, Temmuz 1930.
- M. Neşet, Büyük Harpte Romanya Cephesinde VI. Türk Kolordusu, 78 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Ekim 1930.
- Guze, Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler, Çev. Hakkı, 79 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Ocak 1931.
- Baki, “Meydan Muharebeleri”, Askerî Mecmua, Sayı 83, İstanbul, Aralık 1931, s. 867-882.
- Salahattin, Kafkas Cephesinde X. Kolordunun Büyük Harbin İptidasından Sarıkamış Muharebeleri Nihayetine Kadar Harekâtı, 83 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, İstanbul, Aralık 1931.
- Baki, “Meydan Muharebeleri”, Askerî Mecmua, Sayı 84, İstanbul, 1 Mart 1932, s. 1062-1075.
- Sabit, “ Çanakkale Harbinde İngiliz Sevk ve İdaresi”, Askerî Mecmua, Sayı 85, İstanbul, 1 Haziran. 1932, s. 43-60.
- Sabit ,“Çanakkale Harbinde İngiliz Sevk ve İdaresi”, Askerî Mecmua, Sayı 86, İstanbul, Eylül 1932, s. 326-346.
- Mahmut, “Seddülbahirde İlk İhraca Karşı Koyan Tabur Kumandanının Notları”, Askerî Mecmua, İstanbul, Eylül 1933, Sayı 90, s. 307-322.
- Muzaffer, Büyük Harpte Mısır Seferi Çerçevesi İçerisinde Birinci Kanal Akını”, 92 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Mart 1934.
- BAYRAKTAROĞLU, Rasim, “Kafkas Cephesinde Köse Yarması”, Askerî Mecmua, Sayı 92, İstanbul, Mart 1934, s. 52-64.
- Rüştü, Büyük Harpte Bakü Yollarında, 93 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Haziran 1934.
- Asım, “Sarıkamış Muharebesi Hakkında Bir Tetkik”, Askerî Mecmua, Sayı 93, İstanbul, 1 Haziran 1934, s. 328-340.

BERKUK, İsmail, Büyük Harpte (334) Şimali Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve XV. Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri, 94 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Eylül 1934.

İhsan Sacit, "Büyük Harbin Avrupa Cephelerindeki Panoraması", Askerî Mecmua, Sayı 95, İstanbul, 1 Aralık 1934, s. 948-958.

Fehmi, "Büyük Harpte Azerbaycan Harekâtına Bir Bakış", Askerî Mecmua, Sayı 96, İstanbul, 1 Mart 1935, s. 165-175.

ZAYONÇKOVSKİY, A.M., "Büyük Harp (1914-1918), İran ve Çanakkale Cepheleeri", Çev. Latif, Askerî Mecmua, Sayı 97, İstanbul, Haziran 1935, s. 443-471.

ZAYONÇKOVSKİY, A. M. "Büyük harp (1914-1918) Kafkas Cephesi", Çev. Latif, Askerî Mecmua, Sayı 97, İstanbul, Haziran 1935, s. 480-486

BİLGE, Fazıl, "Büyük Harpte Rus Ordusu Müttefiklerine Ne Derecede Yardımda Bulunmuştur Ve Bu Yardım Harbin İtilaf Orduları Tarafından Kazanılmasında Amil Olmuş mudur?", Askerî Mecmua, Sayı 97, İstanbul, 1 Haziran 1935, s. 408-417.

Muhiddin, "Asir Hatıratı", Askerî Mecmua, Sayı 97, İstanbul, 1 Haziran 1935, s. 327-340.

SAĞLAM, Tevfik, "Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Sıhhi Vaziyete Dair Bir Tetkik", Askerî Mecmua, Sayı 97, İstanbul, 1 Haziran 1935, s. 487-504.

ATAKER, Ali Hayati, "Türk Ordusu İçin Büyük Harp ve İstiklâl Harbinden Alınan Süvari Dersleri", Askerî Mecmua, Sayı 98, İstanbul, 1 Eylül 1935, s. 699-710.

DENİZ, Galip, Büyük Harpte XL. Tümenin Asir'deki Harekâtı, 98 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Eylül 1935.

ZOBU, Şemsi, "Çanakkale Nasıl Müdafaa Edildi", Askerî Mecmua, Sayı 98, İstanbul, Eylül 1935, s. 863-874.

M. Ertuğrul, "Büyük Harpte Küçük Bataryam; İngiliz –Fransız Muavin Kruvazörlerini Nasıl Batırdı?", Askerî Mecmua, C. VI, Sayı 98, İstanbul, 1 Eylül 1935, s. 711-735.

SORGUNCU, Celaleddin, "1915 Senesi Başındaki Süveyş Kanalı Geçit Harekâtı ve İstihkâm Birliklerinin Kullanılması Hakkında Bir Tetkik", Askerî Mecmua, Sayı 99, İstanbul 1 Aralık 1935, s. 978-1014.

Süleyman İzzet, Büyük Harpte (334) XV. Piyade Tümenin Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Harekât ve Muharebeleri, 103 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, İstanbul, Aralık 1936.

ALACALIOĞLU, Mithad, "Penek Muharebesi ve Bundan Alınan Dersler", Askerî Mecmua, Sayı 104, İstanbul, Mart 1937, s. 29-36.

- GÜRGEN, Raşit, “Büyük Harpte Şark Darül Harekatının Harp Ve Harekat Üzerine Yaptığı Tesirler Hakkında Coğrafi Bakımdan Bir Etüt”, Askerî Mecmua, Sayı 104, İstanbul, Mart 1937, s. 37,54.
- BİLGE, Fazıl, “Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı Büyük Harpten Daha Muvaffakiyetli Bir Şekilde Çıkabilir miydi?”, Askerî Mecmua, Sayı 105, İstanbul, 1 Haziran 1937, s. 260-266.
- MALKOÇ, Nami, “Büyük Harpte Şark Cephesinde Türk Süvarisi”, Askerî Mecmua, Sayı 105, İstanbul, 1 Haziran 1937, s. 312-328.
- SANALAN, M. Rahmi, “Büyük Harp ve İstiklâl Harbi’nde, Türk Ordusu İçin Süvari Kullanılmasından Alınan Dersler”, Askerî Mecmua, Sayı 105, İstanbul, 1 Haziran 1937, 295-311.
- BERKMAN, Tahsin, “Büyük Harpte Romanya Cephesi”, Askerî Mecmua, Sayı 106, İstanbul Eylül 1937, s. 557,564
- ERTUĞ, M. Sabri, “Büyük Harpte Şark Cephesinde Bir Muharebe ve Bir Çekilme ve Bundan Alınan Dersler, Askerî Mecmua, Sayı 108, İstanbul, 1 Mart 1938, s. 137-158.
- KOZANOĞLU, Fikri, “Gelibolu’ya Çıkarma Bugün Yapılsaydı”, Askerî Mecmua, Sayı 109, İstanbul, Haziran 1938, s. 501-506.
- ÖZGİL, İhsan, “Çanakkale Savaşında Seddülbahir Kıyılarının İlk Şanlı Müdafaası”, Askerî Mecmua, Sayı 110, İstanbul, 1 Eylül 1938, s. 770-776.
- BAYKOÇ, Hulusi, Büyük Harpte Kafkas ve Irak Cephesinde V. Kuvve-i Seferiye (LII. Tümen), 110 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Eylül 1938.
- AYSAN, E., Büyük Harpte İran Cephesi, III. Cilt, 111 Sayılı Askerî Mecmua’nın Eki, İstanbul, 1 Aralık 1938.
- BALKAN, Recep, “Azap Muharebesinde Türk Ve Rus Süvarisinin Operatif Hareketleri” Askerî Mecmua, Sayı 112, İstanbul, Mart 1939, s. 91-110.
- BERKUK, İsmail, “Irak Cephesindeki Muharebelere Dair Bazı Hatıralarım”, Askerî Mecmua, Sayı 113, İstanbul, 1 Haziran 1939, s. 341-365.
- PERK, Kadri, Çanakkale Savaşları Tarihi (I. Kısım), 115 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Aralık 1939.
- PERK, Kadri, Çanakkale Savaşları Tarihi (II. Kısım), 116 Sayılı Askerî Mecmua’nın Tarih Kısmı, İstanbul, Mart 1940.
- BERKUK, İsmail, “Irakta Garraf Muharebeleri”, Askerî Mecmua, Sayı 117, İstanbul, 1 Haziran 1940, s. 281-315.
- ÖZGİL, İhsan, “Büyük Harpte Deniz Sevk ve İdaresi ve Kara İle Olan Alâkası”, Askerî Mecmua, Sayı 119, İstanbul, 1 Aralık 1940, s. 770-776.

AYKOR, Vahit, “İkinci Tortum Muharebesinde XXVIII. Tümen”, Askerî Mecmua, Sayı 120, İstanbul, Mart 1941, s. 59,68.

ARNA, Cihat, “Tümende İkmalin Ehemmiyeti ve İaşe ve İkmal Hizmeti” Askerî Mecmua, Sayı 122, İstanbul, Eylül 1941, s. 599-614.

BALKAN, Recep, Büyük Harpte Şark Cephesinde Sağ Kanat Harekâtı, 141 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, İstanbul, 1 Mart 1947.

Kitaplar ve Makaleler

AKBAY,Cemal, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, C.I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1991.

ARI, Kemal, Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Genel Kurmay Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

ARMAOĞLU,Fahir, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.

AVCI,Orhan, Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918), Vadi Yay., Ankara, 2004.

BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 1, T.T.K., Ankara, 1983.

BEBEK, İlhami, Millî Mücadelede Akbaş Cephaneliği Baskını, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1994.

Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri (Galiçya Cephesi), C. VII., Kısım I., Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1967.

Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri (Makedonya Cephesi),. C. VII, Kısım III., Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1967.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918), C. III, Kısım I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1979.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi (II. Ordu Harekâtı 1916-1918), C. II., Kısım II., Ankara, 1978.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi III. Ordu Harekâtı, C. I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi III. Ordu Harekâtı, C. II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi, C.IV, Kısım I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara, 1979.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi., C. IV, Kısım II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1986.

Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1992.

ERENDİL, Muzaffer, Tarihte Strateji (Askerî Stratejiden Millî Stratejiye), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara, 1998.

GÖRGÜLÜ, İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi), T.T.K., Ankara, 1993.

KURAN, Ercüment “Birinci Dünya Savaşı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. VI,, İstanbul, 1992.

ÖZDEMİR,Hikmet, Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918), T.T.K., Ankara, 2005.

PEHLİVANLI, Hamit “Son Dönem Tarih Araştırmalarında Askerî Gazete ve Süreli Yayınların Yeri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XXI, Sayı 61’den ayrı basım, Ankara, Mart 2005.

PEHLİVANLI, Hamit Genelkurmay, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Süreli Yayınları Makaleler Dizini I, Genel Kurmay Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

POMIANKOWSKI, Joseph, Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü (1914-1918 I. Dünya Savaşı), Çev. Kemal Turan, Çevik Matbaacılık, İstanbul, 1990.

SARISAMAN, Sadık, Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Cephelelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (9 Kasım 1920- 15 Nisan 1921), C. II., Kısım III, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1994.

Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), Kısım VI, Kitap I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1994;

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), C.II., Kısım II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1991.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (Büyük Taarruzda Takip Harekâtı 31 Ağustos-18 Eylül 1922) II. C.VI. Kısım, III. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (İstiklal Harbinin Son Safhası), C. II., Kısım VI, Kitap IV, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar Ve Harekât 25 Temmuz-22 Ağustos 1921), Kısım V, Kitap I, Ankara 1995.

- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, (25 Temmuz- 22 Ağustos 1921),. Cilt II, Kısım V, Kitap I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara, 1995.
- Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1995.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi (1912-1913), II. C. I, Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1993.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi,.C. III, III. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1993
- Türk silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Osmanlı Devri (1912-1913) Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekâtı, III. C.,II,. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1993.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu Birinci Çatalca Muharebesi , C. II, Kitap I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1993.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi C. III., Kısım VI, Kitap I, (1908-1920), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1971.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri (1911-1912 Osmanlı İtalyan Harbi, C.III, Deniz Harekâtı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara, 1980.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi (Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması), Cilt II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1993.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara 1985.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, T.B.M.M. Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), C. IV., Kısım I, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.,Ankara 1984.
- YALÇIN, E. Semih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları, Berikan Yay., Ankara, 2003.
- YILDIRIM, Hüseyin, Çanakkale Savaşları Bibliyografyası, Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi, Ankara, 1995.
- YÜCEER, Nasır, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1996.

Ansiklopediler

Türk Ansiklopedisi, C. XIV, M.E.B. Yayını, Ankara, 1966.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. VI., İstanbul, 1992.

Sözlükler

EREN, Hasan, v.d., Türkçe Sözlük, C.II, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988.

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, 1962.

İnternet Adresleri

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Refik_Altınay

<http://www.saglik-info.com/NETGAZETE/izbirak.asp>

İNDEKS

A

A.M. Zayonçkovskiy, 1, 26, 114, 115, 116
Acıgöl, 85
Agva, 14, 58, 95
Ahmet Refik Altınay, 7
Ahmet Suat, 43, 89
Ahmet Şevket, 16, 20, 63, 92, 101
Akdeniz, 1, 4, 71, 117
Ali Hayati Ataker, 14, 91, 101
Almanya, 1, 2, 3, 13, 24, 25, 51, 61, 72, 89, 95, 115, 117, 121, 122
Amerika Birleşik Devletleri, 2
Amiral Karden, 71, 73
Amiral Robeck, 73
Anadolu, 1, 3, 4, 27, 69, 72, 74, 76, 81, 83, 101, 106, 107, 111, 119
Anadolu Gazetesi, 69
Anafartalar, 75, 78
Antalya, 1, 14, 58, 95
Arabistan, 1
Arap Yarımadası, 3
Aras, 99
Arjantin, 2
Asir, 36, 37, 83, 94, 103, 110, 114
Aspinal, 47, 62
Avusturya-Macaristan, 1, 2, 51, 88
Aytepe, 48, 77
Azap Meydan Muharebesi, 28, 80, 98
Azerbaycan, 24, 26, 29, 30, 32, 59, 66, 80, 93, 107, 122

B

Bakû, 29
Batum, 30, 32, 122
Binbaşı Abidin, 34, 36, 60, 82, 108
Birinci Dünya Savaşı, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 24, 25, 26, 29, 33, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 49, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 75, 80, 81, 83, 84, 88, 89, 91, 94, 95, 96, 99, 101, 103, 104, 106, 110, 111, 114, 115, 117, 120, 121, 122
Bolayır, 74, 76, 97, 101, 106
Brezilya, 2
Bronzer Fon Şlendrof, 121
Bulgaristan, 2, 62
Bursalı Mehmet Nihat, 9, 19, 66

C

Cevad Zobu, 18

Ç

Çanakkale, 2, 4, 9, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 33, 35, 41, 44, 45, 46, 47, 58, 61, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 89, 92, 96, 97, 99, 101, 104, 105, 106, 114, 115, 117, 118, 119, 120
Çin, 2

D

Daily Telegraph, 75
Danimarka, 2
Delabiha, 35, 36, 53
Der'a, 84
Dicle Nehri, 53
Dilman, 87
Dobruca, 42, 56, 88

E

Ebha, 83, 114
Ece Limanı, 75
Elis Bartlet, 16, 20, 63, 75
Enver Paşa, 3, 4, 80, 116, 121, 122
Eritre, 1
Ertuğrul Koyu, 48, 77
Erzurum, 10, 28, 49, 50, 80, 81, 111
Ezine, 74

F

Fahrettin Paşa, 85
Falkenhayn, 13, 88
Fazıl Bilge, 15, 96, 99
Figaro, 69
Fikri Kozanoğlu, 16, 21
Filip Prayis, 24
Filistin, 1, 2, 4, 14, 15, 37, 38, 39, 88, 101
Fransa, 1, 2, 70
Frayher von der Goltz, 25

G

Galiçya, 2, 4, 41, 43, 89, 91
Galip Deniz, 37
Garraf, 8, 10, 35, 36, 53, 56, 59, 64, 65, 67, 69, 82, 83, 94, 100, 113
Gazze, 38, 39, 84, 101
General Kalvel, 45
General Limpus, 116
General Marsi, 24, 31
General Weber, 115, 119, 120
Graf Von Bothmer, 89
Grandük Nikola, 24
Guatemala, 2
Gümrü, 103

H

Habeşistan, 2
Haiti, 2
Hamilton, 46, 47, 62, 74, 78, 79, 97
Hamit Pehlivanlı, 7, 8
Hammersley, 62
Hanikin, 82
Harapkale Muharebesi, 28

Havran Mıntıkası, 84
Hayfa, 65
Hicaz, 4, 83, 84, 108
Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanlığı, 84
Hindenburg, 61
Hollanda, 2
Honduras, 2
Hulusi Baykoç, 30, 32, 35, 36

I

Irak, 1, 2, 4, 8, 10, 24, 30, 32, 33, 34, 35, 52, 53, 55, 56,
57, 59, 60, 61, 64, 65, 67, 69, 81, 83, 88, 94, 99, 100,
103, 104, 108, 113, 114

İ

İbrahim Tali Bey, 63
İdris, 83
İhsan Özgil, 15, 17, 20, 76, 77
İhsan Sacit, 13
İmam-ı Muhammet, 55
İngiltere, 1, 2, 4, 24, 45, 46, 47, 61, 65, 70, 71, 72, 115,
121
İran, 2, 4, 22, 23, 31, 40, 82, 87, 88, 114, 121, 136
İskendrun, 65
İsmail Berkuk, 8, 10, 29, 32, 34, 35, 36, 52, 53, 55, 57,
59, 60, 64, 65, 67, 69, 82, 83, 94, 100, 113
İsmail Hakkı, 55
İspanya, 2
İsveç, 2
İsviçre, 2
İtalya, 1

J

Japonya, 2, 75

K

Kabatepe, 73
Kadri Perk, 19, 21, 92, 93
Kantara, 85
Karaburgaz, 75
Karadağ, 2
Karadeniz Ereğlisi, 1
Karpıtlar, 88
Kars, 94, 103, 122
Katrane, 84
Kazım İnanç, 120
Kilitbahr, 73
Kirte, 49, 76, 77
Klavzeviç, 62
Kolombiya, 2
Kostarika, 2
Köprüküy, 49, 80
Körsan, 28, 30
Kudüs, 1, 38
Kumkale, 73, 75, 76
Kumtepe, 75
Kurna, 82
Kuseybe, 53
Kut, 82
Küba, 2

L

Liberya, 2
Liman von Sanders, 18, 20, 61, 63, 97, 116, 117, 118,
120
Lord Kitchner, 45, 62, 101, 106
Ludendorf, 61
Lüksemburg, 2

M

M. Celaledin Surguncu, 38, 100
M. Ertuğrul, 12, 13, 45, 58, 69, 94, 103, 107, 138
M. Neşet, 39, 40, 42, 43
M. Rahmi Sanalan, 14, 66, 99
M. Sabri Ertuğ, 28, 30, 51, 93, 104
Maan, 84
Mahmut Kamil Paşa, 121
Makedonya, 10
Maksivel, 45
Mamahatun, 28
Mehmet Arif Bey, 67
Mehmet Cemal, 22, 24, 31, 38, 136
Mehmet Tefvik, 24, 32
Meis Adası, 14, 58
Meksika, 2
Mesudiye, 72
Mısır, 3, 4, 24, 38, 39, 40, 65, 72, 85, 109, 115
Mithad Alacalıoğlu, 27, 59, 69
Moltke, 62
Mondros Mütarekesi, 34, 36, 37, 41, 84, 88
Musul, 34, 36, 65, 80, 83, 114
Mühlmann, 13

N

N. Malkoç, 28, 31, 51, 52
Nazmi Solok, 53, 64, 65, 67
Nikaragua, 2
Nuri Paşa, 122

P

Panama, 2
Paraguay, 2
Penek Muharebesi, 28, 31, 59, 69, 80
Piyer Loti, 69
Portekiz, 2

R

Rasim Bayraktaroğlu, 25, 30, 104
Raşit Gürgen, 27, 31, 51, 67, 102
Recep Balkan, 28, 30, 31, 49, 98, 106, 107
Robertsan, 65
Romanya, 2, 4, 13, 30, 32, 41, 42, 56, 88, 91, 103, 110,
114
Rumeli, 72, 83, 119
Rumiye, 87
Rusya, 1, 2, 4, 26, 41, 51, 62, 69, 70, 80, 81, 83, 115,
117, 121

S

Sait Halim Paşa, 3
Salvador, 2

San Marino, 2
Sarıkamış, 26, 28, 29, 31, 32, 49, 80, 97, 103, 107, 112, 121
Sarıkamış Muharebesi, 26
Saros Körfezi, 75, 78
Seddülbahir, 16, 17, 20, 47, 48, 58, 73, 74, 75, 76, 77, 92, 104
Selman-ı Pak, 36, 53
Selmanpak, 35
Sırbistan, 2
Siyam, 2
Sofya, 88
Souchon, 4, 115, 117
Sudan, 4
Suriye, 1, 4, 14, 37, 39, 84
Suvla Koyu, 47, 62
Süleyman İzzet, 30, 32
Süveyş Kanalı, 1, 3, 4, 38, 39, 56, 60, 84, 85, 86, 100, 109, 114, 115

Ş

Şemsi Zobu, 4, 18, 20, 44, 63, 68, 74, 92, 97, 118
Şerif Hüseyin, 83, 84
Şibhicezire, 74, 102
Şili, 2

T

Tahran, 87
Tahsin Berkman, 42
Tebriz, 88
Tekeburnu, 48, 49, 77
Tekirdağ, 85
Temniye, 83

Tevfik Sağlam, 10, 31, 50, 51, 59, 63, 67, 93, 107, 110, 111, 112, 113
Tiflis, 103, 122
Tofaniy, 119
Tortum, 29, 31, 49, 52, 80
Tortum Muharebesi, 80
Trablusgarp, 4, 10, 81
Trakya, 4, 74, 102, 106

V

Vahit Aykor, 29, 31, 52, 80
Vehip Paşa, 120
Venezuela, 2

W

W. Churchill, 45, 61, 65, 68, 71, 72
Wengenheim, 3

Y

Yarbay Rahmi, 34, 35, 60
Yassıviran, 10
Yemen, 4, 36, 37, 83, 94, 110, 114
Yunanistan, 1, 62
Yusuf Hikmet Bayur, 3, 81
Yüzbaşı Hammond, 34, 35

Z

Zığındere, 76, 120
Zimon Kasabası, 89

ÖZGEÇMİŞ

10.08.1978 tarihinde Karabük'ün Eskipazar ilçesinde doğan Hakan Türkkan, ilk ve orta öğrenimini Safranbolu'da tamamladı. 1998 yılında Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne girdi. Tarih Bölümü'nden 2002 yılında mezun oldu ve aynı yıl Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. Evli ve bir çocuk babası olan Hakan Türkkan, halen Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.